BIBLIOTHECA
SCRIPTORVM GRAECORVM ET ROMANORVM
TEVBNERIANA

TITVS LIVIVS

AB VRBE CONDITA LIBRI

EDIDERVNT

W. WEISSENBORN - M. MVELLER

II. 3

LIBRI XXVII—XXX

LIPSIAE
IN AEDIBVS B.G. TEVBNERI

Reinhard Herbig

1922.

TITI LIVI

AB URBE CONDITA LIBRI

EDITIONEM PRIMAM CURAVIT

GUILELMUS WEISSENBORN

EDITIO ALTERA QUAM CURAVIT

MAURITIUS MUELLER

PARS II · FASC. III · LIBRI XXVII—XXX

EDITIO STEREOTYPA

LIPSIAE IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER XXVII.

PERIOCHA LIBRI XXVII.

Cn. Fulvius proconsul cum exercitu ab Hannibale ad Herdoneam caesus est. meliore eventu ab Claudio Marcello consule adversus eundem ad Numistronem pugnatum est. inde Hannibal nocte recessit; Marcellus insecutus est et subinde cedentem pressit, donec confligeret. priore pugna Hannibal superior, Marcellus sequenti. Fabius Maximus consul pater Tarentinos per proditionem recepit. Claudius Marcellus T. Quintius Crispinus consules, speculandi causa progressi e castris, insidiis ab Hannibale circumventi sunt. Marcellus occisus, Crispinus fugit. lustrum a censoribus conditum est. censa sunt civium capita $\overline{\text{CXXXVII}}$ CVIII; ex quo numero apparuit, quantum hominum tot proeliorum adversa fortuna populo Romano abstulisset. in Hispania ad Baeculam Scipio cum Hasdrubale et Hamilcare conflixit et vicit. inter alia captum regalem puerum eximiae formae ad avunculum Masinissam cum donis dimisit. Hasdrubal, qui cum exercitu novo Alpes transcenderat, ut se Hannibali coniungeret, cum milibus hominum LVI caesus est, capta $\overline{\text{V}}$CCC M. Livi consulis ductu, sed non minore opera Claudi Neronis consulis, qui, cum Hannibali oppositus esset, relictis castris ita, ut hostem falleret, cum electa manu profectus Hasdrubalem circumvenerat. res praeterea a P. Scipione in Hispania et a P. Sulpicio praetore adversus Philippum et Achaeos gestas continet.

I. Hic status rerum in Hispania erat. in Italia 1
consul Marcellus Salapia per proditionem recepta Marmoreas et Meles de Samnitibus vi cepit. ad tria milia 2
militum ibi Hannibalis, quae praesidii causa relicta

erant, oppressa. praeda — et aliquantum eius fuit — militi concessa. tritici quoque ducenta quadraginta milia modium et centum decem milia hordei inventa. 3 ceterum nequaquam inde tantum gaudium fuit, quanta clades intra paucos dies accepta est haud procul Herdonea urbe. castra ibi Cn. Fulvius proconsul habebat 4 spe recipiundae Herdoneae, quae post Cannensem cladem ab Romanis defecerat, nec loco satis tuto posita 5 nec praesidiis firmata. neglegentiam insitam ingenio ducis augebat spes ea, quod labare iis adversus Poenum fidem senserat, postquam Salapia amissa excessisse 6 iis locis in Bruttios Hannibalem auditum est. ea omnia ab Herdonea per occultos nuntios delata Hannibali simul curam sociae retinendae urbis et spem fecere incautum hostem adgrediendi. exercitu expedito, ita ut famam prope praeveniret, magnis itineribus ad Herdoneam contendit et, quo plus terroris hosti obi- 7 ceret, acie instructa accessit. par audacia Romanus, consilio et viribus impar, copiis raptim eductis conflixit. quinta legio et sinistra ala acriter pugnam 8 inierunt. ceterum Hannibal signo equitibus dato, ut, cum pedestres acies occupassent praesenti certamine oculos animosque, circumvecti pars castra hostium pars terga pugnam *spectan*tium invaderent, ipse Cn. 9 Fulvi similitudinem nominis, quia Cn. Fulvium praetorem biennio ante in isdem devicerat locis, increpans, 10 similem eventum pugnae fore adfirmabat. neque ea spes vana fuit; nam cum comminus acie et peditum 11 certamine multi cecidissent Romanorum, starent tamen ordines signaque, equestris tumultus a tergo, simul a castris clamor hostilis auditus sextam ante legionem, quae in secunda acie posita prior ab Numidis turbata est, quintam deinde atque eos, qui ad prima signa 12 erant, avertit. pars in fugam effusi, pars in medio caesi, ubi et ipse Cn. Fulvius cum undecim tribunis militum 13 cecidit. Romanorum sociorumque quot caesa in eo proelio milia sint, quis pro certo adfirmet, cum alibi

tredecim milia, alibi haud plus quam septem inveniam? castris praedaque victor potitur. Herdoneam quia et defecturam fuisse ad Romanos comperit nec mansuram in fide, si inde abscessisset, multitudine omni Metapontum ac Thurios traducta incendit; occidit principes, qui cum Fulvio conloquia occulta habuisse comperti sunt. Romani, qui ex tanta clade evaserant, diversis itineribus semermes ad Marcellum consulem in Samnium perfugerunt.

II. Marcellus nihil admodum tanta clade territus litteras Romam ad senatum de duce atque exercitu ad Herdoneam amisso scribit: ceterum eundem se, qui post Cannensem pugnam ferocem victoria Hannibalem contuderit, ire adversus eum, brevem illi laetitiam, qua exultet, facturum. et Romae quidem cum luctus ingens ex praeterito tum timor in futurum erat. consul ex Samnio in Lucanos transgressus ad Numistronem in conspectu Hannibalis loco plano, cum Poenus collem teneret, posuit castra. addidit et aliam fidentis speciem, quod prior in aciem eduxit; nec detractavit Hannibal, ut signa portis efferri vidit. ita tamen aciem instruxerunt, ut Poenus dextrum cornu in collem erigeret, Romani sinistrum ad oppidum adplicarent. ab hora tertia cum ad noctem pugnam extendissent, fessaeque pugnando primae acies essent — ab Romanis prima legio et dextra ala, ab Hannibale Hispani milites et funditores Baliaris, elephanti quoque commisso iam certamine in proelium acti —, diu pugna neutro inclinata stetit. *ut* primae legioni tertia, dextrae alae sinistra subiit, et apud hostis integri a fessis pugnam accepere, novum atque atrox proelium ex iam segni repente exarsit recentibus animis corporibusque; sed nox incerta victoria diremit pugnantis. postero die Romani ab sole orto in multum diei stetere in acie; ubi nemo hostium adversus prodiit, spolia per otium legere et congestos in unum locum cremavere suos. nocte insequenti Hannibal silentio movit castra et in

Apuliam abiit. Marcellus, ubi lux fugam hostium aperuit, sauciis cum praesidio modico Numistrone relictis praepositoque iis L. Furio Purpurione tribuno militum, vestigiis institit sequi. ad Venusiam adeptus
11 eum est. ibi per dies aliquot, cum ab stationibus procursaretur, mixta equitum peditumque tumultuosa magis proelia quam magna, et ferme omnia Romanis secunda
12 fuere. inde per Apuliam ducti exercitus sine ullo memorando certamine, cum Hannibal nocte signa moveret, locum insidiis quaerens, Marcellus nisi certa luce et explorato ante non sequeretur.

1 III. Capuae interim Flaccus dum bonis principum vendendis, agro, qui publicatus erat, locando — locavit autem omnem frumento — tempus terit, ne deesset materia in Campanos saeviendi, novum in occulto
2 gliscens per indicium protractum est facinus. milites aedificiis emotos, simul ut cum agro tecta urbis fruenda locarentur, simul metuens, ne suum quoque exercitum sicut Hannibalis nimia urbis amoenitas emolliret, in portis murisque sibimet ipsos tecta mili-
3 tariter coegerat aedificare. erant autem pleraque ex cratibus ac tabulis facta, alia harundine texta, stramento intecta omnia, velut de industria alimentis ignis.
4 haec noctis una hora omnia *ut* incenderent, centum septuaginta Campani principibus fratribus Blossiis con-
5 iuraverant. indicio eius rei ex familia Blossiorum facto, portis repente iussu proconsulis clausis, cum ad arma signo dato milites concurrissent, comprehensi omnes, qui in noxa erant, et quaestione acriter habita damnati necatique; indicibus libertas et aeris dena milia data.
6 Nucerinos et Acerranos, querentes, ubi habitarent, non esse, Acerris ex parte incensis, Nuceria deleta, Romam
7 Fulvius ad senatum misit. Acerranis permissum, ut aedificarent, quae incensa erant; Nucerini Atellam, quia id maluerant, Atellanis Calatiam migrare iussis traducti.

8 Inter multas magnasque res, quae nunc secundae nunc adversae occupabant cogitationes hominum, ne

Tarentinae quidem arcis excidit memoria. M. Ogulnius 9
et P. Aquilius in Etruriam legati ad frumentum
coemendum, quod Tarentum portaretur, profecti, et
mille milites de exercitu urbano, par numerus Roma-
norum sociorumque eodem in praesidium cum fru-
mento missi.

IV. Iam aestas in exitu erat, comitiorumque con- 1
sularium instabat tempus. sed litterae Marcelli negantis
e re publica esse vestigium abscedi ab Hannibale, cui
cedenti certamenque abnuenti gravis ipse instaret,
curam iniecerant, ne aut consulem tum maxime res 2
agentem a bello avocarent, aut in annum consules
deessent. optimum visum est, quamquam extra Italiam 3
esset, Valerium potius consulem ex Sicilia revocari.
ad eum litterae iussu senatus ab L. Manlio praetore 4
urbano missae cum litteris consulis M. Marcelli, ut
ex iis nosceret, quae causa patribus eum potius quam
collegam revocandi ex provincia esset.

Eo fere tempore legati ab rege Syphace Romam 5
venerunt, quae is prospera proelia cum Carthaginien-
sibus fecisset, memorantes. regem nec inimiciorem ulli 6
populo quam Carthaginiensi nec amiciorem quam Ro-
mano esse adfirmabant; misisse eum antea legatos in
Hispaniam ad Cn. et P. Cornelios imperatores Roma-
nos; nunc ab ipso velut fonte petere Romanam ami-
citiam voluisse. senatus non legatis modo benigne 7
respondit, sed et ipse legatos cum donis ad regem
misit, L. Genucium P. Poetelium P. Popillium. dona 8
tulere togam et tunicam purpuream, sellam eburneam,
pateram ex quinque pondo auri factam. protinus et
alios Africae regulos iussi adire. iis quoque quae 9
darentur, portata, togae praetextae et terna pondo
paterae aureae. et Alexandream ad Ptolomaeum et 10
Cleopatram reges M. Atilius et M'. Acilius legati, ad
commemorandam renovandamque amicitiam missi, dona
tulere, regi togam et tunicam purpuream cum sella
eburnea, reginae pallam pictam cum amiculo purpureo.

11 Multa ea aestate, qua haec facta sunt, ex propinquis urbibus agrisque nuntiata sunt prodigia: Tusculi agnum cum ubere lactenti natum, Iovis aedis culmen fulmine ictum ac prope omni tecto nudatum;
12 isdem ferme diebus Anagniae terram ante portam ictam diem ac noctem sine ullo ignis alimento arsisse, et aves ad Compitum Anagninum in luco Dianae
13 nidos in arboribus reliquisse; Tarracinae in mari haud procul portu angues magnitudinis mirae lascivientium
14 piscium modo exultasse; Tarquiniis porcum cum ore humano genitum, et in agro Capenate ad lucum Feroniae quattuor signa sanguine multo diem ac noctem
15 sudasse. haec prodigia hostiis maioribus procurata decreto pontificum; et supplicatio diem unum Romae ad omnia pulvinaria, alterum in Capenati agro ad Feroniae lucum indicta.

1 V. M. Valerius consul litteris excitus, provincia exercituque mandato L. Cincio praetori, M. Valerio Messalla praefecto classis cum parte navium in Africam praedatum simul speculatumque, quae populus Car-
2 thaginiensis ageret pararetque, misso, ipse decem navibus Romam profectus cum prospere pervenisset,
3 senatum extemplo habuit. ibi de suis rebus gestis commemoravit: cum annos prope sexaginta in Sicilia terra marique magnis saepe cladibus bellatum esset, se eam provinciam confecisse; neminem Carthaginien-
4 sem in Sicilia esse; neminem Siculum, qui fugati metu inde afuerint, non esse; omnis in urbes, in agros suos
5 reductos arare, serere; desertam recoli tandem terram, frugiferam ipsis cultoribus, populoque Romano pace
6 ac bello fidissimum annonae subsidium. exim Muttine et si quorum aliorum merita erga populum Romanum erant in senatum introductis, honores omnibus ad ex-
7 solvendam fidem consulis habiti. Muttines etiam civis Romanus factus rogatione ab tribuno plebis ex auctoritate patrum ad plebem lata.

8 Dum haec Romae geruntur, M. Valerius quinqua-

ginta navibus cum ante lucem ad Africam accessisset, inproviso in agrum Uticensem escensionem fecit; eum- 9
que late depopulatus multis mortalibus cum alia omnis generis praeda captis ad naves redit atque in Siciliam tramisit, tertio decumo die, quam profectus inde erat, Lilybaeum revectus. ex captivis quaestione habita haec 10
comperta consulique Laevino omnia ordine perscripta, ut sciret, quo in statu Africae res essent: quinque 11
milia Numidarum cum Masinissa Galae filio, acerrimo iuvene, Carthagine esse, et alios per totam Africam milites mercede conduci, qui in Hispaniam ad Hasdrubalem traicerentur, ut is quam maximo exercitu 12
primo quoque tempore in Italiam transgressus iungeret se Hannibali; in eo positam victoriam credere Carthaginienses; classem praeterea ingentem apparari ad 13
Siciliam repetendam, eamque se credere brevi traiecturam. haec recitata a consule ita movere senatum, 14
ut non expectanda comitia consuli censerent, sed dictatore comitiorum habendorum causa dicto extemplo in provinciam redeundum. illa disceptatio tenebat, quod 15
consul in Sicilia se M. Valerium Messallam, qui tum classi praeesset, dictatorem dicturum esse aiebat, patres extra Romanum agrum — eum autem [in] Italia terminari — negabant dictatorem dici posse. M. Lucre- 16
tius tribunus plebis cum de ea re consuleret, ita decrevit senatus, ut consul, priusquam ab urbe discederet, populum rogaret, quem dictatorem dici placeret eumque, quem populus iussisset, diceret dictatorem; si consul noluisset, praetor populum rogaret; si ne is quidem vellet, tum tribuni ad plebem ferrent. cum 17
consul se populum rogaturum negasset, quod suae potestatis esset, praetoremque vetuisset rogare, tribuni plebis rogarunt, plebesque scivit, ut Q. Fulvius, qui tum ad Capuam erat, dictator diceretur. sed quo die 18
id plebis concilium futurum erat, consul clam nocte in Siciliam abiit; destitutique patres litteras ad M. Claudium mittendas censuerunt, ut desertae ab conlega

rei publicae subveniret diceretque quem populus iussisset
19 dictatorem. ita a M. Claudio consule Q. Fulvius dictator dictus, et ex eodem plebis scito ab Q. Fulvio dictatore P. Licinius Crassus pontifex maximus magister
1 equitum dictus. VI. dictator postquam Romam venit, C. Sempronium Blaesum legatum, quem ad Capuam habuerat, in Etruriam provinciam ad exercitum misit in locum C. Calpurni praetoris, quem, ut Capuae
2 exercituique suo praeesset, litteris excivit ipse comitia in quem diem primum potuit edixit; quae certamine inter tribunos dictatoremque iniecto perfici non po-
3 tuerunt. Galeria iuniorum, quae sorte praerogativa erat, Q. Fulvium et Q. Fabium consules dixerat, eodemque iure vocatae inclinassent, ni se tribuni plebis
4 C. et L. Arrenii interposuissent, qui neque magistratum continuari satis civile esse aiebant, et multo foedioris
5 exempli eum ipsum creari, qui comitia haberet; itaque si suum nomen dictator acciperet, se comitiis intercessuros; si aliorum praeterquam ipsius ratio haberetur,
6 comitiis se moram non facere. dictator causam comitiorum auctoritate senatus, plebis scito, exemplis tu-
7 tabatur: namque Cn. Servilio consule, cum C. Flaminius alter consul ad Trasumennum cecidisset, ex auctoritate patrum ad plebem latum, plebemque scivisse, ut, quoad bellum in Italia esset, ex iis, qui consules fuissent, quos et quotiens vellet, reficiendi consules
8 populo ius esset; exemplaque in eam rem se habere vetus L. Postumi Megelli, qui interrex iis comitiis, quae ipse habuisset, consul cum C. Iunio Bubulco creatus esset; recens Q. Fabii, qui sibi continuari consulatum, nisi id bono publico fieret, profecto num-
9 quam sisset. his orationibus cum diu certatum esset, postremo ita inter dictatorem ac tribunos convenit, ut
10 eo, quod censuisset senatus, staretur. patribus id tempus rei publicae visum est, ut per veteres et expertos bellique peritos imperatores res publica gereretur:
11 itaque moram fieri comitiis non placere. concedentibus

tribunis comitia habita; declarati consules Q. Fabius Maximus quintum, Q. Fulvius Flaccus quartum. praetores inde creati L. Veturius Philo, T. Quinctius Crispinus, C. Hostilius Tubulus, C. Aurunculeius. magistratibus in annum creatis Q. Fulvius dictatura se abdicavit. 12

Extremo aestatis huius classis Punica navium quadraginta cum praefecto Hamilcare in Sardiniam traiecta Olbiensem primo, dein, postquam ibi P. Manlius Volso praetor cum exercitu apparuit, circumacta inde ad alterum insulae latus, Caralitanum agrum vastavit, et cum praeda omnis generis in Africam redit. 13 14

Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot suffectique: C. Servilius pontifex factus in locum T. Otacilii Crassi; Ti. Sempronius Ti. F. Longus augur factus in locum T. Otacilii Crassi; decemvir item sacris faciundis in locum Ti. Semproni C. F. Longi Ti. Sempronius Ti. F. Longus suffectus. M. Marcius rex sacrorum mortuus est et M. Aemilius Papus maximus curio; neque in eorum locum sacerdotes eo anno suffecti. 15 16

Et censores hic annus habuit L. Veturium Philonem et P. Licinium Crassum, maximum pontificem. Crassus Licinius nec consul nec praetor ante fuerat, quam censor est factus; ex aedilitate gradum ad censuram fecit. sed hi censores neque senatum legerunt neque quicquam publicae rei egerunt: mors diremit L. Veturi; inde et Licinius censura se abdicavit. aediles curules L. Veturius et P. Licinius Varus ludos Romanos diem unum instaurarunt. aediles plebei Q. Catius et L. Porcius Licinus ex multaticio argento signa aenea ad Cereris dedere, et ludos pro temporis eius copia magnifici apparatus fecerunt. 17 18 19

VII. Exitu anni huius C. Laelius legatus Scipionis die quarto et tricensimo, quam ab Tarracone profectus erat, Romam venit; isque cum agmine capti- 1

vorum ingressus urbem magnum concursum hominum
2 fecit. postero die in senatum introductus captam Carthaginem, caput Hispaniae, uno die receptasque aliquot urbes, quae defecissent, novasque in societatem
3 adscitas exposuit. ex captivis comperta iis fere congruentia, quae in litteris fuerant M. Valerii Messallae. maxime movit patres Hasdrubalis transitus in Italiam
4 vix Hannibali atque eius armis obsistentem. productus et in contionem Laelius eadem edisseruit. senatus ob res feliciter a P. Scipione gestas supplicationem in unum diem decrevit; C. Laelium primo quoque tempore cum quibus venerat navibus redire in Hispaniam iussit.
5 Carthaginis expugnationem in hunc annum contuli multis auctoribus, haud nescius quosdam esse, qui
6 anno insequenti captam tradiderint; sed mihi minus simile veri visum est annum integrum Scipionem nihil gerundo in Hispania consumpsisse.

7 Q. Fabio Maximo quintum, Q. Fulvio Flacco quartum consulibus idibus Martiis, quo die magistratum inierunt, Italia ambobus provincia decreta, regionibus tamen partitum imperium: Fabius ad Tarentum, Ful-
8 vius in Lucanis ac Bruttiis rem gereret. M. Claudio prorogatum in annum imperium. praetores sortiti provincias, C. Hostilius Tubulus urbanam, L. Veturius Philo peregrinam cum Gallia, T. Quinctius Crispinus
9 Capuam, C. Aurunculeius Sardiniam. exercitus ita per provincias divisi: Fulvio duae legiones, quas in Sicilia M. Valerius Laevinus haberet, Q. Fabio, quibus in Etruria C. Calpurnius praefuisset; urbanus exercitus
10 ut in Etruriam succederet; C. Calpurnius eidem praeesset provinciae exercituique; Capuam exercitumque, quem Q. Fulvius habuisset, T. Quinctius obtineret.
11 C. Hostilius ab C. Laetorio propraetore provinciam exercitumque, qui tum Arimini erat, acciperet. M. Marcello, quibus consul rem gesserat, legiones decretae.
12 M. Valerio cum L. Cincio — iis quoque enim prorogatum in Sicilia imperium — Cannensis exercitus datus,

eumque supplere ex militibus, qui ex legionibus Cn. Fulvi superessent, iussi. conquisitos eos consules in Siciliam miserunt; additaque eadem militiae ignominia, sub qua Cannenses militabant quique ex praetoris Cn. Fulvi exercitu ob similis iram fugae missi eo ab senatu fuerant. C. Aurunculeio eaedem in Sardinia legiones, quibus P. Manlius Volso eam provinciam obtinuerat, decretae. P. Sulpicio eadem legione eademque classe Macedoniam obtinere iusso prorogatum in annum imperium. triginta quinqueremes ex Sicilia Tarentum ad Q. Fabium consulem mitti iussae; cetera classe placere praedatum in Africam aut ipsum M. Valerium Laevinum traicere, aut mittere seu L. Cincium seu M. Valerium Messallam vellet. nec de Hispania quicquam mutatum, nisi quod non in annum Scipioni Silanoque, sed donec revocati ab senatu forent, prorogatum imperium est. ita provinciae exercituumque in eum annum partita imperia.

VIII. Inter maiorum rerum curas comitia maximi curionis, cum in locum M. Aemili sacerdos crearetur, vetus excitaverunt certamen, patriciis negantibus C. Mamili Atelli, qui unus ex plebe petebat, habendam rationem esse, quia nemo ante eum nisi ex patribus id sacerdotium habuisset. tribuni appellati ad senatum *rem* reiecerunt; senatus populi potestatem fecit: ita primus ex plebe creatus maximus curio C. Mamilius Atellus. et flaminem Dialem invitum *in*augurari coegit P. Licinius pontifex maximus C. Valerium Flaccum; decemvirum sacris faciundis creatus in locum Q. Muci Scaevolae demortui C. Laetorius. causam inaugurari coacti flaminis libens reticuissem, ni ex mala fama in bonam vertisset. ob adulescentiam neglegentem luxuriosamque C. Flaccus flamen captus a P. Licinio pontifice maximo erat, L. Flacco fratri germano cognatisque aliis ob eadem vitia invisus. is, ut animum eius cura sacrorum et caerimoniarum cepit, ita repente exuit antiquos mores, ut nemo tota iuventute

haberetur prior nec probatior primoribus patrum, suis
7 pariter alienisque, esset. huius famae consensu elatus
ad iustam fiduciam sui rem intermissam per multos
annos ob indignitatem flaminum priorum repetivit, ut
8 in senatum introiret. ingressum eum curiam cum
L. Licinius praetor inde eduxisset, tribunos plebis
appellavit. flamen vetustum ius sacerdotii repetebat:
datum id cum toga praetexta et sella curuli ei flamo-
9 nio esse. praetor non exoletis vetustate annalium exem-
plis stare ius, sed recentissimae cuiusque consuetudinis
usu volebat: nec patrum nec avorum memoria Dialem
10 quemquam id ius usurpasse. tribuni rem inertia flami-
num oblitteratam ipsis, non sacerdotio damno fuisse
cum aequom censuissent, ne ipso quidem contra ten-
dente praetore magno adsensu patrum plebisque
flaminem in senatum introduxerunt, omnibus ita
existimantibus, magis sanctitate vitae quam sacerdotii
iure eam rem flaminem obtinuisse.

11 Consules priusquam in provincias irent, duas urba-
nas legiones, in supplementum quantum opus erat
12 ceteris exercitibus militum scripserunt. urbanum vete-
rem exercitum Fulvius consul C. Fulvio Flacco legato
— frater hic consulis erat — in Etruriam dedit du-
cendum et legiones, quae in Etruria erant, Romam
13 deducendas. et Fabius consul reliquias exercitus Ful-
viani conquisitas — fuere autem ad quattuor milia
trecenti quadraginta quattuor — Q. Maximum filium
ducere in Siciliam ad M. Valerium proconsulem iussit
atque ab eo duas legiones et triginta quinqueremes
14 accipere. nihil eae deductae ex insula legiones mi-
nuerunt nec viribus nec specie eius provinciae praesi-
15 dium. nam cum praeter egregie suppletas duas veteres
legiones transfugarum etiam Numidarum equitum pedi-
tumque magnam vim haberet, Siculos quoque, qui in
exercitu Epicydis aut Poenorum fuerant, belli peritos
16 viros, milites scripsit. ea externa auxilia cum singulis
Romanis legionibus adiunxisset, duorum speciem exer-

cituum servavit: altero L. Cincium partem insulae, qua regnum Hieronis fuerat, tueri iussit; altero ipse 17
ceteram insulam tuebatur, divisam quondam Romani Punicique imperii finibus, classe quoque septuaginta navium partita, ut omni ambitu litorum praesidio orae maritumae essent. ipse cum Muttinis equitatu provin- 18
ciam peragrabat, ut viseret agros cultaque ab incultis notaret et perinde dominos laudaret castigaretque. ita tantum ea cura frumenti provenit, ut et Romam 19
mitteret et Catinam conveheret, unde exercitui, qui ad Tarentum aestiva acturus esset, posset praeberi.

IX. Ceterum transportati milites in Siciliam — 1
et erant maior pars Latini nominis sociorumque — prope magni motus causa fuere: adeo ex parvis saepe magnarum momenta rerum pendent. fremitus enim 2
inter Latinos sociosque in conciliis ortus, decimum annum dilectibus, stipendiis se exhaustos esse; quotannis ferme clade magna pugnare; alios in acie occidi, 3
alios morbo absumi; magis perire sibi civem, qui ab Romano miles lectus sit, quam qui ab Poeno captus: quippe ab hoste gratis remitti in patriam, ab Romanis extra Italiam in exilium verius quam in militiam ablegari. octavum iam ibi annum senescere Cannensem 4
militem, moriturum ante, quam Italia hostis, quippe nunc cum maxime florens viribus, excedat. si veteres 5
milites non redeant in patriam, novi legantur, brevi neminem superfuturum. itaque, quod propediem res ipsa negatura sit, priusquam ad ultimam solitudinem atque egestatem perveniant, negandum populo Romano esse. si consentientes in hoc socios videant Romani, 6
profecto de pace cum Carthaginiensibus iungenda cogitaturos; aliter numquam vivo Hannibale sine bello Italiam fore. haec acta in conciliis. triginta tum co- 7
loniae populi Romani erant; ex iis duodecim, cum omnium legationes Romae essent, negaverunt consulibus esse, unde milites pecuniamque darent. eae fuere Ardea, Nepete, Sutrium, Alba, Carseoli, Sora, Suessa,

8 Circei, Setia, Cales, Narnia, Interamna. nova re consules icti cum absterrere eos a tam detestabili consilio vellent, castigando increpandoque plus quam leniter agendo profecturos rati, eos ausos esse consulibus 9 dicere aiebant, quod consules ut in senatu pronuntiarent in animum inducere non possent: non enim detrectationem eam munerum militiae sed apertam defectionem 10 a populo Romano esse. redirent itaque propere in colonias et tamquam integra re, locuti magis quam ausi tantum nefas, cum suis consulerent. admonerent non Campanos neque Tarentinos esse eos sed Romanos; 11 inde oriundos, inde in colonias atque in agrum bello captum stirpis augendae causa missos. quae liberi parentibus deberent, ea illos Romanis debere, si ulla 12 pietas, si memoria antiquae patriae esset. consulerent igitur de integro: nam tum quidem quae temere agitassent, ea prodendi imperii Romani, tradendae Hannibali victoriae esse. 13 cum alternis haec consules diu iactassent, nihil moti legati neque se, quod domum renuntiarent, habere dixerunt neque senatum suum, quod novi consuleret, ubi nec miles, qui legeretur, nec 14 pecunia, quae daretur in stipendium, esset. cum obstinatos eos viderent consules, rem ad senatum detulerunt, ubi tantus pavor animis hominum est iniectus, ut magna pars actum de imperio dicerent: idem alias colonias facturas, idem socios; consensisse omnes ad 1 prodendam Hannibali urbem Romanam. X. consules hortari et consolari senatum et dicere alias colonias in fide atque officio pristino fore; eas quoque ipsas, quae officio decesserint, si legati circa eas colonias mittantur, qui castigent, non qui precentur, verecun- 2 diam imperii habituras esse. permissum ab senatu iis cum esset, agerent facerentque ut e re publica ducerent, pertemptatis prius aliarum coloniarum animis citaverunt legatos quaesiveruntque ab iis, ecquid milites 3 ex formula paratos haberent. pro duodeviginti coloniis M. Sextilius Fregellanus respondit et milites ex formula

paratos esse, et, si pluribus opus esset, pluris daturos 4
et, quidquid aliud imperaret velletque populus Romanus,
enixe facturos: ad id sibi neque opes deesse et animum
etiam superesse. consules parum sibi videri praefati 5
pro merito eorum sua voce conlaudari eos, nisi uni-
versi patres iis in curia gratias egissent, sequi in se-
natum eos iusserunt. senatus quam poterat honoratis- 6
simo decreto adlocutus eos mandat consulibus, ut ad
populum quoque eos producerent et inter multa alia
praeclara, quae ipsis maioribusque suis praestitissent,
recens etiam meritum eorum in rem publicam com-
memorarent. ne nunc quidem post tot saecula sileantur 7
fraudenturve laude sua: Signini fuere et Norbani Sati-
culanique et Fregellani et Lucerini et Venusini et
Brundusini et Hadriani et Firmani et Ariminenses, et 8
ab altero mari Pontiani et Paestani et Cosani, et
mediterranei Beneventani et Aesernini et Spoletini et
Placentini et Cremonenses. harum coloniarum subsidio 9
tum imperium populi Romani stetit, iisque gratiae in
senatu et apud populum actae. duodecim aliarum 10
coloniarum, quae detractaverunt imperium, mentionem
fieri patres vetuerunt, neque illos dimitti neque retineri
neque appellari a consulibus. ea tacita castigatio ma-
xime ex dignitate populi Romani visa est.

Cetera expedientibus, quae ad bellum opus erant, 11
consulibus aurum vicensimarium, quod in sanctiore
aerario ad ultimos casus servabatur, promi placuit.
prompta ad quattuor milia pondo auri. inde quingena 12
pondo data consulibus et M. Marcello et P. Sulpicio
proconsulibus et L. Veturio praetori, qui Galliam pro-
vinciam erat sortitus, additumque Fabio consuli cen- 13
tum pondo auri praecipuum, quod in arcem Taren-
tinam portaretur; cetero auro usi sunt ad vestimenta
praesenti pecunia locanda exercitui, qui in Hispania
bellum secunda sua fama ducisque gerebat. XI. Pro- 1
digia quoque, priusquam ab urbe consules proficis-
cerentur, procurari placuit. in Albano monte tacta 2

de caelo erant signum Iovis arborque templo propinqua et ostium lacus, et Capuae murus Fortunaeque aedis, et Sinuessae murus portaque: haec de caelo
3 tacta. cruentam etiam fluxisse aquam Albanam quidam auctores erant; et Romae intus in cella [aedis] Fortis Fortunae de capite signum, quod in corona erat, in
4 manum sponte sua prolapsum; et Priverni satis constabat bovem locutum, volturiumque frequenti foro in tabernam devolasse, et Sinuessae natum ambiguo inter marem ac feminam sexu infantem, quos androgynos
5 volgus, ut pleraque, faciliore ad duplicanda verba Graeco sermone, appellat, et lacte pluvisse, et cum
6 elephanti capite puerum natum. ea prodigia hostiis maioribus procurata, et supplicatio circa omnia pulvinaria et obsecratio in unum diem indicta; et decretum, ut C. Hostilius praetor ludos Apollini, sicut iis annis voti factique erant, voveret faceretque.

7 Per eos dies et censoribus creandis Q. Fulvius consul comitia habuit. creati censores, ambo qui nondum consules fuerant, M. Cornelius Cethegus, P. Sem-
8 pronius Tuditanus. ii censores ut agrum Campanum fruendum locarent, ex auctoritate patrum latum ad
9 plebem est, plebesque scivit. senatus lectionem contentio inter censores de principe legendo tenuit. Semproni lectio erat; ceterum Cornelius morem traditum
10 a patribus sequendum aiebat, ut qui primus censor ex iis, qui viverent, fuisset, eum principem legerent:
11 is T. Manlius Torquatus erat; Sempronius, cui di sortem legendi dedissent, ei ius liberum eosdem dedisse deos; se id suo arbitrio facturum lecturumque Q. Fabium Maximum, quem tum principem Romanae
12 civitatis esse vel Hannibale iudice victurus esset. cum diu certatum verbis esset, concedente conlega lectus a Sempronio princeps in senatu Q. Fabius Maximus consul. inde alius lectus senatus octo praeteritis, inter quos M. Caecilius Metellus erat, infamis auctor dese-
13 rendae Italiae post Cannensem cladem. in equestribus

quoque notis eadem servata causa; sed erant perpauci, quos ea infamia attingeret. illis omnibus — et multi erant — adempti equi, qui Cannensium legionum equites in Sicilia erant. addiderunt acerbitati etiam tempus, ne praeterita stipendia procederent iis, quae equo publico meruerant, sed dena stipendia equis privatis facerent. magnum praeterea numerum eorum conquisierunt, qui equo merere deberent; atque ex iis, qui principio eius belli septemdecim annos nati fuerant neque militaverant, omnes aerarios fecerunt. locaverunt inde reficienda, quae circa forum incendio consumpta erant, septem tabernas, macellum, atrium regium.

XII. Transactis omnibus, quae Romae agenda erant, consules ad bellum profecti. prior Fulvius praegressus Capuam; post paucos dies consecutus Fabius, qui et conlegam coram obtestatus et per litteras Marcellum, ut quam acerrimo bello detinerent Hannibalem, dum ipse Tarentum oppugnaret: ea urbe adempta hosti iam undique pulso, nec ubi consisteret nec quod fidum respiceret habenti, ne remorandi quidem causam in Italia fore. Regium etiam nuntium mittit ad praefectum praesidii, quod ab Laevino consule adversus Bruttios ibi locatum erat, octo milia hominum, pars maxima ab Agathyrna, sicut ante dictum est, ex Sicilia traducta, rapto vivere hominum adsuetorum; additi erant Bruttiorum indidem perfugae, et audacia et audendi omnia necessitatibus pares. hanc manum ad Bruttium primum agrum depopulandum duci iussit, inde ad Cauloneam urbem oppugnandam. imperata non inpigre solum sed etiam avide executi direptis fugatisque cultoribus agri summa vi urbem oppugnabant. Marcellus et consulis litteris excitus et quia ita induxerat in animum neminem ducem Romanum tam parem Hannibali quam se esse, ubi primum in agris pabuli copia fuit, ex hibernis profectus ad Canusium Hannibali occurrit. sollicitabat ad defectionem Canusinos Poenus; ceterum ut adpropinquare Marcellum audivit, castra

inde movit. aperta erat regio sine ullis ad insidias latebris; itaque in loca saltuosa cedere inde coepit.
9 Marcellus vestigiis instabat castraque castris conferebat et opere perfecto extemplo in aciem legiones educebat. Hannibal turmatim per equites peditumque iaculatores levia certamina serens casum universae pugnae non necessarium ducebat. tractus est tamen ad id, quod
10 vitabat, certamen. nocte praegressum adsequitur locis planis ac patentibus Marcellus; castra inde ponentem pugnando undique in munitores operibus prohibet. ita signa conlata pugnatumque totis copiis et, cum iam nox instaret, Marte aequo discessum est. castra exiguo
11 distantia spatio raptim ante noctem permunita. postero die luce prima Marcellus in aciem copias eduxit; nec Hannibal detractavit certamen multis verbis adhortatus milites, ut memores Trasumenni Cannarumque
12 contunderent ferociam hostis: urgere atque instare eum, non iter quietos facere, non castra ponere pati, non respirare aut circumspicere; cotidie simul orientem solem et Romanam aciem in campis videndam esse:
13 si uno proelio haud incruentus abeat, quietius deinde tranquilliusque eum bellaturum. his inritati adhortationibus simulque taedio ferociae hostium cotidie instantium lacessientiumque acriter proelium ineunt.
14 pugnatum amplius duabus horis est. cedere inde ab Romanis dextra ala et extraordinarii coepere. quod ubi Marcellus vidit, duodevicensimam legionem in pri-
15 mam aciem inducit. dum alii trepidi cedunt, alii segniter subeunt, turbata tota acies est, dein prorsus fusa, et
16 vincente pudorem metu terga dabant. cecidere in pugna fugaque ad duo milia et septingenti civium sociorumque; in iis quattuor Romani centuriones, duo
17 tribuni militum, M. Licinius et M. Helvius. signa militaria quattuor de ala, prima quae fugit, duo de legione, quae cedentibus sociis successerat, amissa.

1 XIII. Marcellus, postquam in castra reditum est, contionem adeo saevam atque acerbam apud milites

habuit, ut proelio per diem totum infeliciter tolerato tristior iis irati ducis oratio esset. „dis immortalibus, 2
ut in tali re, laudes gratesque“ inquit „ago, quod victor hostis cum tanto pavore incidentibus vobis in vallum portasque non ipsa castra est adgressus; deseruissetis profecto eodem terrore castra, quo omisistis pugnam. qui pavor hic, qui terror, quae repente, qui et cum 3
quibus pugnaretis, oblivio animos cepit? nempe idem sunt hi hostes, quos vincendo et victos sequendo priorem aestatem absumpsistis, quibus dies noctesque 4
fugientibus per hos dies institistis, quos levibus proeliis fatigastis, quos hesterno die nec iter facere nec castra ponere passi estis. omitto ea, quibus gloriari 5
potestis; cuius et ipsius pudere ac paenitere vos oportet, referam. nempe aequis manibus hesterno die diremistis pugnam. quid haec nox, quid hic dies attulit? vestrae 6
iis copiae inminutae sunt an illorum auctae? non equidem mihi cum exercitu meo loqui videor nec cum Romanis militibus; corpora tantum atque arma sunt eadem. an, si eosdem animos habuissetis, terga vestra 7
vidisset hostis? signa alicui manipulo aut cohorti ademisset? adhuc caesis legionibus Romanis gloriabatur; vos illi hodierno die primum fugati exercitus dedistis decus.“ clamor inde ortus, ut veniam eius 8
diei daret; ubi vellet deinde experiretur militum suorum animos. „ego vero experiar“ inquit, „milites, et vos crastino die in aciem educam, ut victores potius quam victi veniam impetretis quam petitis“. cohorti- 9
bus, quae signa amiserant, hordeum dari iussit, centurionesque manipulorum, quorum signa amissa fuerant, destrictis gladiis discinctos destituit; et, ut postero die omnes, equites pedites, armati adessent, edixit. ita 10
contio dimissa fatentium iure ac merito sese increpitos, neque illo die virum quemquam in acie Romana fuisse praeter unum ducem, cui aut morte satisfaciendum aut egregia victoria esset. postero die armati ornatique ad edictum aderant. imperator eos conlaudat 11

pronuntiatque, a quibus orta pridie fuga esset, cohortesque, quae signa amisissent, se in primam
12 aciem inducturum; edicere iam sese omnibus pugnandum ac vincendum esse et adnitendum singulis universisque, ne prius hesternae fugae quam hodiernae
13 victoriae fama Romam perveniat. inde cibo corpora firmare iussi, ut, si longior pugna esset, viribus sufficerent. ubi omnia dicta factaque sunt, quibus excita-
1 rentur animi militum, in aciem procedunt. XIV. quod ubi Hannibali nuntiatum est, „cum eo nimirum“ inquit „hoste res est, qui nec bonam nec malam ferre fortunam possit! seu vicit, ferociter instat victis; seu victus
2 est, instaurat cum victoribus certamen“. signa inde canere iussit et copias educit. pugnatum utrimque aliquanto quam pridie acrius est, Poenis ad obtinendum hesternum decus adnitentibus, Romanis ad demen-
3 dam ignominiam. sinistra ala ab Romanis et cohortes, quae amiserant signa, in prima acie pugnabant, et
4 legio vicensima ab dextro cornu instructa. L. Cornelius Lentulus et C. Claudius Nero legati cornibus praeerant; Marcellus mediam aciem hortator testisque praesens
5 firmabat. ab Hannibale Hispani primam obtinebant
6 frontem, et id roboris in omni exercitu erat. cum anceps diu pugna esset, Hannibal elephantos in primam aciem induci iussit, si quem inicere ea res tumultum
7 ac pavorem posset. et primo turbarunt signa ordinesque, et partim occulcatis partim dissupatis terrore,
8 qui circa erant, nudaverant una parte aciem, latiusque fuga manasset, ni C. Decimius Flavus tribunus militum signo arrepto primi hastati manipulum eius signi sequi se iussisset. duxit, ubi maxime tumultum conglobatae beluae faciebant, pilaque in eas conici iussit.
9 haesere omnia tela haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu et tam conferta turba. sed ut non omnes vulnerati sunt, ita in quorum tergis infixa stetere pila, ut est genus anceps, in fugam versi etiam integros
10 avertere. tum iam non unus manipulus, sed pro se

quisque miles, qui modo adsequi agmen fugientium elephantorum poterat, pila conicere. eo magis ruere in suos beluae tantoque maiorem stragem edere, quam inter hostes ediderant, quanto acrius pavor consternatam agit, quam insidentis magistri imperio regitur. in perturbatam transcursu beluarum aciem signa inferunt Romani pedites et haud magno certamine dissupatos trepidantesque avertunt. tum in fugientes equitatum inmittit Marcellus, nec ante finis sequendi est factus, quam in castra paventes conpulsi sunt. nam super alia, quae terrorem trepidationemque facerent, elephanti quoque duo in ipsa porta corruerant, coactique erant milites per fossam vallumque ruere in castra. ibi maxima hostium caedes facta: caesa ad octo milia hominum, quinque elephanti. nec Romanis incruenta victoria fuit: mille ferme et septingenti de duabus legionibus et sociorum supra mille et trecentos occisi; vulnerati permulti civium sociorumque. Hannibal nocte proxima castra movit; cupientem insequi Marcellum prohibuit multitudo sauciorum. XV. speculatores, qui prosequerentur agmen, missi postero die rettulerunt Bruttios Hannibalem petere.

Isdem ferme diebus et ad Q. Fulvium consulem Hirpini et Lucani et Volcientes traditis praesidiis Hannibalis, quae in urbibus habebant, dediderunt sese, clementerque a consule cum verborum tantum castigatione ob errorem praeteritum accepti. et Bruttiis similis spes veniae facta est, cum ab iis Vibius et Paccius fratres, longe nobilissimi gentis eius, eandem, quae data Lucanis erat, condicionem deditionis petentes venissent. Q. Fabius consul oppidum in Sallentinis Manduriam vi cepit. ibi ad tria milia hominum capta et ceterae praedae aliquantum. inde Tarentum profectus in ipsis faucibus portus posuit castra. naves, quas Laevinus tutandis commeatibus habuerat, partim machinationibus onerat apparatuque moenium oppugnandorum, partim tormentis et saxis omnique

missilium telorum genere instruit, onerarias quoque,
6 non eas solum, quae remis agerentur, ut alii machinas
scalasque ad muros ferrent, alii procul ex navibus
7 vulnerarent moenium propugnatores. hae naves ut ab
aperto mari urbem adgrederentur, instructae paratae-
que sunt. et erat liberum mare classe Punica, cum
Philippus oppugnare Aetolos pararet, Corcyram tra-
8 missa. in Bruttiis interim Cauloneae oppugnatores sub
adventum Hannibalis, ne opprimerentur, in tumulum
a praesenti impetu tutum, ad cetera inopem, con-
cessere.

9 Fabium Tarentum obsidentem leve dictu momen-
tum ad rem ingentem potiundam adiuvit. praesidium
Bruttiorum datum ab Hannibale Tarentini habebant.
eius praesidii praefectus deperibat amore mulierculae,
10 cuius frater in exercitu Fabii consulis erat. is certior
litteris sororis factus de nova consuetudine advenae
locupletis atque inter popularis tam honorati, spem
nactus per sororem quolibet inpelli amantem posse,
11 quid speraret ad consulem detulit. quae cum haud
vana cogitatio visa esset, pro perfuga iussus Tarentum
transire, ac per sororem praefecto conciliatus, primo
occulte temptando animum, dein satis explorata levi-
tate blanditiis muliebribus perpulit eum ad proditionem
12 custodiae loci, cui praepositus erat. ubi et ratio agen-
dae rei et tempus convenit, miles nocte per intervalla
stationum clam ex urbe emissus ea, quae acta erant,
quaeque ut agerentur convenerat, ad consulem refert.
13 Fabius vigilia prima dato signo iis, qui in arce erant,
quique custodiam portus habebant, ipse circumito portu
ab regione urbis in orientem versa occultus consedit.
14 canere inde tubae simul ab arce simul a portu et ab
navibus, quae ab aperto mari adpulsae erant, clamor-
que undique cum ingenti tumultu, unde minimum
periculi erat, de industria ortus. consul interim silentio
15 continebat suos. igitur Democrates, qui praefectus
antea classis fuerat, forte illo loco praepositus, post-

quam quieta omnia circa se vidit, alias partes eo tumultu personare, ut captae urbis interdum excitaretur clamor, veritus, ne inter cunctationem suam consul aliquam vim faceret ac signa inferret, praesidium ad arcem, unde maxime terribilis accidebat sonus, traducit. Fabius cum et ex temporis spatio et ex silentio ipso, quod, ubi paulo ante strepebant excitantes vocantesque ad arma, inde nulla accidebat vox, deductas custodias sensisset, ferri scalas ad eam partem muri, qua Bruttiorum cohortem praesidium agitare proditionis conciliator nuntiaverat, iubet. ea primum captus est murus adiuvantibus recipientibusque Bruttiis, et transcensum in urbem est; inde et proxuma refracta porta, ut frequenti agmine signa inferrentur. tum clamore sublato sub ortum ferme lucis nullo obvio armato in forum perveniunt, omnesque undique, qui ad arcem portumque pugnabant, in se converterunt. XVI. proelium in aditu fori maiore impetu quam perseverantia commissum est: non animo, non armis, non arte belli, non vigore ac viribus corporis par Romano Tarentinus erat. igitur pilis tantum coniectis, prius paene, quam consererent manus, terga dederunt, dilapsique per nota urbis itinera in suas amicorumque domos. duo ex ducibus Nico et Democrates fortiter pugnantes cecidere; Philemenus, qui proditionis ad Hannibalem auctor fuerat, cum citato equo ex proelio avectus esset, vacuus paulo post equus errans per urbem cognitus, corpus nusquam inventum est: creditum vulgo est in puteum apertum ex equo praecipitasse. Carthalonem autem, praefectum Punici praesidii, cum commemoratione paterni hospitii positis armis venientem ad consulem miles obvius obtruncat. alii alios passim sine discrimine armatos inermisque caedunt, Carthaginienses Tarentinosque pariter. Bruttii quoque multi passim interfecti, seu per errorem seu vetere in eos insito odio seu ad proditionis famam, ut vi potius atque armis captum Tarentum videretur, extinguen-

7 dam. tum a caede ad diripiendam urbem discursum. milia triginta servilium capitum dicuntur capta, argenti vis ingens facti signatique, auri octoginta tria milia pondo, signa et tabulae, prope ut Syracusarum 8 ornamenta aequaverint. sed maiore animo generis eius praeda abstinuit Fabius quam Marcellus; qui interroganti scriba, quid fieri signis vellet ingentis magnitudinis — di sunt, suo quisque habitu in modum pugnantium formati —, deos iratos Tarentinis relin- 9 qui iussit. murus inde, qui urbem ab arce dirimebat, dirutus est ac disiectus.

Dum haec Tarenti aguntur, Hannibal, iis, qui 10 Cauloneam obsidebant, in deditionem acceptis, audita oppugnatione Tarenti dies noctesque cursim agmine acto, cum festinans ad opem ferendam captam urbem audisset, „et Romani suum Hannibalem“ inquit „habent: 11 eadem qua ceperamus arte Tarentum amisimus“. ne tamen fugientis modo convertisse agmen videretur, quo constituerat loco, quinque milia ferme ab urbe posuit castra. ibi paucos moratus dies Metapontum 12 sese recepit. inde duos Metapontinos cum litteris principum eius civitatis ad Fabium Tarentum mittit, fidem ab consule accepturos inpunita iis priora fore, si Me- 13 tapontum cum praesidio Punico prodidissent. Fabius quae adferrent vera esse ratus diem, qua accessurus esset Metapontum, constituit litterasque ad principes 14 dedit, quae ad Hannibalem delatae sunt. enimvero laetus successu fraudis, si ne Fabius quidem dolo invictus fuisset, haud procul Metaponto insidias ponit. 15 Fabio auspicanti, priusquam egrederetur ab Tarento, aves semel atque iterum non addixerunt; hostia quoque caesa consulenti deos haruspex cavendum a fraude 16 hostili et ab insidiis praedixit. Metapontini, postquam ad constitutam non venerat diem, remissi, ut cunctantem hortarentur, ac repente conprehensi metu gravioris quaestionis detegunt insidias.

1 XVII. Aestatis eius principio, qua haec agebat-

tur, P. Scipio in Hispania cum hiemem totam reconciliandis barbarorum animis partim donis partim remissione obsidum captivorumque absumpsisset, Edesco ad eum clarus inter duces Hispanos venit. erant coniunx 2
liberique eius apud Romanos; sed praeter eam causam etiam velut fortuita inclinatio animorum, quae Hispaniam omnem averterat ad Romanum a Punico imperio, traxit eum. eadem causa Indibili Mandonioque 3
fuit, haud dubie omnis Hispaniae principibus, cum omni popularium manu relicto Hasdrubale secedendi in imminentes castris eius tumulos, unde per continentia iuga tutus receptus ad Romanos esset. Hasdrubal, 4
cum hostium res tantis augescere incrementis cerneret, suas imminui, ac fore ut, nisi audendo aliquid moveret, qua coepissent, fluerent, dimicare quam primum statuit. Scipio avidior etiam certaminis erat, cum a spe, quam 5
successus rerum augebat, tum quod, priusquam iungerentur hostium exercitus, cum uno dimicare duce exercituque quam simul cum universis malebat. ceterum, etiamsi cum pluribus pariter dimicandum foret, 6
arte quadam copias auxerat. nam cum videret nullum esse navium usum, quia vacua omnis Hispaniae ora classibus Punicis erat, subductis navibus Tarracone navales socios terrestribus copiis addidit. et armorum 7
adfatim erat, *et* captorum Carthagine et quae post captam eam fecerat tanto opificum numero incluso *officinis*. cum iis copiis Scipio veris principio ab Tarra- 8
cone egressus — iam enim et Laelius redierat ab Roma, sine quo nihil maioris rei motum volebat — ducere ad hostem pergit. per omnia pacata eunti, ut 9
cuiusque populi fines transiret, prosequentibus excipientibusque sociis, Indibilis et Mandonius cum suis copiis occurrerunt. Indibilis pro utroque locutus, haud- 10
quaquam *ut* barbarus stolide incauteve, sed potius cum verecundia *ac* gravitate propiorque excusanti transitionem ut necessariam, quam glorianti eam velut primam occasionem raptam: scire enim se transfugae 11

nomen execrabile veteribus sociis, novis suspectum esse; neque eum se reprehendere morem hominum, si
12 tamen anceps odium causa, non nomen faciat. merita inde sua in duces Carthaginienses commemoravit, avaritiam contra eorum superbiamque et omnis generis
13 iniurias in se atque populares. itaque corpus dumtaxat suum ad id tempus apud eos fuisse; animum iam pridem ibi esse, ubi ius ac fas crederent coli. ad deos quoque confugere supplices, qui nequeant hominum
14 vim atque iniurias pati; se id Scipionem orare, ut transitio sibi nec fraudi apud eum nec honori sit; quales ex ea die experiundo cognorit, perinde operae
15 eorum pretium faceret. ita prorsus respondet facturum Romanus nec pro transfugis habiturum, qui non duxerint societatem ratam, ubi nec divini quicquam
16 nec humani sanctum esset. productae deinde in conspectum iis coniuges liberique lacrumantibus gaudio
17 redduntur. atque eo die in hospitium abducti; postero die foedere accepta fides, dimissique ad copias adducendas. isdem deinde castris tendebant, donec ducibus iis ad hostem perventum est.

1 XVIII. Proximus Carthaginiensium exercitus Hasdrubalis prope urbem Baeculam erat. pro castris
2 equitum stationes habebant. in eas velites antesignanique et qui primi agminis erant, advenientes ex itinere, priusquam castris locum caperent, adeo contemptim impetum fecerunt, ut facile appareret, quid utrique
3 parti animorum esset. in castra trepida fuga conpulsi equites sunt, signaque Romana portis prope ipsis inlata.
4 atque illo quidem die inritatis tantum ad certamen
5 animis castra Romani posuerunt. nocte Hasdrubal in tumulum copias recipit plano campo in summo patentem; fluvius ab tergo, ante circaque velut ripa
6 praeceps oram eius omnem cingebat. suberat et altera inferior summissa fastigio planities; eam quoque altera
7 crepido haud faciliori ascensu ambibat. in hunc inferiorem campum postero die Hasdrubal, postquam

stantem pro castris hostium aciem vidit, equites Numidas leviumque armorum Baliares et Afros demisit. Scipio circumvectus ordines signaque ostendebat 8
hostem, praedamnata spe aequo dimicandi campo captantem tumulos, loci fiducia, non virtutis aut armorum stare in conspectu; sed altiora moenia habuisse Carthaginem, quae transcendisset miles Romanus: nec 9
tumulos nec arcem, ne mare quidem armis obstitisse suis. ad id fore altitudines, quas cepissent, hostibus, ut per praecipitia et praerupta salientes fugerent; eam quoque se illis fugam clausurum. cohortesque duas 10
alteram tenere fauces vallis, per quam deferretur amnis, iubet, alteram viam insidere, quae ab urbe per tumuli obliqua in agros ferret. ipse expeditos, qui pridie stationes hostium pepulerant, ad levem armaturam infimo stantem supercilio ducit. per aspreta 11
primum, nihil aliud quam via impediti, iere. deinde, ut sub ictum venerunt, telorum primo omnis generis vis ingens effusa in eos est, ipsi contra saxa, quae 12
locus strata passim, omnia ferme missilia, praebet, ingerere, non milites solum sed etiam turba calonum inmixta armatis. ceterum quamquam ascensus difficilis 13
erat, et prope obruebantur telis saxisque, adsuetudine tamen succedendi muros et pertinacia animi subierunt primi. qui simul cepere aliquid aequi loci, ubi firmo 14
consisterent gradu, levem et concursatorem hostem atque intervallo tutum, cum procul missilibus pugna eluditur, instabilem eundem ad comminus conserendas manus, expulerunt loco et cum caede magna in aciem altiori superstantem tumulo inpegere. inde Scipio 15
iussis adversus mediam evadere aciem victoribus ceteras copias cum Laelio dividit, atque eum parte dextra tumuli circumire, donec mollioris ascensus viam inveniret, iubet; ipse ab laeva circumitu haud magno in transversos hostes incurrit. inde primo turbata acies 16
est, dum ad circumsonantem undique clamorem flectere cornua et obvertere ordines volunt. hoc tumultu 17

et Laelius subiit, et, dum pedem referunt, ne ab tergo vulnerarentur, laxata prima acies locusque ad evaden-
18 dum et mediis datus est, qui per tam iniquum locum stantibus integris ordinibus elephantisque ante signa
19 locatis numquam evasissent. cum ab omni parte caedes fieret, Scipio, qui laevo cornu in dextrum incucurrerat,
20 maxime in nuda latera hostium pugnabat. et iam ne fugae quidem patebat locus; nam et stationes utrimque Romanae dextra laevaque insederant vias, et porta castrorum ducis principumque fuga clausa erat, addita trepidatione elephantorum, quos territos aeque atque hostes timebant. caesa igitur ad octo milia hominum.

1 XIX. Hasdrubal, iam antequam dimicaret pecunia rapta elephantisque praemissis, quam plurumos poterat de fuga excipiens praeter Tagum flumen ad Pyrenaeum
2 tendit. Scipio castris hostium potitus, cum praeter libera capita omnem praedam militibus concessisset, in recensendis captivis decem milia peditum duo milia equitum invenit. ex iis Hispanos sine pretio omnes
3 domum dimisit, Afros vendere quaestorem iussit. circumfusa inde multitudo Hispanorum et ante deditorum et pridie captorum regem eum ingenti consensu ap-
4 pellavit. tum Scipio silentio per praeconem facto sibi maximum nomen imperatoris esse dixit, quo se milites sui appellassent; regium nomen, alibi magnum, Romae
5 intolerabile esse. regalem animum in se esse, si id in hominis ingenio amplissimum ducerent, taciti iudi-
6 carent, vocis usurpatione abstinerent; sensere etiam barbari magnitudinem animi, cuius miraculo nominis alii mortales stuperent, id ex tam alto fastigio aspernantis.

7 Dona inde regulis principibusque Hispanorum divisa, et ex magna copia captorum equorum trecen-
8 tos, quos vellet, eligere Indibilem iussit. cum Afros venderet iussu imperatoris quaestor, puerum adultum inter eos forma insigni cum audisset regii generis
9 esse, ad Scipionem misit. quem cum percunctaretur Scipio, quis et cuias et cur id aetatis in castris fuisset,

Numidam esse se ait, Massivam populares vocare; orbum a patre relictum, apud maternum avum Galam, regem Numidarum, eductum, cum avunculo Masinissa, qui nuper cum equitatu subsidio Carthaginiensibus venisset, in Hispaniam traiecisse. prohibitum propter 10
aetatem a Masinissa numquam ante proelium inisse; eo die, quo pugnatum cum Romanis esset, inscio avunculo, clam armis equoque sumpto in aciem exisse; ibi prolapso equo effusum in praeceps captum ab Romanis esse. Scipio cum adservari Numidam iussisset, 11
quae pro tribunali agenda erant, peragit; inde cum se in praetorium recepisset, vocatum eum interrogat, velletne ad Masinissam reverti. cum effusis gaudio 12
lacrimis cupere vero diceret, tum puero anulum aureum, tunicam lato clavo cum Hispano sagulo et aurea fibula equumque ornatum donat, iussisque prosequi, quoad vellet, equitibus dimisit.

XX. De bello inde consilium habitum. et auctori- 1
bus quibusdam, ut confestim Hasdrubalem consequeretur, anceps id ratus, ne Mago atque alter Hasdru- 2
bal cum eo iungerent copias, praesidio tantum ad insidendum Pyrenaeum misso ipse relicuum aestatis recipiendis in fidem Hispaniae populis absumpsit.

Paucis post proelium factum ad Baeculam diebus, 3
cum Scipio rediens iam Tarraconem saltu Castulonensi excessisset, Hasdrubal Gisgonis filius et Mago imperatores ex ulteriore Hispania ad Hasdrubalem venere, serum post male gestam rem auxilium, consilio in cetera exequenda belli haud parum opportuni. ibi 4
conferentibus, quid in cuiusque provinciae regione animorum Hispanis esset, unus Hasdrubal Gisgonis ultimam Hispaniae oram, quae ad Oceanum et Gades vergit, ignaram adhuc Romanorum esse eoque Carthaginiensibus satis fidam censebat; inter Hasdrubalem 5
alterum et Magonem constabat beneficiis Scipionis occupatos omnium animos publice privatimque esse, nec transitionibus finem ante fore, quam omnes His-

pani milites aut in ultima Hispaniae amoti aut tra-
6 ducti in Galliam forent. itaque, etiam si senatus Carthaginiensium non censuisset, eundum tamen Hasdrubali fuisse in Italiam, ubi belli caput rerumque summa esset, simul ut Hispanos omnes procul ab nomine
7 Scipionis ex Hispania abduceret; exercitum eius cum transitionibus tum adverso proelio imminutum Hispanis repleri militibus, et Magonem, Hasdrubali Gisgonis filio tradito exercitu, ipsum cum grandi pecunia ad
8 conducenda mercede auxilia in Baliares traicere; Hasdrubalem Gisgonis cum exercitu penitus in Lusitaniam abire nec cum Romano manus conserere; Masinissae ex omni equitatu, quod roboris esset, tria milia equitum expleri, eumque vagum per citeriorem Hispaniam sociis opem ferre, hostium oppida atque agros populari. his decretis ad exsequenda quae statuerant duces digressi. haec eo anno in Hispania acta.

9 Romae fama Scipionis in dies crescere, Fabio Tarentum captum astu magis quam virtute gloriae
10 tamen esse, Fulvi senescere fama, Marcellus etiam adverso rumore esse, superquam quod primo male pugnaverat, quia vagante per Italiam Hannibale media
11 aestate Venusiam in tecta milites abduxisset. inimicus erat ei C. Publicius Bibulus tribunus plebis. is iam a prima pugna, quae adversa fuerat, adsiduis contionibus infamen invisumque plebei Claudium fecerat et iam
12 de imperio abrogando eius agebat, cum tamen necessarii Claudi obtinuerunt, ut relicto Venusiae legato Marcellus Romam veniret ad purganda ea, quae inimici obicerent, nec de imperio eius abrogando absente ipso
13 ageretur. forte sub idem tempus et Marcellus ad deprecandam ignominiam et Q. Fulvius consul comitio-
1 rum causa Romam venit. XXI. actum de imperio Marcelli in circo Flaminio est ingenti concursu plebis-
2 que et omnium ordinum; accusavitque tribunus plebis non Marcellum modo sed omnem nobilitatem: fraude eorum et cunctatione fieri, ut Hannibal decimum iam

annum Italiam provinciam habeat, diutius ibi quam Carthagine vixerit. habere fructum imperii prorogati 3
Marcello populum Romanum: bis caesum exercitum eius aestiva Venusiae sub tectis agere. hanc tribuni 4
orationem ita obruit Marcellus commemoratione rerum suarum, ut non rogatio solum de imperio eius abrogando antiquaretur, sed postero die consulem eum ingenti consensu centuriae omnes crearent. additur 5
conlega T. Quinctius Crispinus, qui tum praetor erat. postero die praetores creati P. Licinius Crassus Dives pontifex maximus, P. Licinius Varus, Sex. Iulius Caesar, Q. Claudius Flamen.

Comitiorum ipsorum diebus sollicita civitas de 6
Etruriae defectione fuit. principium eius rei ab Arretinis fieri C. Calpurnius scripserat, qui eam provinciam pro praetore obtinebat. itaque confestim eo 7
missus Marcellus consul designatus, qui rem inspiceret ac, si digna videretur, exercitu accito bellum ex Apulia in Etruriam transferret. eo metu conpressi Etrusci quieverunt. Tarentinorum legatis pacem petentibus 8
cum libertate ac legibus suis responsum ab senatu est, ut redirent, cum Fabius consul Romam venisset.

Ludi et Romani et plebei eo anno in singulos 9
dies instaurati. aediles curules fuere L. Cornelius Caudinus et Ser. Sulpicius Galba, plebei C. Servilius et Q. Caecilius Metellus. Servilium negabant iure aut 10
tribunum plebis fuisse aut aedilem esse, quod patrem eius, quem triumvirum agrarium occisum a Bois circa Mutinam esse opinio per decem annos fuerat, vivere atque in hostium potestate esse satis constabat.

XXII. Undecimo anno Punici belli consulatum 1
inierunt M. Marcellus quintum — ut numeretur consulatus, quem vitio creatus non gessit — et T. Quinctius Crispinus. utrisque consulibus Italia decreta pro- 2
vincia est et duo consulum prioris anni exercitus — tertius Venusiae tum erat, cui Marcellus praefuerat —, ita, ut ex tribus eligerent duo, quos vellent, tertius

ei traderetur, cui Tarentum et Sallentini provincia
3 evenisset. ceterae provinciae ita divisae: praetoribus
P. Licinio Varo urbana, P. Licinio Crasso pontifici
maximo peregrina et quo senatus censuisset, Sex. Iulio
4 Caesari Sicilia, Q. Claudio Flamini Tarentum. prorogatum in annum imperium est Q. Fulvio Flacco, ut
provinciam Capuam, quae T. Quincti praetoris fuerat,
5 cum una legione obtineret. prorogatum et C. Hostilio
Tubulo est, ut pro praetore in Etruriam ad duas
legiones succederet C. Calpurnio. prorogatum et L.
Veturio Philoni est, ut pro praetore Galliam eandem
provinciam cum isdem duabus legionibus obtineret,
6 quibus praetor obtinuisset. quod in L. Veturio, idem
in C. Aurunculeio decretum ab senatu latumque de
prorogando imperio ad populum est, qui praetor Sardiniam provinciam cum duabus legionibus obtinuerat.
additae ei ad praesidium provinciae quinquaginta longae
7 naves, quas P. Scipio ex Hispania misisset. et P. Scipioni et M. Silano suae Hispaniae suique exercitus
in annum decreti; Scipio ex octoginta navibus, quas
aut secum ex Italia adductas aut captas Carthagine
habebat, quinquaginta in Sardiniam tramittere iussus,
8 quia fama erat magnum navalem apparatum eo anno
Carthagine esse, ducentis navibus omnem oram Italiae
9 Siciliaeque ac Sardiniae inpleturos. et in Sicilia ita
divisa res est: Sex. Caesari exercitus Cannensis datus
est; M. Valerius Laevinus — ei quoque enim prorogatum imperium est — classem, quae ad Siciliam
erat, navium septuaginta obtineret, adderet eo triginta
naves, quae ad Tarentum priore anno fuerant; cum
ea centum navium classe, si videretur ei, praedatum
10 in Africam traiceret. et P. Sulpicio, ut eadem classe
Macedoniam Graeciamque provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. de duabus, quae ad
urbem Romam fuerant, legionibus nihil mutatum.
11 supplementum, quo opus esset, ut scriberent consulibus permissum. una et viginti legionibus eo anno de-

fensum imperium Romanum est. et P. Licinio Varo 12
praetori urbano negotium datum, ut naves longas triginta veteres reficeret, quae Ostiae erant, et viginti novas naves sociis navalibus conpleret, ut quinquaginta navium classe oram maris vicinam urbi Romanae tueri posset. C. Calpurnius vetitus ab Arretio 13
movere exercitum, nisi cum successor venisset; idem et Tubulo imperatum, ut inde praecipue caveret, ne qua nova consilia orerentur.

XXIII. Praetores in provincias profecti; consules 1
religio tenebat, quod prodigiis aliquot nuntiatis non facile litabant. et ex Campania nuntiata erant, Capuae 2
duas aedes, Fortunae et Martis, et sepulcra aliquot de caelo tacta, Cumis — adeo minimis etiam rebus prava religio inserit deos — mures in aede Iovis aurum rosisse, Casini examen apium ingens in foro consedisse, et Ostiae murum portamque de caelo tactam, Caere 3
vulturium volasse in aedem Iovis, Vulsiniis sanguine lacum manasse. horum prodigiorum causa diem unum 4
supplicatio fuit. per dies aliquot hostiae maiores sine litatione caesae, diuque non impetrata pax deum. in capita consulum re publica incolumi exitiabilis prodigiorum eventus vertit.

Ludi Apollinares Q. Fulvio Ap. Claudio consuli- 5
bus a P. Cornelio Sulla praetore urbano primum facti erant; inde omnes deinceps praetores urbani fecerant; sed in unum annum vovebant dieque incerta faciebant. eo anno pestilentia gravis incidit in urbem agrosque, 6
quae tamen magis in longos morbos quam in perniciabiles evasit. eius pestilentiae causa et supplicatum 7
per compita tota urbe est, et P. Licinius Varus praetor urbanus legem ferre ad populum iussus, ut ii ludi in perpetuum in statam diem voverentur. ipse primus ita vovit, fecitque ante diem tertium idus Quintiles. is dies deinde sollemnis servatus.

XXIV. De Arretinis et fama in dies gravior et 1
cura crescere patribus. itaque C. Hostilio scriptum

est, ne differret obsides ab Arretinis accipere, et, cui traderet Romam deducendos, C. Terentius Varro cum
2 imperio missus. qui ut venit, extemplo Hostilius legionem unam, quae ante urbem castra habebat, signa in urbem ferre iussit praesidiaque locis idoneis disposuit; tum in forum citatis senatoribus obsides im-
3 peravit. cum senatus biduum ad considerandum [tempus] peteret, aut ipsos extemplo dare aut se postero die senatorum omnes liberos sumpturum edixit. inde portas custodire iussit tribunos militum praefectosque socium
4 et centuriones, ne quis nocte urbe exiret. id segnius neglegentiusque factum: septem principes senatus, priusquam custodiae in portis locarentur, ante noctem
5 cum liberis evaserunt. postero die luce prima, cum senatus in forum citari coeptus esset, desiderati, bonaque eorum venierunt. a ceteris senatoribus centum viginti obsides, liberi ipsorum, accepti traditique
6 C. Terentio Romam deducendi. is omnia suspectiora, quam ante fuerant, in senatu fecit. itaque tamquam imminente Etrusco tumultu legionem unam, alteram ex urbanis, Arretium ducere iussus ipse C. Terentius,
7 eamque habere in praesidio urbis; C. Hostilium cum cetero exercitu placuit totam provinciam peragrare et cavere, ne qua occasio novare cupientibus res dare-
8 tur. C. Terentius ut Arretium cum legione venit, claves portarum cum magistratus poposcisset, negantibus iis comparere, fraude amotas magis ratus quam neglegentia intercidisse, ipse alias claves omnibus portis imposuit, cavitque cum cura, ut omnia in potestate
9 sua essent; Hostilium intentius monuit, ut in eo spem non moturos quicquam Etruscos poneret, si, ne quid movere possent, praecavisset.

1 XXV. De Tarentinis inde magna contentione in senatu actum coram Fabio, defendente ipso quos ceperat armis, aliis infensis et plerisque aequantibus
2 eos Campanorum noxae poenaeque. senatus consultum in sententiam M'. Acili factum est, ut oppidum prae-

sidio custodiretur, Tarentinique omnes intra moenia
continerentur, res integra postea referretur, cum tran-
quillior status Italiae esset. et de M. Livio praefecto 3
arcis Tarentinae haud minore certamine actum est,
aliis senatus consulto notantibus praefectum, quod
eius socordia Tarentum proditum hosti esset, aliis
praemia decernentibus, quod per quinquennium arcem 4
tutatus esset, maximeque unius eius opera receptum
Tarentum foret, mediis ad censores, non ad senatum 5
notionem de eo pertinere dicentibus. cuius sententiae
et Fabius fuit; adiecit tamen fateri se opera Livi
Tarentum receptum, quod amici eius vulgo in senatu
iactassent: neque enim recipiundum fuisse, nisi amis-
sum foret.

Consulum alter T. Quinctius Crispinus ad exer- 6
citum, quem Q. Fulvius Flaccus habuerat, cum sup-
plemento in Lucanos est profectus. Marcellum aliae 7
atque aliae obiectae animo religiones tenebant, in
quibus quod, cum bello Gallico ad Clastidium aedem
Honori et Virtuti vovisset, dedicatio eius a pontifici-
bus impediebatur, quod negabant unam cellam duobus 8
diis recte dedicari, quia, si de caelo tacta aut prodigii
aliquid in ea factum esset, difficilis procuratio foret,
quod utri deo res divina fieret, sciri non posset: ne- 9
que enim duobus nisi certis deis rite una hostia fieri.
ita addita Virtutis aedes adproperato opere; neque
tamen ab ipso aedes eae dedicatae sunt. tum demum 10
ad exercitum, quem priore anno Venusiae reliquerat,
cum supplemento proficiscitur.

Locros in Bruttiis Crispinus oppugnare conatus, 11
quia magnam famam attulisse Fabio Tarentum rebatur,
omne genus tormentorum machinarumque ex Sicilia
arcessierat; et naves indidem accitae erant, quae ver-
gentem ad mare partem urbis oppugnarent. ea omissa 12
oppugnatio est, quia Lacinium Hannibal admoverat
copias, et conlegam eduxisse iam a Venusia exercitum
fama erat, cui coniungi volebat. itaque in Apuliam ex 13

Bruttiis reditum, et inter Venusiam Bantiamque minus
trium milium passuum intervallo consules binis castris
14consederunt. in eandem regionem et Hannibal redit
averso ab Locris bello. ibi consules ambo ingenio
feroces prope cotidie in aciem exire haud dubia spe,
si duobus exercitibus consularibus iunctis commisisset
sese hostis, debellari posse.

1 XXVI. Hannibal quia cum Marcello bis priore
anno congressus vicerat victusque erat, ut, cum eodem
si dimicandum foret, nec spem nec metum ex vano
haberet, ita duobus consulibus haudquaquam sese
2 parem futurum credebat. itaque totus in suas artes
3 versus insidiis locum quaerebat. levia tamen proelia
inter bina castra vario eventu fiebant; quibus cum
extrahi aestatem posse consules crederent, nihilo minus
oppugnari Locros posse rati, L. Cincio, ut ex Sicilia
4 Locros cum classe traiceret, scribunt. et ut ab terra
quoque oppugnari moenia possent, ab Tarento partem
5 exercitus, qui in praesidio erat, duci eo iusserunt. ea
ita futura per quosdam Thurinos conperta Hannibali
cum essent, mittit ad insidendam ab Tarento viam.
ibi sub tumulo Peteliae tria milia equitum, duo pe-
6 ditum in occulto locata; in quae inexplorato euntes
Romani cum incidissent, ad duo milia armatorum
caesa, mille et quingenti ferme vivi capti, alii dissu-
pati fuga per agros saltusque Tarentum rediere.

7 Tumulus erat silvestris inter Punica et Romana
castra, ab neutris primo occupatus, quia Romani,
qualis pars eius, quae vergeret ad hostium castra,
esset, ignorabant, Hannibal insidiis quam castris
8 aptiorem eum crediderat. itaque nocte ad id missas
aliquot Numidarum turmas medio in saltu condiderat,
quorum interdiu nemo ab statione movebatur, ne aut
9 arma aut ipsi procul conspicerentur. fremebant vulgo
in castris Romanis occupandum eum tumulum esse et
castello firmandum, ne, si occupatus ab Hannibale
10 foret, velut in cervicibus haberent hostem. movit ea

res Marcellum, et conlegae „quin imus“ inquit „ipsi cum equitibus paucis exploratum? subiecta res oculis nostris certius dabit consilium“. adsentienti Crispino 11
cum equitibus ducentis viginti, ex quibus quadraginta Fregellani, ceteri Etrusci erant, proficiscuntur; secuti 12
tribuni militum, M. Marcellus consulis filius et A. Manlius, simul et duo praefecti socium L. Arrenius et M'. Aulius. immolasse eo die quidam prodidere me- 13
moriae consulem Marcellum, et prima hostia caesa iocur sine capite inventum, in secunda omnia conparuisse, quae adsolent, auctum etiam visum in capite; nec id sane haruspici placuisse, quod secundum trunca 14
et turpia exta nimis laeta apparuissent. XXVII. ce- 1
terum consulem Marcellum tanta cupiditas tenebat dimicandi cum Hannibale, ut numquam satis castra castris conlata crederet. tum quoque vallo egrediens 2
signum dedit, ut ad locum miles esset paratus, ut, si collis, in quem speculatum irent, placuisset, vasa colligerent ac sequerentur. exiguum campi ante castra 3
erat; inde in collem aperta undique et conspecta ferebat via. Numidis speculator, nequaquam in spem tantae rei positus, sed si quos vagos pabuli aut lignorum causa longius a castris progressos possent excipere, signum dat, ut pariter ab suis quisque latebris exorerentur. non ante apparuere, quibus obviis 4
ab iugo ipso consurgendum erat, quam circumiere, qui ab tergo intercluderent viam. tum undique omnes 5
exorti et clamore sublato impetum fecere. cum in ea valle consules essent, ut neque evadere possent in iugum occupatum ab hoste nec receptum ab tergo circumventi haberent, extrahi tamen diutius certamen potuisset, ni coepta ab Etruscis fuga pavorem ceteris iniecisset. non tamen omisere pugnam deserti ab 6
Etruscis Fregellani, donec integri consules hortando ipsique ex parte pugnando rem sustinebant; sed post- 7
quam vulneratos ambo consules, Marcellum etiam transfixum lancea prolabentem ex equo moribundum

videre, tum et ipsi — perpauci autem supererant — cum Crispino consule duobus iaculis icto et Marcello
8 adolescente saucio et ipso effugerunt. interfectus A. Manlius tribunus militum, et ex duobus praefectis socium M'. Aulius occisus, *L.* Arrenius captus. et lictores consulum quinque vivi in hostium potestatem venerunt, ceteri aut interfecti aut cum consule effugerunt.
9 equitum tres et quadraginta aut in proelio aut in fuga
10 ceciderunt, duodeviginti vivi capti. tumultuatum in castris fuerat, ut consulibus irent subsidio, cum consulem et filium alterius consulis saucios exiguasque infelicis expeditionis reliquias ad castra venientes
11 cernunt. mors Marcelli cum alioqui miserabilis fuit, tum quod nec pro aetate — iam enim maior sexaginta annis erat — neque pro veteris prudentia ducis tam inprovide se conlegamque et prope totam rem publicam in praeceps dederat.

12 Multos circa unam rem ambitus fecerim, si, quae de Marcelli morte variant auctores, omnia exequi
13 velim. ut omittam alios, Coelius triplicem gestae rei memoriam edit: unam traditam fama, alteram scriptam *in* laudatione fili, qui rei gestae interfuerit, tertiam,
14 quam ipse pro inquisita ac sibi conperta adfert. ceterum ita fama variat, ut tamen plerique loci speculandi causa castris egressum, omnes insidiis circumventum tradant.

1 XXVIII. Hannibal magnum terrorem hostibus morte consulis unius, vulnere alterius iniectum esse ratus, ne cui deesset occasioni, castra in tumulum, in
2 quo pugnatum erat, extemplo transfert. ibi inventum Marcelli corpus sepelit. Crispinus, et morte conlegae et suo vulnere territus, silentio insequentis noctis profectus, quos proxumos nanctus est montes, in iis
3 loco alto et tuto undique castra posuit. ibi duo duces sagaciter moti sunt, alter ad inferendam, alter ad
4 cavendam fraudem. anulis Marcelli simul cum corpore Hannibal potitus erat. eius signi errore ne cui dolus

necteretur a Poeno metuens, Crispinus circa civitates proximas miserat nuntios, occisum conlegam esse anulisque eius hostem potitum: ne quibus litteris crederent nomine Marcelli compositis. paulo ante hic nuntius consulis Salapiam venerat, quam litterae ab Hannibale allatae sunt Marcelli nomine compositae, se nocte, quae diem illum secutura esset, Salapiam venturum; parati milites essent, qui in praesidio erant, si quo opera eorum opus esset. sensere Salapitani fraudem et ab ira non defectionis modo sed etiam equitum interfectorum rati occasionem supplicii peti, remisso retro nuntio — perfuga autem Romanus erat —, ut sine arbitro milites quae vellent agerent, oppidanos per muros urbisque opportuna loca in stationibus disponunt, custodias vigiliasque in eam noctem intentius instruunt, circa portam, qua venturum hostem rebantur, quod roboris in praesidio erat opponunt. Hannibal quarta vigilia ferme ad urbem accessit. primi agminis erant perfugae Romanorum et arma Romana habebant. ii, ubi ad portam est ventum, Latine omnes loquentes excitant vigiles, aperireque portam iubent: consulem adesse. vigiles velut ad vocem eorum excitati tumultuari, trepidare, moliri portam. cataracta deiecta clausa erat; eam partim vectibus levant, partim funibus subducunt in tantum altitudinis, ubi subire recti possent. vixdum satis patebat iter, cum perfugae certatim ruunt per portam; et cum sescenti ferme intrassent, remisso fune, quo suspensa erat, cataracta magno sonitu cecidit. Salapitani alii perfugas neglegenter ex itinere suspensa umeris, ut inter pacatos, gerentis arma invadunt, alii e turri eius portae murisque saxis, sudibus, pilis absterrent hostem. ita inde Hannibal suamet ipse fraude captus abiit, profectusque ad Locrorum solvendam obsidionem, quam *L.* Cincius summa vi, operibus tormentorumque omni genere ex Sicilia advecto oppugnabat. Magoni iam haud ferme fidenti retenturum defensurumque se urbem prima spes morte

15 nuntiata Marcelli adfulsit. secutus inde nuntius Hanni-
balem Numidarum equitatu praemisso ipsum, quantum
16 adcelerare posset, cum peditum agmine sequi. itaque
ubi primum Numidas edito e speculis signo adventare
sensit, et ipse patefacta repente porta ferox in hostes
erumpit. et primo magis quia improviso id fecerat,
quam quod par viribus esset, anceps certamen erat;
17 deinde, ut supervenere Numidae, tantus pavor Romanis
est iniectus, ut passim ad mare ac naves fugerent
relictis operibus machinisque, quibus muros quatiebant.
ita adventu Hannibalis soluta Locrorum obsidio est.

1 XXIX. Crispinus postquam in Bruttios profectum
Hannibalem sensit, exercitum, cui conlega praefuerat,
M. Marcellum tribunum militum Venusiam abducere
2 iussit; ipse cum legionibus suis Capuam profectus,
vix lecticae agitationem prae gravitate vulnerum
patiens, Romam litteras de morte conlegae scripsit,
3 quantoque ipse in discrimine esset: se comitiorum
causa non posse Romam venire, quia nec viae laborem
passurus videretur et de Tarento sollicitus esset, ne
ex Bruttiis Hannibal eo converteret agmen; legatos
opus esse ad se mitti, viros prudentes, cum quibus
4 quae vellet de re publica loqueretur. hae litterae re-
citatae magnum et luctum morte alterius consulis et
metum de altero fecerunt. itaque et Q. Fabium filium
ad exercitum Venusiam miserunt, et ad consulem tres
legati missi, Sex. Iulius Caesar, L. Licinius Pollio,
L. Cincius Alimentus, cum paucis ante diebus ex
5 Sicilia redisset. hi nuntiare consuli iussi, ut, si ad
comitia ipse venire Romam non posset, dictatorem in
6 agro Romano diceret comitiorum causa; si consul
Tarentum profectus esset, Q. Claudium praetorem pla-
cere in eam regionem inde abducere legiones, in qua
plurimas sociorum urbes tueri posset.

7 Eadem aestate M. Valerius cum classe centum
navium ex Sicilia in Africam tramisit et ad Clupeam
urbem escensione facta agrum late nullo ferme obvio

armato vastavit. inde ad naves raptim praedatores recepti, quia repente fama accidit classem Punicam adventare. octoginta erant et tres naves. cum his haud procul Clupea prospere pugnat Romanus. decem et octo navibus captis, fugatis aliis, cum magna terrestri navalique praeda Lilybaeum rediit.

Eadem aestate et Philippus implorantibus Achaeis auxilium tulit, quos et Machanidas tyrannus Lacedaemoniorum finitimo bello urebat, et Aetoli navibus per fretum, quod Naupactum et Patras interfluit — Rhion incolae vocant —, exercitu traiecto depopulati erant. Attalum quoque regem Asiae, quia Aetoli summum gentis suae magistratum ad eum proximo concilio detulerunt, fama erat in Europam traiecturum. XXX. ob haec Philippo in Graeciam descendenti ad Lamiam urbem Aetoli duce Pyrrhia, qui praetor in eum annum cum absente Attalo creatus erat, occurrerunt. habebant et ab Attalo auxilia secum et mille ferme ex Romana classe a P. Sulpicio missos. adversus hunc ducem atque has copias Philippus bis prospero eventu pugnavit; mille admodum hostium utraque pugna occidit. inde cum Aetoli metu compulsi Lamiae urbis moenibus tenerent sese, Philippus ad Phalara exercitum reduxit. in Maliaco sinu is locus est, quondam frequenter habitatus propter egregium portum tutasque circa stationes et aliam opportunitatem maritumam terrestremque. eo legati ab rege Aegypti Ptolomaeo Rhodiisque et Atheniensibus et Chiis venerunt ad dirimendum inter Philippum atque Aetolos bellum. adhibitus ab Aetolis et ex finitimis pacificator Amynander rex Athamanum. omnium autem non tanta pro Aetolis cura erat, ferociori quam pro ingeniis Graecorum gente, quam ne Philippus regnumque eius grave libertati futurum rebus Graeciae immisceretur. de pace dilata consultatio est in concilium Achaeorum, concilioque ei et locus et dies certa indicta; interim triginta dierum indutiae impetratae. profectus inde

rex per Thessaliam Boeotiamque Chalcidem Euboeae venit, ut Attalum, quem classe Euboeam petiturum
8 audierat, portibus et litorum adpulsu arceret. inde praesidio relicto adversus Attalum, si forte interim traiecisset, profectus ipse cum paucis equitum levis-
9 que armaturae Argos venit. ibi curatione Heraeorum Nemeorumque suffragiis populi ad eum delata, quia se Macedonum reges ex ea civitate oriundos ferunt, Heraeis peractis ab ipso ludicro extemplo Aegium profectus est ad indictum multo ante sociorum con-
10 cilium. ibi de Aetolico finiendo bello actum, ne causa
11 aut Romanis aut Attalo intrandi Graeciam esset. sed ea omnia vixdum indutiarum tempore circumacto Aetoli turbavere, postquam et Attalum Aeginam venisse et Romanam classem stare ad Naupactum audivere.
12 vocati enim in concilium Achaeorum, in quo et eae legationes erant, quae ad Phalara egerant de pace, primum questi sunt quaedam parva contra fidem con-
13 ventionis tempore indutiarum facta; postremo negarunt dirimi bellum posse, nisi Messeniis Achaei Pylum redderent, Romanis restitueretur Atintania, Scerdilaedo
14 et Pleurato Ardiaei. enimvero indignum ratus Philippus victos victori sibi ultro condiciones ferre, ne antea quidem se aut de pace audisse aut indutias pepigisse dixit spem ullam habentem quieturos Aetolos, sed ut omnes socios testes haberet se pacis, illos belli cau-
15 sam quaesisse. ita infecta pace concilium dimisit quattuor milibus armatorum relictis ad praesidium Achae-
16 orum et quinque longis navibus acceptis, quas si adiecisset missae nuper ad se classi Carthaginiensium et ex Bithynia ab rege Prusia venientibus navibus, statuerat navali proelio lacessere Romanos iam diu in
17 regione ea potentes maris. ipse ab eo concilio Argos regressus; iam enim Nemeorum adpetebat tempus, quae celebrari volebat praesentia sua.

1 XXXI. Occupato rege apparatu ludorum et per dies festos licentius quam inter belli tempora remit-

tente animum P. Sulpicius ab Naupacto profectus classem appulit inter Sicyonem et Corinthum, agrumque nobilissimae fertilitatis effuse vastavit. fama eius rei Philippum ab ludis excivit; raptimque cum equitatu profectus, iussis subsequi peditibus, palatos passim per agros gravesque praeda, ut qui nihil tale metuerent, adortus Romanos compulit ad naves. classis Romana haudquaquam laeta praeda Naupactum redit. Philippo ludorum quoque, qui reliqui erant, celebritatem quantaecumque, de Romanis tamen, victoriae partae fama auxerat, laetitiaque ingenti celebrati festi dies, eo magis etiam, quod populariter dempto capitis insigni purpuraque atque alio regio habitu aequaverat ceteris se in speciem, quo nihil gratius est civitatibus liberis; praebuissetque haud dubiam eo facto spem libertatis, nisi omnia intoleranda libidine foeda ac deformia effecisset. vagabatur enim cum uno aut altero comite per maritas domos dies noctesque, et summittendo se in privatum fastigium quo minus conspectus, eo solutior erat, et libertatem, cum aliis vanam ostendisset, totam in suam licentiam verterat. neque enim omnia emebat aut eblandiebatur, sed vim etiam flagitiis adhibebat, periculosumque et viris et parentibus erat moram incommoda severitate libidini regiae fecisse. uni etiam principi Achaeorum Arato adempta uxor nomine Polycratia ac spe regiarum nuptiarum in Macedoniam asportata fuerat.

Per haec flagitia sollemni Nemeorum peracto paucisque additis diebus Dymas est profectus ad praesidium Aetolorum, quod ab Eleis adcitum acceptumque in urbem erat, eiciendum. Cycliadas — penes eum summa imperii erat — Achaeique ad Dymas regi occurrere, et Eliorum accensi odio, quod a ceteris Achaeis dissentirent, et infensi Aetolis, quos Romanum quoque adversus se movisse bellum credebant. profecti ab Dymis coniuncto exercitu transeunt Larisum amnem, qui Ēlium agrum a Dymaeo dirimit. XXXII. primum

diem, quo fines hostium ingressi sunt, populando absumpserunt. postero die acie instructa ad urbem accesserunt praemissis equitibus, qui obequitando portis promptum ad excursiones genus lacesserent Aetolorum. 2 ignorabant Sulpicium cum quindecim navibus ab Naupacto Cyllenen traiecisse et expositis in terram quattuor milibus armatorum silentio noctis, ne conspici 3 agmen posset, intrasse Elim. itaque inprovisa res ingentem iniecit terrorem, postquam inter Aetolos Elios- 4 que Romana signa atque arma cognovere. et primo recipere suos voluerat rex; dein contracto iam inter Aetolos et Tralles — Illyriorum id est genus — certamine cum urgeri videret suos, et ipse rex cum 5 equitatu in cohortem Romanam incurrit. ibi equus pilo traiectus cum prolapsum super caput regem effudisset, atrox pugna utrimque accensa est et ab Romanis impetu in regem facto et protegentibus regiis. 6 insignis et ipsius pugna fuit, cum pedes inter equites coactus esset proelium inire. dein, cum iam impar certamen esset, caderentque circa eum multi et vulnerarentur, raptus ab suis atque alteri equo iniectus 7 fugit. eo die castra quinque milia passuum ab urbe Eliorum posuit. postero die omnes copias ad propinquum Eliorum castellum — Pyrgum vocant — eduxit, quo agrestium multitudinem cum pecoribus metu po- 8 pulationum compulsam audierat. eam inconditam inermemque multitudinem primo statim terrore adveniens cepit; compensaveratque ea praeda quod ignominiae 9 ad Elim acceptum fuerat. dividenti praedam captivosque — fuere autem quattuor milia hominum, pecorumque omnis generis ad viginti milia — nuntius ex Macedonia venit Eropum quendam corrupto arcis praesidiique praefecto Lychnidum cepisse, tenere et Dassaretiorum quosdam vicos et Dardanos etiam concire. 10 omisso igitur Achaico atque Aetolico bello, relictis tamen duobus milibus et quingentis omnis generis armatorum cum Menippo et Polyphanta ducibus ad

praesidium sociorum, profectus ab Dymis per Achaiam Boeotiamque et Euboeam decumis castris Demetriadem in Thessaliam pervenit. XXXIII. ibi alii maiorem adferentes tumultum nuntii occurrunt: Dardanos in Macedoniam effusos Orestidem iam tenere ac descendisse in Argestaeum campum, famamque inter barbaros celebrem esse Philippum occisum. expeditione ea, qua cum populatoribus agri ad Sicyonem pugnavit, in arborem inlatus impetu equi ad eminentem ramum cornu alterum galeae praefregit; id inventum ab Aetolo quodam perlatumque in Aetoliam ad Scerdilaedum, cui notum erat insigne galeae, famam interfecti regis vulgavit. post profectionem ex Achaia regis Sulpicius Aeginam classe profectus cum Attalo sese coniunxit. Achaei cum Aetolis Eleisque haud procul Messene prosperam pugnam fecerunt. Attalus rex et P. Sulpicius Aeginae hibernarunt.

Exitu huius anni T. Quinctius consul, dictatore comitiorum ludorumque faciendorum causa dicto T. Manlio Torquato, ex volnere moritur; alii Tarenti, alii in Campania mortuum tradunt. ita, quod nullo ante bello acciderat, duo consules sine memorando proelio interfecti velut orbam rem publicam reliquerant. dictator Manlius magistrum equitum C. Servilium — tum aedilis curulis erat — dixit. senatus quo die primum est habitus, ludos magnos facere dictatorem iussit, quos M. Aemilius praetor urbanus C. Flaminio Cn. Servilio consulibus fecerat et in quinquennium voverat. tum dictator et fecit ludos et in insequens lustrum vovit. ceterum cum duo consulares exercitus tam prope hostem sine ducibus essent, omnibus aliis omissis una praecipua cura patres populumque incessit consules primo quoque tempore creandi, et ut eos crearent potissimum, quorum virtus satis tuta a fraude Punica esset: cum toto eo bello damnosa praepropera ac fervida ingenia imperatorum fuissent, tum eo ipso anno consules nimia cupiditate conserendi cum hoste

manum in necopinatam fraudem lapsos esse. ceterum deos immortales, miseritos nominis Romani, pepercisse innoxiis exercitibus, temeritatem consulum ipsorum capitibus damnasse. XXXIV. cum circumspicerent patres, quosnam consules facerent, longe ante alios eminebat C. Claudius Nero; ei conlega quaerebatur. et virum quidem eum egregium ducebant, sed promptiorem acrioremque, quam tempora belli postularent aut hostis Hannibal; temperandum acre ingenium eius moderato et prudenti viro adiuncto conlega censebant. M. Livius erat, multis ante annis ex consulatu populi iudicio damnatus, quam ignominiam adeo aegre tulerat, ut rus migraret et per multos annos et urbe et omni coetu caruerit hominum. octavo ferme post damnationem anno M. Claudius Marcellus et M. Valerius Laevinus consules redduxerant eum in urbem; sed erat veste obsoleta capilloque et barba promissa, prae se ferens in vultu habituque insignem memoriam ignominiae acceptae. L. Veturius et P. Licinius censores eum tonderi et squalorem deponere et in senatum venire fungique aliis publicis muneribus coegerunt. sed tum quoque aut verbo adsentiebatur aut pedibus in sententiam ibat, donec cognati hominis eum causa M. Livii Macati, cum fama eius ageretur, stantem coegit in senatu sententiam dicere. tunc ex tanto intervallo auditus convertit ora hominum in se, causamque sermonibus praebuit, indigno iniuriam a populo factam, magnoque id damno fuisse, quod tam gravi bello nec opera nec consilio talis viri usa res publica esset: C. Neroni neque Q. Fabium neque M. Valerium Laevinum dari conlegam posse, quia duos patricios creari non liceret; eandem causam in T. Maulio esse, praeterquam quod recusasset delatum consulatum recusaturusque esset. egregium par consulum fore, si M. Livium C. Claudio conlegam adiunxissent. nec populus mentionem eius rei ortam a patribus est aspernatus. unus eam rem in civitate is, cui deferebatur honos, abnuebat,

levitatem civitatis accusans: sordidati rei non miseritos candidam togam invito offerre; eodem honores poenasque congeri. si virum bonum ducerent, quid ita 13
pro malo ac noxio damnassent? si noxium comperissent, quid ita male credito priore consulatu alterum crederent? haec taliaque arguentem et querentem castigabant patres, et M. Furium memorantes revocatum 14
de exilio patriam pulsam sede sua restituisse; ut parentium saevitiam, sic patriae patiendo ac ferendo leniendam esse. adnisi omnes cum *C.* Claudio M. Livium consulem fecerunt. 15

XXXV. Post diem tertium eius diei praetorum 1
comitia habita. praetores creati L. Porcius Licinus C. Mamilius C. et A. Hostilii Catones. comitiis perfectis ludisque factis dictator et magister equitum magistratu abierunt. C. Terentius Varro in Etruriam 2
pro praetore missus, ut ex ea provincia C. Hostilius Tarentum ad eum exercitum iret, quem T. Quinctius consul habuerat; et L. Manlius trans mare legatus 3
iret viseretque, quae res ibi gererentur; simul quod Olympiae ludicrum ea aestate futurum erat, quod maximo coetu Graeciae celebraretur, ut, si tuto per hostem posset, adiret id concilium, ut, qui Siculi bello 4
ibi profugi aut Tarentini cives relegati ab Hannibale essent, domos redirent scirentque sua omnia iis, quae ante bellum habuissent, reddere populum Romanum.

Quia periculosissimus annus inminere videbatur, 5
neque consules in re publica erant, in consules designatos omnes versi, quam primum eos sortiri provincias et praesciscere, quam quisque eorum provinciam, quem hostem haberet, volebant. de reconciliatione 6
etiam gratiae eorum in senatu actum est principio facto a Q. Fabio Maximo. inimicitiae autem nobiles 7
inter eos erant et acerbiores eas indignioresque Livio sua calamitas fecerat, quod spretum se in ea fortuna credebat. itaque is magis inplacabilis erat et nihil 8
opus esse reconciliatione aiebat: acrius et intentius

omnia gesturos timentes, ne crescendi ex se inimico
9 conlegae potestas fieret. vicit tamen auctoritas senatus,
ut positis simultatibus communi animo consilioque
10 administrarent rem publicam. provinciae iis non permixtae regionibus, sicut superioribus annis, sed diversae extremis Italiae finibus, alteri adversus Hannibalem Bruttii et Lucani, alteri Gallia adversus Hasdrubalem, quem iam Alpibus adpropinquare fama
11 erat, decreta. exercitum e duobus, qui in Gallia quique in Etruria esset, addito urbano, eligeret, quem
12 mallet, qui Galliam esset sortitus. cui Bruttii provincia evenisset, novis legionibus urbanis scriptis, utrius
13 mallet consulum prioris anni exercitum sumeret; relictum a consule exercitum Q. Fulvius proconsul ac-
14 ciperet, eique in annum imperium esset. et C. Hostilio, cui pro Etruria Tarentum mutaverant provinciam, pro Tarento Capuam mutaverunt; legio una data est, cui Fulvius proximo anno praefuerat.

1 XXXVI. De Hasdrubalis adventu in Italiam cura in dies crescebat. Massiliensium primum legati nun-
2 tiaverant eum in Galliam transgressum, erectosque adventu eius, quia magnum pondus auri attulisse diceretur ad mercede auxilia conducenda, Gallorum ani-
3 mos. missi deinde cum iis legati ab Roma Sex. Antistius et M. Raecius ad rem inspiciendam rettulerant misisse se cum Massiliensibus ducibus, qui per hospites eorum,
4 principes Gallorum, omnia explorata referrent; pro comperto habere Hasdrubalem ingenti iam coacto exercitu proximo vere Alpes traiecturum, nec tum eum quicquam aliud morari, nisi quod clausae hieme Alpes essent.

5 In locum M. Marcelli P. Aelius Paetus augur creatus inauguratusque; et Cn. Cornelius Dolabella rex sacrorum inauguratus est in locum M. Marcii,
6 qui biennio ante mortuus erat. hoc eodem anno et lustrum conditum est a censoribus P. Sempronio Tudi-
7 tano et M. Cornelio Cethego. censa civium capita

centum triginta septem milia centum octo, minor aliquanto numerus, quam qui ante bellum fuerat. eo anno primum, ex quo Hannibal in Italiam venisset, comitium tectum esse memoriae proditum est, et ludos Romanos semel instauratos ab aedilibus curulibus Q. Metello et C. Servilio. et plebei ludi biduum instaurati a C. Mamilio et M. Caecilio Metello aedilibus plebis; et tria signa ad Cereris eidem dederunt; et Iovis epulum fuit ludorum causa.

Consulatum inde ineunt C. Claudius Nero et M. Livius iterum. qui quia iam designati provincias sortiti erant, praetores sortiri iusserunt. C. Hostilio iurisdictio urbana evenit; addita et peregrina, ut tres in provincias exire possent; A. Hostilio Sardinia, C. Mamilio Sicilia, L. Porcio Gallia evenit. summa legionum trium et viginti ita per provincias divisa: binae consulum essent, quattuor Hispania haberet, binas tres praetores, in Sicilia et Sardinia et Gallia, duas C. Terentius in Etruria, duas Q. Fulvius in Bruttiis, duas Q. Claudius circa Tarentum et Sallentinos, unam C. Hostilius Tubulus Capuae; duae urbanae ut scriberentur. primis quattuor legionibus populus tribunos creavit, in ceteras consules miserunt.

XXXVII. Priusquam consules proficiscerentur, novendiale sacrum fuit, quia Veis de caelo lapidaverat. sub unius prodigii, ut fit, mentionem alia quoque nuntiata, Menturnis aedem Iovis et lucum Maricae, item Atellae murum et portam de caelo tacta; Menturnenses, terribilius quod esset, adiciebant sanguinis rivum in porta fluxisse; et Capuae lupus nocte portam ingressus vigilem laniaverat. haec procurata hostiis maioribus prodigia, et supplicatio diem unum fuit ex decreto pontificum. inde iterum novendiale instauratum, quod in Armilustro lapidibus visum pluere. liberatas religione mentes turbavit rursus nuntiatum Frusinone natum infantem esse quadrimo parem, nec magnitudine tam mirandum, quam quod is quoque, ut Sinues-

sae biennio ante, incertus, mas an femina esset, natus
6 erat. id vero haruspices ex Etruria adciti foedum ac
turpe prodigium dicere: extorrem agro Romano, procul
terrae contactu, alto mergendum. vivum in arcam
7 condidere provectumque in mare proiecerunt. decrevere
item pontifices, ut virgines ter novenae per urbem
euntes carmen canerent. id cum in Iovis Statoris aede
discerent conditum ab Livio poeta carmen, tacta de
8 caelo aedis in Aventino Iunonis Reginae; prodigium-
que id ad matronas pertinere haruspices cum respon-
9 dissent donoque divam placandam esse, aedilium curu-
lium edicto in Capitolium convocatae, quibus in urbe
Romana intraque decimum lapidem ab urbe domicilia
essent, ipsae inter se quinque et viginti delegerunt,
10 ad quas ex dotibus stipem conferrent. inde donum
pelvis aurea facta lataque in Aventinum, pureque et
11 caste a matronis sacrificatum. confestim ad aliud sa-
crificium eidem divae ab decemviris edicta dies, cuius
ordo talis fuit: ab aede Apollinis boves feminae albae
12 duae porta Carmentali in urbem ductae. post eas duo
signa cupressea Iunonis Reginae portabantur; tum
septem et viginti virgines, longam indutae vestem,
13 carmen in Iunonem Reginam canentes ibant, illa tem-
pestate forsitan laudabile rudibus ingeniis, nunc ab-
horrens et inconditum, si referatur. virginum ordinem
sequebantur decemviri coronati laurea praetextatique.
14 a porta Iugario vico in forum venere. in foro pompa
constitit, et per manus reste data virgines sonum
15 vocis pulsu pedum modulantes incesserunt. inde vico
Tusco Velabroque per Bovarium forum in clivum
Publicium atque aedem Iunonis Reginae perrectum.
ibi duae hostiae ab decemviris immolatae et simulacra
cupressea in aedem inlata.

1 XXXVIII. Deis rite placatis dilectum consules
habebant acrius intentiusque, quam prioribus annis
2 quisquam meminerat habitum; nam et belli terror
duplicatus novi hostis in Italiam adventu, et minus

iuventutis erat, unde scriberent milites. itaque colonos 3
etiam maritimos, qui sacrosanctam vacationem dicebantur habere, dare milites cogebant. quibus recusantibus edixere in diem certam, ut, quo quisque iure vacationem haberet, ad senatum deferret. ea die ad 4
senatum hi populi venerunt: Ostiensis Alsiensis Antias Anxurnas Menturnensis Sinuessanus et ab supero mari Senensis. cum vacationes suas quisque populus recitaret, 5
nullius, cum in Italia hostis esset, praeter Antiatem Ostiensemque vacatio observata est, et earum coloniarum iuniores iure iurando adacti, supra dies triginta non pernoctaturos se esse extra moenia coloniae suae, donec hostis in Italia esset. cum omnes censerent 6
primo quoque tempore consulibus eundum ad bellum — nam et Hasdrubali occurrendum esse descendenti ab Alpibus, ne Gallos Cisalpinos neve Etruriam erectam in spem rerum novarum sollicitaret, et Hannibalem 7
suo proprio occupandum bello, ne emergere ex Bruttiis atque obviam ire fratri posset —, Livius cunctabatur, parum fidens suarum provinciarum exercitibus; con- 8
legam ex duobus consularibus egregiis exercitibus et tertio, cui Q. Claudius Tarenti praeesset, electionem habere; intuleratque mentionem de volonibus revocandis ad signa. senatus liberam potestatem consulibus fecit 9
et supplendi, unde vellent, et eligendi de omnibus exercitibus, quos vellent, permutandique *et* ex provinciis, quo e re publica censerent esse, traducendi. ea omnia cum summa concordia consulum acta. vo- 10
lones in undevicensimam et vicensimam legiones scripti. magni roboris auxilia ex Hispania quoque a P. Sci- 11
pione M. Livio missa quidam ad id bellum auctores sunt, octo milia Hispanorum Gallorumque et duo milia de legione militum, equitum mille, mixtos Numidas Hispanosque, M. Lucretium has copias navibus advexisse; et sagittariorum funditorumque ad tria milia 12
ex Sicilia C. Mamilium misisse.

XXXIX. Auxerunt Romae tumultum litterae ex 1

2 Gallia allatae ab L. Porcio praetore: Hasdrubalem
movisse ex hibernis et iam Alpes transire; octo milia
Ligurum conscripta armataque coniunctura se trans-
gresso in Italiam esse, nisi mitteretur in Ligures,
qui eos bello occuparet; se cum invalido exercitu,
3 quoad tutum putaret, progressurum. hae litterae con-
sules raptim confecto dilectu maturius, quam consti-
tuerant, exire in provincias coegerunt ea mente, ut
uterque hostem in sua provincia contineret neque con-
4 iungi aut conferre in unum vires pateretur. plurimum
in eam rem adiuvit opinio Hannibalis, quod, etsi ea
aestate transiturum in Italiam fratrem crediderat, re-
cordando, quae ipse in transitu nunc Rhodani, nunc
Alpium cum hominibus locisque pugnando per quin-
5 que menses exhausisset, haudquaquam tam facilem
maturumque transitum expectabat; ea tardius movendi
6 ex hibernis causa fuit. ceterum Hasdrubali et sua et
aliorum spe omnia celeriora atque expeditiora fuere.
non enim receperunt modo Arverni eum deincepsque
aliae Gallicae atque Alpinae gentes, sed etiam secutae
7 sunt ad bellum. et cum per munita pleraque transitu
fratris, quae antea invia fuerant, ducebat, tum etiam
duodecim annorum adsuetudine perviis Alpibus factis
8 inter mitiora iam transibat hominum ingenia. invisi-
tati namque antea alienigenis nec videre ipsi advenam
in sua terra adsueti, omni generi humano insociabiles
erant. et primo ignari, quo Poenus pergeret, suas
rupes suaque castella et pecorum hominumque prae-
9 dam peti crediderant; fama deinde Punici belli, quo
duodecimum annum Italia urebatur, satis edocuerat
viam tantum Alpes esse, duas praevalidas urbes,
magno inter se maris terrarumque spatio discretas,
10 de imperio et opibus certare. hae causae aperuerant
11 Alpes Hasdrubali. ceterum quod celeritate itineris pro-
fectum erat, id mora ad Placentiam, dum frustra ob-
12 sidet magis quam oppugnat, conrupit. crediderat
campestris oppidi facilem expugnationem esse, et no-

bilitas coloniae induxerat eum, magnum se excidio
eius urbis terrorem ceteris ratum iniecturum. non ipse 13
se solum ea oppugnatione inpediit, sed Hannibalem
post famam transitus eius tanto spe sua celeriorem
iam moventem ex hibernis continuerat, quippe repu- 14
tantem, non solum quam lenta urbium oppugnatio
esset, sed etiam quam ipse frustra eandem illam co-
loniam ab Trebia victor regressus temptasset.

XL. Consules diversis itineribus profecti ab urbe 1
velut in duo pariter bella distenderant curas hominum,
simul recordantium, quas primus adventus Hannibalis
intulisset Italiae clades, simul cum illa angeret cura, 2
quos tam propitios urbi atque imperio fore deos, ut
eodem tempore utrobique res publica prospere gere-
retur? adhuc adversa secundis pensando rem ad id
tempus extractam esse: cum in Italia ad Trasumen- 3
num et Cannas praecipitasset Romana res, prospera
bella in Hispania prolapsam eam erexisse; postea, 4
cum in Hispania alia super aliam clades duobus egre-
giis ducibus amissis duos exercitus ex parte delesset,
multa secunda in Italia Siciliaque gesta quassatam
rem publicam excepisse; et ipsum intervallum loci, 5
quod in ultimis terrarum oris alterum bellum gere-
retur, spatium dedisse ad respirandum: nunc duo bella 6
in Italiam accepta, duo celeberrimi nominis duces
circumstare urbem Romanam, et unum in locum totam
periculi molem, omne onus incubuisse. qui eorum
prior vicisset, intra paucos dies castra cum altero
iuncturum. terrebat et proximus annus lugubris duo- 7
rum consulum funeribus. his anxii curis homines di-
gredientes in provincias consules prosecuti sunt. me- 8
moriae proditum est plenum adhuc irae in civis
M. Livium ad bellum proficiscentem monenti Q. Fabio,
ne, priusquam genus hostium cognosset, temere manum
consereret, respondisse, ubi primum hostium agmen
conspexisset, pugnaturum. cum quaereretur, quae causa 9
festinandi esset, „aut ex hoste egregiam gloriam“

inquit „aut ex civibus victis gaudium meritum certe, etsi non honestum, capiam“.

Priusquam Claudius consul in provinciam perveniret, per extremum finem agri Larinatis ducentem in Sallentinos exercitum Hannibalem expeditis cohortibus adortus C. Hostilius Tubulus incomposito agmini terribilem tumultum intulit; ad quattuor milia hominum occidit, novem signa militaria cepit. moverat ex hibernis ad famam hostis Q. Claudius, qui per urbes agri Sallentini castra disposita habebat. itaque ne cum duobus exercitibus simul confligeret, Hannibal nocte castra ex agro Tarentino movit atque in Bruttios concessit. Claudius in Sallentinos agmen convertit, Hostilius Capuam petens obvius ad Venusiam fuit consuli Claudio. ibi ex utroque exercitu electa peditum quadraginta milia, duo milia et quingenti equites, quibus consul adversus Hannibalem rem gereret: reliquas copias Hostilius Capuam ducere iussus, ut Q. Fulvio proconsuli traderet.

XLI. Hannibal undique contracto exercitu, quem in hibernis aut in praesidiis agri Bruttii habuerat, in Lucanos ad Grumentum venit spe recipiendi oppida, quae per metum ad Romanos defecissent. eodem a Venusia consul Romanus exploratis itineribus contendit, et mille fere et quingentos passus castra ab hoste locat. Grumenti moenibus prope iniunctum videbatur Poenorum vallum; quingenti passus intererant. castra Punica ac Romana interiacebat campus; colles imminebant nudi sinistro lateri Carthaginiensium, dextro Romanorum, neutris suspecti, quod nihil silvae neque ad insidias latebrarum habebant. in medio campo ab stationibus procursantes certamina haud satis digna dictu serebant. id modo Romanum quaerere apparebat, ne abire hostem pateretur: Hannibal inde evadere cupiens totis viribus in aciem descendebat. tum consul ingenio hostis usus, quo minus in tam apertis collibus timeri insidiae poterant, quinque cohortes ad-

ditis quinque manipulis nocte iugum superare et in
aversis vallibus considere iubet. tempus exsurgendi ex 7
insidiis et adgrediendi hostem Ti. Claudium Asellum
tribunum militum et P. Claudium praefectum socium
edocet, quos cum iis mittebat. ipse luce prima copias 8
omnes peditum equitumque in aciem eduxit. paulo
post et ab Hannibale signum pugnae propositum est,
clamorque in castris ad arma discurrentium est sub-
latus. inde eques pedesque certatim portis ruere ac
palati per campum properare ad hostes. quos ubi 9
effusos consul videt, tribuno militum tertiae legionis
C. Aurunculeio imperat, ut equites legionis quanto
maximo impetu possit in hostem emittat: ita pecorum 10
modo incompositos toto passim campo se fudisse, ut
sterni obterique, priusquam instruantur, possint.
XLII. nondum Hannibal e castris exierat, cum pu- 1
gnantium clamorem audivit. itaque excitus tumultu
raptim ad hostem copias agit. iam primos occupaverat 2
equester terror; peditum etiam prima legio et dextra
ala proelium inibat; incompositi hostes, ut quemque
aut pediti aut equiti casus obtulit, ita conserunt
manus. crescit pugna subsidiis et procurrentium ad 3
certamen numero augetur; pugnantisque, quod nisi in
vetere exercitu et duci veteri haud facile est, inter 4
tumultum ac terrorem instruxisset Hannibal, ni co-
hortium ac manipulorum decurrentium per colles
clamor ab tergo auditus metum, ne intercluderentur
a castris, iniecisset. inde pavor incussus et fuga pas- 5
sim fieri coepta est. minorque caedes fuit, quia pro-
pinquitas castrorum breviorem fugam perculsis fecit.
equites enim tergo inhaerebant; in transversa latera 6
invaserant cohortes secundis collibus via nuda ac
facili decurrentes. tamen supra octo milia hominum 7
occisa, supra septingentos capti; signa militaria novem
adempta; elephanti etiam, quorum nullus usus in re-
pentina ac tumultuaria pugna fuerat, quattuor occisi,
duo capti. circa quingentos Romanorum sociorumque 8

victores ceciderunt. postero die Poenus quievit; Romanus in aciem copiis eductis postquam neminem signa contra efferre vidit, spolia legi caesorum hostium et suorum corpora conlata in unum sepeliri iussit. 9 inde insequentibus continuis diebus aliquot ita institit 10 portis, ut prope inferre signa videretur, donec Hannibal tertia vigilia crebris ignibus tabernaculisque, quae pars castrorum ad hostes vergebat, et Numidis paucis, qui in vallo portisque se ostenderent, relictis profec- 11 tus Apuliam petere intendit. ubi inluxit, successit vallo Romana acies, et Numidae ex composito paulisper in portis se valloque ostentavere frustratique aliquamdiu hostes citatis equis agmen suorum adse- 12 quuntur. consul ubi silentium in castris et ne paucos quidem, qui prima luce obambulaverant, parte ulla cernebat, duobus equitibus speculatum in castra praemissis postquam satis tuta omnia esse exploratum 13 est, inferri signa iussit; tantumque ibi moratus, dum milites ad praedam discurrunt, receptui deinde cecinit 14 multoque ante noctem copias redduxit. postero die luce prima profectus, magnis itineribus famam et vestigia agminis sequens haud procul Venusia hostem 15 adsequitur. ibi quoque tumultuaria pugna fuit; supra duo milia Poenorum caesa. inde nocturnis montanisque itineribus Poenus, ne locum pugnandi daret, Meta- 16 pontum petiit. Hanno inde — is enim praesidio eius loci praefuerat — in Bruttios cum paucis ad exercitum novum comparandum missus; Hannibal copiis eius ad suas additis Venusiam retro quibus venerat itineribus repetit, atque inde Canusium procedit. num- 17 quam Nero vestigiis hostis abstiterat et Q. Fulvium, cum Metapontum ipse proficisceretur, in Lucanos, ne regio ea sine praesidio esset, arcessierat.

1 XLIII. Inter haec ab Hasdrubale, postquam a Placentiae obsidione abscessit, quattuor Galli equites, duo Numidae cum litteris missi ad Hannibalem cum per medios hostes totam ferme longitudinem Italiae

emensi essent, dum Metapontum cedentem Hannibalem sequuntur, incertis itineribus Tarentum delati a vagis per agros pabulatoribus Romanis ad Q. Claudium propraetorem deducuntur. eum primo incertis inplicantes responsis, ut metus tormentorum admotus fateri vera coegit, edocuerunt litteras se ab Hasdrubale ad Hannibalem ferre. cum iis litteris sicut erant signatis L. Verginio tribuno militum ducendi ad Claudium consulem traduntur. duae simul turmae Samnitium praesidii causa missae. qui ubi ad consulem pervenerunt, litteraeque lectae per interpretem sunt, et ex captivis percunctatio facta, tum Claudius non id tempus esse rei publicae ratus, quo consiliis ordinariis provinciae suae quisque finibus per exercitus suos cum hoste destinato ab senatu bellum gereret; audendum ac novandum aliquid inprovisum, inopinatum, quod coeptum non minorem apud cives quam hostes terrorem faceret, perpetratum in magnam laetitiam ex magno metu verteret, litteris Hasdrubalis Romam ad senatum missis simul et ipse patres conscriptos, quid pararet, edocet: ut, cum in Umbria se occursurum Hasdrubal fratri scribat, legionem a Capua Romam arcessant, dilectum Romae habeant, exercitum urbanum ad Narniam hosti opponant. haec senatui scripta. praemissi item per agrum Larinatem Marrucinum Frentanum Praetutianum, qua exercitum ducturus erat, ut omnes ex agris urbibusque commeatus paratos militi ad vescendum in viam deferrent, equos iumentaque alia producerent, ut vehiculorum fessis copia esset. ipse de toto exercitu civium sociorumque quod roboris erat delegit, sex milia peditum, mille equites; pronuntiat occupare se in Lucanis proximam urbem Punicumque in ea praesidium velle: ut ad iter parati omnes essent. profectus nocte flexit in Picenum.

Et consul quidem quantis maximis itineribus poterat ad conlegam ducebat relicto Q. Catio legato, qui castris praeesset. XLIV. Romae haud minus ter-

roris ac tumultus erat, quam fuerat biennio ante, cum castra Punica obiecta Romanis moenibus portisque fuerant. neque satis constabat animis, tam audax iter consulis laudarent vituperarentne; apparebat, quo nihil
2 iniquius est, ex eventu famam habiturum: castra prope Hannibalem hostem relicta sine duce, cum exercitu, cui detractum foret omne quod roboris, quod floris fuerit, et consulem in Lucanos ostendisse iter, cum
3 Picenum et Galliam peteret, castra relinquentem nulla alia re tutiora quam errore hostis, qui ducem inde
4 atque exercitus partem abesse ignoraret. quid futurum, si id palam fiat, et aut insequi Neronem cum sex milibus armatorum profectum Hannibal toto exercitu velit aut castra invadere praedae relicta sine viribus,
5 sine imperio, sine auspicio? veteres eius belli clades, duo consules proximo anno interfecti terrebant; et ea omnia accidisse, cum unus imperator, unus exercitus hostium in Italia esset; nunc duo bella Punica facta, duos ingentes exercitus, duos prope Hannibales in
6 Italia esse. quippe et Hasdrubalem patre eodem Hamilcare genitum, aeque inpigrum ducem, per tot annos in Hispania Romano exercitatum bello, gemina victoria insignem duobus exercitibus cum clarissimis ducibus
7 deletis. nam itineris quidem celeritate ex Hispania et concitatis ad arma Gallicis gentibus multo magis
8 quam Hannibalem ipsum gloriari posse: quippe in iis locis hunc coegisse exercitum, quibus ille maiorem partem militum fame ac frigore, quae miserrima mor-
9 tis genera sint, amisisset. adiciebant etiam periti rerum Hispaniae, haud cum ignoto eum duce C. Nerone congressurum, sed quem in saltu impedito deprensus forte haud secus quam puerum conscribendis fallaci-
10 bus condicionibus pacis frustratus elusisset. omnia maiora etiam vero praesidia hostium, minora sua, metu interprete semper in deteriora inclinato, ducebant.

1 XLV. Nero postquam iam tantum intervalli ab hoste fecerat, ut detegi consilium satis tutum esset,

paucis milites alloquitur. negat ullius consilium im- 2
peratoris in speciem audacius, re ipsa tutius fuisse
quam suum. ad certam eos se victoriam ducere: quippe 3
ad quod bellum collega non ante, quam ad satietatem
ipsius peditum atque equitum datae ab senatu copiae
fuissent maiores instructioresque, quam si adversus
ipsum Hannibalem iret, profectus sit, eo ipsi si quan-
tumcumque virium momentum addiderint, rem omnem
inclinaturos. auditum modo in acie — nam ne ante 4
audiatur, daturum operam — alterum consulem et
alterum exercitum advenisse haud dubiam victoriam
facturum. famam bellum conficere, et parva momenta 5
in spem metumque impellere animos; gloriae quidem
ex re bene gesta partae fructum prope omnem ipsos
laturos; semper quod postremum adiectum sit, id rem 6
totam videri traxisse. cernere ipsos, quo concursu,
qua admiratione, quo favore hominum iter suum cele-
bretur. et hercule per instructa omnia ordinibus viro- 7
rum mulierumque undique ex agris effusorum, inter
vota ac preces et laudes ibant: illos praesidia rei
publicae, vindices urbis Romanae imperiique appella-
bant; in illorum armis dextrisque suam liberorumque
suorum salutem ac libertatem repositam esse. deos 8
omnes deasque precabantur, ut illis faustum iter, felix
pugna, matura ex hostibus victoria esset, damnaren-
turque ipsi votorum, quae pro iis suscepissent, ut, 9
quem ad modum nunc solliciti prosequerentur eos, ita
paucos post dies laeti ovantibus victoria obviam irent.
invitare inde pro se quisque et offerre et fatigare 10
precibus, ut, quae ipsis iumentisque usui essent, ab
se potissimum sumerent; benigne omnia cumulata dare.
modestia certare milites, ne quid ultra usum necessa- 11
rium sumerent; nihil morari, nec ab signis *abire* nec
subsistere cibum capientes; diem ac noctem ire; vix
quod satis ad naturale desiderium corporum esset,
quieti dare. et ad collegam praemissi erant, qui nun- 12
tiarent adventum percunctarenturque, clam an palam,

interdiu an noctu venire sese vellet, isdem an aliis considere castris. nocte clam ingredi melius visum est.

1 XLVI. Tessera per castra ab Livio consule data erat, ut tribunus tribunum, centurio centurionem, eques
2 equitem, pedes peditem acciperet: neque enim dilatari castra opus esse, ne hostis adventum alterius consulis sentiret; et coartatio plurium in angusto tendentium facilior futura erat, quod Claudianus exercitus nihil ferme praeter arma secum in expeditionem tulerat.
3 ceterum in ipso itinere auctum voluntariis agmen erat, offerentibus ultro sese et veteribus militibus perfunctis iam militia et iuvenibus, quos certatim nomina dantes, si quorum corporis species roburque virium
4 aptum militiae videbatur, conscripserat. ad Senam castra alterius consulis erant, et quingentos ferme inde passus Hasdrubal aberat. itaque cum iam adpropinquaret, tectus montibus substitit Nero, ne ante noctem castra
5 ingrederetur. silentio ingressi, ab sui quisque ordinis hominibus in tentoria abducti, cum summa omnium laetitia hospitaliter excipiuntur. postero die consilium habitum, cui et L. Porcius Licinus praetor adfuit.
6 castra iuncta consulum castris habebat, et ante adventum eorum per loca alta ducendo exercitum, cum modo insideret angustos saltus, ut transitum clauderet, modo ab latere aut ab tergo carperet agmen, ludificatus hostem omnibus artibus belli fuerat; is tum
7 in consilio aderat. multorum eo inclinabant sententiae, ut, dum fessum via ac vigiliis reficeret militem Nero, simul et ad noscendum hostem paucos sibi sumeret
8 dies, tempus pugnae differretur; Nero non suadere modo, sed summa ope orare institit, ne consilium suum, quod tutum celeritas fecisset, temerarium mo-
9 rando facerent: errore, qui non diuturnus futurus esset, velut torpentem Hannibalem nec castra sua sine duce relicta adgredi nec ad sequendum se iter intendisse. antequam se moveat, deleri exercitum Hasdrubalis
10 posse redirique in Apuliam. qui prolatando spatium

hosti det, eum et illa castra prodere Hannibali et aperire in Galliam iter, ut per otium, ubi velit, Hasdrubali coniungatur. extemplo signum dandum et ex- 11
eundum in aciem abutendumque errore hostium absentium praesentiumque, dum neque illi sciant cum paucioribus nec hi cum pluribus et validioribus rem esse. consilio dimisso signum pugnae proponitur, con- 12
festimque in aciem procedunt.

XLVII. Iam hostes ante castra instructi stabant. 1
moram pugnae attulit, quod Hasdrubal, provectus ante signa cum paucis equitibus, scuta vetera hostium notavit, quae ante non viderat, et strigosiores equos; multitudo quoque maior solita visa est. suspicatus 2
enim id, quod erat, receptui propere cecinit ac misit ad flumen, unde aquabantur, ubi et excipi aliqui possent et notari oculis, si qui forte adustioris coloris ut ex recenti via essent; simul circumvehi procul 3
castra iubet specularique, num auctum aliqua parte sit vallum, et ut attendant, semel bisne signum canat in castris. ea cum ordine omnia relata essent, castra 4
nihil aucta errorem faciebant: bina erant, sicut ante adventum consulis alterius fuerant, una M. Livii, altera L. Porci, neutris quicquam, quo latius tenderetur, ad munimenta adiectum. illud veterem ducem adsue- 5
tumque Romano hosti movit, quod semel in praetoriis castris signum, bis in consularibus referebant cecinisse. duos profecto consules esse, et quonam modo alter ab Hannibale abscessisset, cura angebat. minime id, 6
quod erat, suspicari poterat, tantae rei frustratione Hannibalem elusum, ut, ubi dux, ubi exercitus esset, cum quo castra conlata haberet, ignoraret; profecto 7
haud mediocri clade absterritum insequi non ausum; magno opere vereri, ne perditis rebus serum ipse auxilium venisset Romanisque eadem iam fortuna in Italia quae in Hispania esset. interdum litteras suas 8
ad eum non pervenisse credere, interceptisque iis consulem ad sese opprimendum adcelerasse. his anxius

curis extinctis ignibus vigilia prima dato signo, ut
9 taciti vasa colligerent, signa ferri iussit. in trepidatione
et nocturno tumultu duces parum intente adservati,
alter in destinatis iam ante animo latebris subsedit,
alter per vada nota Metaurum flumen tranavit. ita
desertum ab ducibus agmen primo per agros palatur,
fessique aliquot *itinere* ac vigiliis sternunt somno
corpora passim atque infrequentia relinquunt signa.
10 Hasdrubal, dum lux viam ostenderet, ripa fluminis
signa ferri iubet, et per tortuosi amnis sinus flexus-
que cum *iter* errore revolvens haud multum processis-
set, ubi prima lux transitum opportunum ostendisset,
11 transiturus erat. sed cum quantum a mari abscedebat,
tanto altioribus coercentibus amnem ripis non in-
veniret vada, diem terendo spatium dedit ad insequen-
dum sese hosti.

1 XLVIII. Nero primum cum omni equitatu ad-
venit, Porcius deinde adsecutus cum levi armatura.
2 qui cum fessum agmen carperent ab omni parte in-
cursarentque, et iam omisso itinere, quod fugae simile
erat, castra metari Poenus in tumulo super fluminis
3 ripam vellet, advenit Livius peditum omnibus copiis
non itineris modo, sed ad conserendum extemplo proe-
4 lium instructis armatisque. sed ubi omnes copias con-
iunxerunt, derectaque acies est, Claudius dextro in
cornu, Livius ab sinistro pugnam instruit, media acies
5 praetori tuenda data. Hasdrubal omissa munitione
castrorum postquam pugnandum vidit, in prima acie
ante signa elephantos locat, circa eos laevo in cornu
adversus Claudium Gallos opponit, haud tantum iis
6 fidens, quantum ab hoste timeri eos credebat; ipse
dextrum cornu adversus M. Livium sibi atque His-
panis — et ibi maxime in vetere milite spem habebat
7 — sumpsit; Ligures in medio post elephantos positi.
sed longior quam latior acies erat; Gallos prominens
8 collis tegebat. ea frons, quam Hispani tenebant, cum
sinistro Romanorum cornu concurrit; dextra omnis

acies extra proelium eminens cessabat; collis oppositus arcebat, ne aut a fronte aut ab latere adgrederentur. inter Livium Hasdrubalemque ingens contractum 9
certamen erat, atroxque caedes utrimque edebatur. ibi 10
duces ambo, ibi pars maior peditum equitumque Romanorum, ibi Hispani, vetus miles peritusque Romanae pugnae, et Ligures, durum in armis genus. eodem versi elephanti, qui primo impetu turbaverant antesignanos et iam signa moverant loco; deinde crescente 11
certamine et clamore inpotentius iam regi et inter duas acies versari, velut incerti, quorum essent, haud dissimiliter navibus sine gubernaculo vagis. Claudius 12
„quid ergo praecipiti cursu tam longum iter emensi sumus“? clamitans militibus, cum in adversum collem frustra signa erigere conatus esset, postquam ea regione penetrari ad hostem non videbat posse, cohortes 13
aliquot subductas e dextro cornu, ubi stationem magis segnem quam pugnam futuram cernebat, post aciem 14
circumducit et non hostibus modo sed etiam suis inopinantibus in dextrum hostium latus incurrit; tantaque celeritas fuit, ut, cum ostendissent se ab latere, mox in terga iam pugnarent. ita ex omnibus parti- 15
bus, ab fronte, ab latere, ab tergo, trucidantur Hispani Liguresque, et ad Gallos iam caedes pervenerat.
ibi minimum certaminis fuit: nam et pars magna ab 16
signis aberant, nocte dilapsi stratique somno passim per agros, et qui aderant, itinere ac vigiliis fessi, intolerantissima laboris corpora, vix arma umeris gestabant; et iam diei medium erat, sitisque et calor hiantes 17
caedendos capiendosque adfatim praebebat. XLIX. ele- 1
phanti plures ab ipsis rectoribus quam ab hoste interfecti. fabrile scalprum cum malleo habebant; id, ubi saevire beluae ac ruere in suos coeperant, magister inter aures positum, ipso in articulo, quo iungitur capiti cervix, quanto maximo poterat ictu adigebat.
ea celerrima via mortis in tantae molis belua inventa 2
erat, ubi regentis imperium sprevissent, primusque id

Hasdrubal instituerat, dux cum saepe alias memora-
3 bilis, tum illa praecipue pugna. ille pugnantes hortando pariterque obeundo pericula sustinuit, ille fessos abnuentesque taedio et labore nunc precando nunc castigando accendit; ille fugientes revocavit omissamque
4 pugnam aliquot locis restituit; postremo, cum haud dubie fortuna hostium esset, ne superstes tanto exercitui suum nomen secuto esset, concitato equo se in cohortem Romanam inmisit. ibi, ut patre Hamilcare et Hannibale fratre dignum erat, pugnans cecidit.

5 Numquam eo bello una acie tantum hostium interfectum est, redditaque aequa Cannensi clades vel
6 ducis vel exercitus interitu videbatur. quinquaginta sex milia hostium occisa, capta quinque milia et quadringenti; magna praeda alia cum omnis generis,
7 tum auri etiam argentique. civium etiam Romanorum, qui capti apud hostes erant, supra quattuor milia capitum recepta. id solacii fuit pro amissis eo proelio militibus. nam haudquaquam incruenta victoria fuit:
8 octo ferme milia Romanorum sociorumque occisa; adeoque etiam victores sanguinis caedisque ceperat satietas, ut postero die, cum esset nuntiatum Livio consuli Gallos Cisalpinos Liguresque, qui aut proelio non adfuissent aut inter caedem effugissent, uno agmine abire sine certo duce, sine signis, sine ordine ullo aut imperio; si una equitum ala mittatur, posse
9 omnes deleri: „supersint“ inquit „aliqui nuntii et hostium cladis et nostrae virtutis“.

1 L. Nero ea nocte, quae secuta est pugnam, *profectus* citatiore quam inde venerat agmine die sexto
2 ad stativa sua atque ad hostem pervenit. iter eius frequentia minore, quia nemo praecesserat nuntius, laetitia vero tanta, vix ut compotes mentium prae
3 gaudio essent, celebratum est. nam Romae neuter animi habitus satis dici enarrarique potest, nec quo incerta expectatione eventus civitas fuerat, nec quo
4 victoriae famam accepit. numquam per omnis dies,

ex quo Claudium consulem profectum fama attulit,
ab orto sole ad occidentem aut senator quisquam a
curia atque ab magistratibus abscessit aut populus e
foro. matronae, quia nihil in ipsis opis erat, in preces 5
obtestationesque versae, per omnia delubra vagae sup-
pliciis votisque fatigare deos. tam sollicitae ac sus- 6
pensae civitati fama incerta primo accidit duos Nar-
nienses equites in castra, quae in faucibus Umbriae
opposita erant, venisse ex proelio nuntiantes caesos
hostes. et primo magis auribus quam animis id ac- 7
ceptum erat ut maius laetiusque, quam quod mente
capere aut satis credere possent, et ipsa celeritas
fidem impediebat, quod biduo ante pugnatum dicebatur.
litterae deinde ab L. Manlio Acidino missae ex castris 8
adferuntur de Narniensium equitum adventu. hae lit- 9
terae per forum ad tribunal praetoris latae senatum
curia exciverunt; tantoque certamine ac tumultu populi
ad fores curiae concursum est, ut adire nuntius non
posset, sed traheretur a percunctantibus vociferantibus-
que, ut in rostris prius quam in senatu litterae reci-
tarentur. tandem summoti et coerciti a magistratibus, 10
dispensarique laetitia inter inpotentes eius animos
potuit. in senatu primum, deinde in contione litterae 11
recitatae sunt; et pro cuiusque ingenio aliis iam cer-
tum gaudium, aliis nulla ante futura fides erat, quam
legatos consulumve litteras audissent. LI. ipsos deinde 1
adpropinquare legatos adlatum est. tunc enim vero
omnis aetas currere obvii, primus quisque oculis auri-
busque haurire tantum gaudium cupientes. ad Mul- 2
vium usque pontem continens agmen pervenit. legati 3
— *ii* erant L. Veturius Philo P. Licinius Varus Q. Cae-
cilius Metellus — circumfusi omnis generis hominum
frequentia in forum pervenerunt, cum alii ipsos, alii
comites eorum, quae acta essent, percunctarentur. et 4
ut quisque audierat exercitum hostium imperatorem-
que occisum, legiones Romanas incolumes, salvos con-
sules esse, extemplo aliis porro impertiebant gaudium

5 suum. cum aegre in curiam perventum esset, multo aegrius summota turba, ne patribus misceretur, litterae in senatu recitatae sunt. inde traducti in contionem
6 legati. L. Veturius litteris recitatis ipse planius omnia, quae acta erant, exposuit cum ingenti adsensu, postremo etiam clamore universae contionis, cum vix
7 gaudium animis caperent. discursum inde ab aliis circa templa deum, ut grates agerent, ab aliis domos, ut coniugibus liberisque tam laetum nuntium impertirent.
8 senatus, quod M. Livius et C. Claudius consules incolumi exercitu ducem hostium legionesque occidissent, supplicationem in triduum decrevit. eam supplicationem C. Hostilius praetor pro contione edixit, celebra-
9 taque a viris feminisque est; omniaque templa per totum triduum aequalem turbam habuere, cum matronae amplissima veste cum liberis, perinde ac si debellatum foret, omni solutae metu deis immortalibus
10 grates agerent. statum quoque civitatis ea victoria movit, ut iam inde haud secus quam in pace res inter se contrahere vendendo, emendo, mutuum dando argentum creditumque solvendo auderent.

11 C. Claudius consul cum in castra redisset, caput Hasdrubalis, quod servatum cum cura attulerat, proici ante hostium stationes captivosque Afros vinctos, ut erant, ostendi, duos etiam ex iis solutos ire ad Han-
12 nibalem et expromere, quae acta essent, iussit. Hannibal, tanto simul publico familiarique ictus luctu, agno-
13 scere se fortunam Carthaginis fertur dixisse; castrisque inde motis, ut omnia auxilia, quae diffusa latius tueri non poterat, in extremum Italiae angulum Bruttios contraheret, et Metapontinos, civitatem universam, excitos sedibus suis, et Lucanorum qui suae dicionis erant in Bruttium agrum traduxit.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER XXVIII.

PERIOCHA LIBRI XXVIII.

Res in Hispania prospere gestae a Silano Scipionis legato et ab L. Scipione fratre adversus Poenos, a Sulpicio proconsule socio Attalo rege Asiae adversus Philippum regem Macedonum pro Aetolis referuntur. cum M. Livio et Claudio Neroni consulibus triumphus decretus esset, Livius, qui in provincia sua rem gesserat, quadrigis invectus est, Nero, qui in collegae provinciam, ut victoriam eius adiuvaret, venerat, equo secutus est, et in hoc habitu plus gloriae reverentiaeque habuit: nam et plus in bello quam collega fecerat. ignis in aede Vestae neglegentia virginis, quae non custodierat, extinctus est; caesa est flagro. P. Scipio in Hispania cum Poenis debellavit XIIII anno eius belli, quinto post anno quam ierat, praeclusisque in totum possessione provinciae eius hostibus Hispanias recepit; et a Tarracone in Africam ad Syphacem regem Massyliorum transvectus foedus iunxit. Hasdrubal Gisgonis ibi cum eo in eodem lecto cenavit. munus gladiatorium in honorem patris patruique Carthagini nova edidit, non ex gladiatoribus, sed ex his, qui aut in honorem ducis aut ex provocatione descendebant; in quo reguli fratres de regno ferro contenderunt. cum Gisia urbs obpugnaretur, oppidani liberos et coniuges rogo extructo occiderunt et se insuper praecipitaverunt. ipse Scipio, dum gravi morbo inplicitus est, seditionem in parte exercitus motam confirmatus discussit, rebellantesque Hispaniae populos coegit in deditionem venire, et amicitia facta cum Masinissa rege Numidarum, qui illi auxilium, si in Africam traiecisset, pollicebatur, cum Gaditanis quoque post discessum inde Magonis, cui Carthagine scriptum erat, ut in Italiam traiceret, Romam reversus consulque creatus. Africam provinciam petenti contradicente Q. Fabio Maximo Sicilia data est, permissumque, ut in Africam traiceret, si id e re publica esse censeret. Mago Hamilcaris filius a minore Baliari insula, ubi hiemaverat, in Italiam traiecit.

---

1. I. Cum transitu Hasdrubalis, quantum in Italiam declinaverat belli, tantum levatae Hispaniae viderentur, renatum ibi subito par priori bellum est. Hispanias ea tempestate sic habebant Romani Poenique: Hasdrubal Gisgonis filius ad Oceanum penitus Gades-
3 que concesserat; nostri maris ora omnisque ferme Hispania, qua in orientem vergit, Scipionis ac Romanae
4 dicionis erat. novus imperator Hanno, in locum Barcini Hasdrubalis novo cum exercitu ex Africa transgressus Magonique iunctus, cum in Celtiberia, quae media inter duo maria est, brevi magnum hominum
5 numerum armasset, Scipio adversus eum M. Silanum cum decem haud plus milibus militum, equitibus
6 quingentis misit. Silanus quantis maximis potuit itineribus — inpediebant autem et asperitates viarum et angustiae saltibus crebris, ut pleraque Hispaniae sunt, inclusae —, tamen non solum nuntios sed etiam famam adventus sui praegressus, ducibus indidem ex
7 Celtiberia transfugis ad hostem pervenit. eisdem auctoribus conpertum est, cum decem circiter milia ab hoste abessent, bina castra circa viam, qua irent, esse: laeva Celtiberos, novum exercitum, supra novem milia
8 hominum, dextra Punica tenere castra. ea stationibus, vigiliis, omni iusta militari custodia tuta et firma esse, illa altera soluta neglectaque, ut barbarorum et tironum et minus timentium, quod in sua terra essent.
9 ea prius adgredienda ratus Silanus signa quam maxime ad laevam iubebat ferri, necunde ab stationibus Punicis conspiceretur; ipse praemissis speculatoribus
1 citato agmine ad hostem pergit. II. tria milia ferme aberat, cum hauddum quisquam hostium senserat; confragosa loca et obsiti virgultis tegebant colles.
2 ibi in cava valle atque ob id occulta considere militem et cibum capere iubet. interim speculatores trans-
3 fugarum dicta adfirmantes venerunt. tum sarcinis in medium coniectis arma Romani capiunt acieque iusta in pugnam vadunt. mille passum aberant, cum ab

hoste conspecti sunt, trepidarique repente coeptum; et Mago ex castris citato equo ad primum clamorem et tumultum advehitur. erant in Celtiberorum exercitu 4
quattuor milia scutata et ducenti equites; hanc iustam legionem — et id ferme roboris erat — in prima acie locat, ceteros, levem armaturam, in subsidiis posuit. cum ita instructos educeret e castris, vixdum 5
in egressos vallo eos Romani pila coniecerunt. subsidunt Hispani adversus emissa tela ab hoste, inde ad mittenda ipsi consurgunt; quae cum Romani conferti, ut solent, densatis excepissent scutis, tum pes cum pede conlatus et gladiis geri res coepta est. ceterum 7
asperitas locorum et Celtiberis, quibus in proelio concursare mos est, velocitatem inutilem faciebat et haud iniqua eadem erat Romanis stabili pugnae adsuetis, nisi quod angustiae et internata virgulta ordines dirimebant et singuli binique velut cum paribus conserere 8
pugnam cogebantur. quod ad fugam impedimento hostibus erat, id ad caedem eos velut vinctos praebebat. et iam ferme omnibus scutatis Celtiberorum interfectis levis armatura et Carthaginienses, qui ex alteris 9 10
castris subsidio venerant, perculsi caedebantur. duo haud amplius milia peditum et equitatus omnis vix inito proelio cum Magone effugerunt; Hanno, alter imperator, cum eis, qui postremi iam profligato proelio advenerant, vivus capitur. Magonem fugientem equi- 11 12
tatus ferme omnis et quod veterum peditum erat secuti decimo die in Gaditanam provinciam ad Hasdrubalem pervenerunt; Celtiberi, novus miles, in proximas dilapsi silvas inde domos diffugerunt.

Peropportuna victoria nequaquam tantum iam 13
conflatum bellum, quanta futuri materia belli, si licuisset iis Celtiberorum gente excita et alios ad arma sollicitare populos, oppressa erat. itaque conlaudato 14
benigne Silano Scipio spem debellandi, si nihil eam ipse cunctando moratus esset, nactus, ad id quod relicuum belli erat in ultimam Hispaniam adversus

15 Hasdrubalem pergit. Poenus cum castra tum forte
in Baetica ad sociorum animos continendos in fide
haberet, signis repente sublatis fugae magis quam
itineris modo penitus ad Oceanum et Gades ducit.
16 ceterum, quoad continuisset exercitum, propositum
bello se fore ratus, antequam freto Gadis traiceret,
exercitum omnem passim in civitates divisit, ut et
1 muris se ipsi et armis muros tutarentur. III. Scipio,
ubi animadvertit dissipatum passim bellum et circum-
ferre ad singulas urbes arma diutini magis quam
2 magni esse operis, retro vertit iter. ne tamen hostibus
eam relinqueret regionem, L. Scipionem fratrem cum
decem milibus peditum mille equitum ad oppugnan-
dam opulentissimam in iis locis urbem — Orongin
3 barbari appellabant — mittit. sita in Maesessum
finibus est, Bastetanae gentis, ager frugifer, argentum
etiam incolae fodiunt. ea arx fuerat Hasdrubali ad
4 excursiones circa mediterraneos populos faciendas.
Scipio castris prope urbem positis priusquam circum-
vallaret urbem, misit ad portas qui ex propinquo al-
5 loquio animos temptarent suaderentque, ut amicitiam
potius quam vim experirentur Romanorum. ubi nihil
pacati respondebatur, fossa duplicique vallo circumdata
6 urbe in tres partes exercitum dividit, ut una semper
pars quietis interim duabus oppugnaret. prima pars
cum adorta oppugnare est, atrox sane et anceps
7 proelium fuit: non subire, non scalas ferre ad muros
prae incidentibus telis facile erat; etiam qui erexerant
ad murum scalas, alii furcis ad id ipsum factis de-
trudebantur, in alios lupi superne ferrei iniecti, ut in
8 periculo essent, ne suspensi in murum extraherentur.
quod ubi animadvertit Scipio, nimia paucitate suorum
exaequatum certamen esse, et iam eo superare hostem,
9 quod ex muro pugnaret, duabus simul partibus, prima
recepta, urbem est adgressus. quae res tantum pavoris
iniecit fessis iam cum primis pugnando, ut et oppi-
dani moenia repentina fuga desererent, et Punicum

praesidium metu, ne prodita urbs esset, relictis stationibus in unum se colligeret. timor inde oppidanos incessit, ne, si hostis urbem intrasset, sine discrimine, Poenus an Hispanus esset, obvii passim caederentur; itaque patefacta repente porta frequentes ex oppido sese eiecerunt, scuta prae se tenentes, ne tela procul coicerentur, dextras nudas ostentantes, ut gladios abiecisse appareret. id utrum parum ex intervallo sit conspectum an dolus aliquis suspectus fuerit, incompertum est: impetus hostilis in transfugas factus, nec secus quam adversa acies caesi; eademque porta signa infesta urbi inlata. et aliis partibus securibus dolabrisque caedebantur et refringebantur portae, et ut quisque intraverat eques, ad forum occupandum — ita enim praeceptum erat — citato equo pergebat; additum erat et triariorum equiti praesidium; legionarii ceteras partis urbis pervadunt, direptione et caede obviorum, nisi qui armis se tuebantur, abstinuerunt. Carthaginienses omnes in custodiam dati sunt, oppidanorum quoque trecenti ferme, qui clauserant portas; ceteris traditum oppidum, suae redditae res. cecidere in urbis eius oppugnatione hostium duo milia ferme, Romanorum haud amplius nonaginta.

IV. Laeta et ipsis, qui rem gessere, urbis eius oppugnatio fuit et imperatori ceteroque exercitui; et speciosum adventum suum ingentem turbam captivorum prae se agentes fecerunt. Scipio conlaudato fratre cum, quanto poterat verborum honore, Carthagini ab se captae captam ab eo Orongim aequasset, quia et hiems instabat, ut nec temptare Gades nec disiectum passim per provinciam exercitum Hasdrubalis consectari posset, in citeriorem Hispaniam omnes suas copias reduxit, dimissisque in hiberna legionibus, L. Scipione fratre Romam misso et Hannone hostium imperatore ceterisque nobilibus captivis ipse Tarraconem concessit.

Eodem anno classis Romana cum M. Valerio Laevino proconsule ex Sicilia in Africam transmissa

in Uticensi Carthaginiensique agro late populationes
6 fecit. extremis finibus Carthaginiensium circa ipsa
moenia Uticae praedae actae sunt. repetentibus Sici-
liam classis Punica — septuaginta erant longae naves
— occurrit. decem et septem naves ex iis captae sunt,
7 quattuor in alto mersae, cetera fusa ac fugata classis.
terra marique victor Romanus cum magna omnis generis
praeda Lilybaeum repetit. tuto inde mari pulsis hostium
navibus magni conmeatus frumenti Romam subvecti.
1 V. Principio aestatis eius, qua haec sunt gesta,
P. Sulpicius proconsul et Attalus rex cum Aeginae,
sicut ante dictum est, hibernassent, Lemnum inde classe
iuncta — Romanae quinque et viginti quinqueremes,
2 regiae quinque et triginta *erant* — transmiserunt. et
Philippus, ut, seu terra seu mari obviam eundum hosti
foret, paratus ad omnes conatus esset, ipse Demetria-
dem ad mare descendit, Larisam diem ad convenien-
3 dum exercitui edixit. undique ab sociis legationes
4 Demetriadem ad famam regis convenerunt. sustulerant
enim animos Aetoli cum ab Romana societate tum
post Attali adventum, finitimosque depopulabantur.
5 nec Acarnanes solum Boeotique et qui Euboeam in-
colunt in magno metu erant, sed Achaei quoque, quos
super Aetolicum bellum Machanidas etiam Lacedae-
monius tyrannus haud procul Argivorum fine positis
6 castris terrebat. hi omnes, suis quisque urbibus, quae
pericula terra marique portenderentur, memorantes
7 auxilia regem orabant. ne ex regno quidem ipsius
tranquillae nuntiabantur res: et Scerdilaedum Pleura-
tumque motos esse, et Thracum maxime Maedos, si
quod longinquum bellum regem occupasset, proxima
8 Macedoniae incursuros. Boeoti quidem et interiores
Graeciae populi Thermopylarum saltum, ubi angustae
fauces coartant iter, fossa valloque intercludi ab Aeto-
lis nuntiabant, ne transitum ad sociorum urbes tuen-
9 das Philippo darent. vel segnem ducem tot excitare
tumultus circumfusi poterant. legationes dimittit polli-

citus, prout tempus ac res sineret, omnibus laturum se auxilium; in praesentia, quae maxime urgebat res, Peparethum praesidium urbi mittit, unde allatum erat Attalum ab Lemno classe transmissa omnem circum urbem agrum depopulatum. Polyphantam cum modica manu in Boeotiam, Menippum item quendam ex regiis ducibus cum mille peltastis — pelta caetrae haud dissimilis est — Chalcidem mittit; additi quingenti Agrianum, ut omnes insulae partes tueri posset. ipse Scotussam est profectus, eodemque ab Larisa Macedonum copias traduci iussit. eo nuntiatum est concilium Aetolis Heracleam indictum regemque Attalum ad consultandum de summa belli venturum. hunc conventum ut turbaret subito adventu, magnis itineribus Heracleam duxit. et concilio quidem dimisso iam venit; segetibus tamen, quae iam prope maturitatem erant, maxime in sinu Aenianum evastatis Scotussam copias reducit. ibi exercitu omni relicto cum cohorte regia Demetriadem sese recipit. inde ut ad omnes hostium motus posset occurrere, in Phocidem atque Euboeam et Peparethum mittit, qui loca alta eligerent, unde editi ignes apparerent; ipse in Tisaeo — mons est in altitudinem ingentem cacuminis editi — speculam posuit, ut ignibus procul sublatis signum, ubi quid molirentur hostes, momento temporis acciperet.

Romanus imperator et Attalus rex a Peparetho Nicaeam traiecerunt; inde classem in Euboeam ad urbem Oreum tramittunt, quae ab Demetriaco sinu Chalcidem et Euripum petenti ad laevam prima urbium Euboeae posita est. ita inter Attalum ac Sulpicium convenit, ut Romani a mari, regii a terra oppugnarent. VI. quadriduo post quam adpulsa classis est urbem adgressi sunt. id tempus occultis cum Platore, qui a Philippo praepositus urbi erat, conloquiis absumptum est. duas arces urbs habet, unam imminentem mari, altera urbis media est; cuniculo inde via ad mare ducit, quam a mari turris quinque tabulato-

3 rum, egregium propugnaculum, claudebat. ibi primo atrocissimum contractum est certamen et turre instructa omni genere telorum, et tormentis machinis-
4 que ad oppugnandam eam ex navibus expositis. cum omnium animos oculosque id certamen avertisset, porta maritumae arcis Plator Romanos accepit, momentoque arx occupata est. oppidani pulsi inde in mediam ur-
5 bem ad alteram tendere arcem. et ibi positi erant, qui fores portae obicerent. ita exclusi in medio cae-
6 duntur capiunturque. Macedonum praesidium conglobatum sub arcis muro stetit nec fuga effuse petita,
7 nec pertinaciter proelio inito. eos Plator venia ab Sulpicio impetrata in naves impositos ad Demetrium Phthiotidis exposuit, ipse ad Attalum se recepit.

8 Sulpicius tam facili ad Oreum successu elatus Chalcidem inde protinus victrici classe petit; ubi haud-
9 quaquam ad spem eventus respondit. ex patenti utrimque coactum in angustias mare speciem intuenti primo gemini portus in ora duo versi praebuerit; sed haud
10 facile alia infestior classi statio est. nam et venti ab utriusque terrae praealtis montibus subiti ac procellosi *se* deiciunt, et fretum ipsum Euripi non septiens die, sicut fama fert, temporibus statis reciprocat, sed temere in modum venti nunc huc nunc illuc verso mari velut monte praecipiti devolutus torrens rapitur. ita nec nocte nec die quies navibus datur.
11 cum classem tam infesta statio accepit, tum et oppidum alia parte clausum mari, alia ab terra egregie munitum praesidioque valido firmatum et praecipue fide praefectorum principumque, quae fluxa et vana apud Oreum fuerat, stabile atque inexpugnabile fuit.
12 id prudenter, ut in temere suscepta re, Romanus fecit, quod circumspectis difficultatibus, ne frustra tempus tereret, celeriter abstitit incepto classemque inde ad Cynum Locridis — emporium id est Opuntiorum urbis mille passuum a mari sitae — traiecit.

1 VII. Philippum et ignes ab Oreo editi monuerant,

sed serius Platoris fraude ex specula elati; et inpari maritumis viribus haud facilis erat in insulam classi accessus. ita res per cunctationem omissa. ad Chalci- 2
dis auxilium, ubi signum accepit, impigre est motus; nam et ipsa Chalcis quamquam eiusdem insulae urbs est, tamen adeo arto interscinditur freto, ut ponte continenti iungatur terraque aditum faciliorem quam mari habeat. *rediit* igitur Philippus ab Demetriade 3
Scotussam. inde de tertia vigilia profectus deiecto praesidio fusisque Aetolis, qui saltum Thermopylarum insidebant, cum trepidos hostis Heracleam compulisset, ipse uno die Phocidis Elatiam milia amplius sexaginta contendit. eodem ferme die ab Attalo rege Opuntio- 4
rum urbs capta diripiebatur. concesserat eam regi praedam Sulpicius, quia Oreum paucos ante dies ab Romano milite expertibus regiis direptum fuerat. Romana classis Oreum sese receperat, et Attalus 5
ignarus adventus Philippi pecuniis a principibus exigendis terebat tempus, adeoque inprovisa res fuit, 6
ut, nisi Cretensium quidam forte pabulatum ab urbe longius progressi agmen hostium procul conspexissent, opprimi potuerit. Attalus inermis atque incompositus 7
cursu effuso mare ac naves petit, et molientibus ab terra naves Philippus supervenit tumultumque etiam ex terra nauticis praebuit. inde Opuntem rediit deos 8
hominesque accusans, quod tantae rei fortunam ex oculis prope raptam amisisset. Opuntii quoque ab 9
eadem ira increpiti, quod, cum trahere obsidionem in adventum suum potuissent, viso statim hoste prope in voluntariam deditionem concessissent. compositis circa Opuntem rebus Thronium est profectus. et At- 10
talus primo Oreum est profectus; inde, cum fama accidisset Prusian Bithyniae regem in fines regni sui transgressum, omissis Romanis rebus atque Aetolico bello in Asiam traiecit. et Sulpicius Aeginam classem 11
recepit, unde initio veris profectus erat. haud maiore 12
certamine, quam Opuntem Attalus ceperat, Philippus

Thronium cepit. incolebant urbem eam profugi ab Thebis Phthioticis; urbe sua capta a Philippo cum in fidem Aetolorum perfugissent, sedem iis Aetoli eam dederant urbis vastae ac desertae priore eiusdem Phi-
13 lippi bello. tum ab Thronio, sicut paulo ante dictum est, recepto profectus Tithronion et Drymias, Doridis parva atque ignobilia oppida, cepit. inde Elatiam, iussis ibi se opperiri Ptolemaei Rhodiorumque legatis,
14 venit. ubi cum de finiendo Aetolico bello ageretur — adfuerant enim legati nuper Heracleae concilio Romanorum Aetolorumque —, nuntius adfertur Machanidam Olympiorum sollemne ludicrum parantes Elios
15 adgredi statuisse. praevertendum id ratus legatis cum benigno responso dimissis, se neque causam eius belli fuisse nec moram, si modo aequa et honesta condicione
16 liceat, paci facturum, cum expedito agmine profectus per Boeotiam Megara atque inde Corinthum descendit, unde commeatibus sumptis Phliunta Pheneumque petit.
17 et iam cum Heraeam venisset, audito Machanidam fama adventus sui territum refugisse Lacedaemonem, Aegium se ad concilium Achaeorum recepit, simul classem Punicam, ut mari quoque aliquid posset, accitam ibi ratus se inventurum. paucis ante diebus
18 inde Oxeas traiecerant Poeni; inde portus Acarnanum petierant, cum ab Oreo profectum Attalum Romanosque audissent, veriti, ne ad se iretur et intra Rhium — fauces eae sunt Corinthii sinus — opprimerentur.

1 VIII. Philippus maerebat quidem et angebatur, cum ad omnia ipse raptim isset, nulli tamen se rei in tempore occurrisse, et rapientem omnia ex oculis
2 elusisse celeritatem suam fortunam. in concilio autem dissimulans aegritudinem elato animo disseruit, testatus deos hominesque se nulli loco nec tempori defuisse, quin, ubi hostium arma concrepuissent, eo quanta
3 maxima posset celeritate tenderet; sed vix rationem iniri posse, utrum a se audacius an fugacius ab hostibus geratur bellum: sic ab Opunte Attalum, sic Sul-

picium ab Chalcide, sic eis ipsis diebus Machanidam
e manibus suis elapsum. sed non semper felicem esse 4
fugam, nec pro difficili id bellum habendum, in quo
si modo congressus cum hostibus sis, viceris. quod 5
primum esset, confessionem se hostium habere nequa-
quam pares esse sibi; brevi et victoriam haud dubiam
habiturum, nec meliore eventu eos secum quam spe
pugnaturos. laeti regem socii audierunt. reddidit inde 6
Achaeis Heraeam et Triphyliam; Alipheram autem
Megalopolitis, quod suorum fuisse finium satis proba-
bant, restituit. inde navibus acceptis ab Achaeis — 7
erant autem tres quadriremes et biremes totidem —
Anticyram traiecit. inde quinqueremibus septem et 8
lembis viginti amplius, quos ut adiungeret Cartha-
giniensium classi, miserat in Corinthium sinum, pro-
fectus ad Erythras Aetolorum, quae prope Eupalium
sunt, escensionem fecit. haud fefellit Aetolos: nam 9
hominum quod aut in agris aut in propinquis castellis
Potidaniae atque Apolloniae fuit, in silvas montesque
refugit; pecora, quae inter festinationem abigi nequi- 10
erant, sunt direpta et in naves conpulsa. cum iis
ceteraque praeda Nicia praetore Achaeorum Aegium
misso, cum Corinthum petisset, pedestris inde copias
per Boeotiam terra duci iussit. ipse ab Cenchreis 11
praeter terram Atticam super Sunium navigans inter
medias prope hostium classes Chalcidem pervenit;
inde conlaudata fide ac virtute, quod neque timor nec 12
spes flexisset eorum animos, hortatusque, in posterum
ut eadem constantia permanerent in societate, si suam
quam Oritanorum atque Opuntiorum fortunam mallent,
ab Chalcide Oreum navigat principumque iis, qui 13
fugere capta urbe quam se Romanis tradere maluerant,
summa rerum et custodia urbis permissa, ipse Deme-
triadem ab Euboea, unde primum ad opem ferendam
sociis profectus erat, traiecit. Cassandreae deinde cen- 14
tum navium longarum carinis positis contractaque ad
effectum eius operis multitudine fabrorum navalium,

quia res in Graecia tranquillas et profectio Attali fecerat et in tempore laborantibus sociis latum ab se auxilium, retro in regnum concessit, ut Dardanis bellum inferret.

1 IX. Extremo aestatis eius, qua haec in Graecia gesta sunt, cum Q. Fabius Maximus legatus ab M. Livio consule Romam ad senatum missus nuntiasset consulem satis praesidii Galliae provinciae credere L. Porcium cum suis legionibus esse, decedere se inde ac deduci 2 exercitum consularem posse, patres non M. Livium tantum redire ad urbem, sed conlegam quoque eius 3 C. Claudium iusserunt. id modo in decreto interfuit, quod M. Livi exercitum reduci, Neronis legiones Hannibali oppositas manere in provincia iusserunt. 4 inter consules ita per litteras convenit, ut quem ad modum uno animo rem publicam gessissent, ita, quamquam ex diversis regionibus convenirent, uno tempore 5 ad urbem accederent; Praeneste qui prior venisset, collegam ibi opperiri iussus. forte ita evenit, ut eodem die ambo Praeneste venirent. inde praemisso edicto, ut triduo post frequens senatus ad aedem Bellonae adesset, omni multitudine obviam effusa ad urbem 6 accessere. non salutabant modo universi circumfusi, sed contingere pro se quisque victrices dextras consulum cupientes, alii gratulabantur, alii gratias agebant, 7 quod eorum opera incolumis res publica esset. in senatu cum more omnium imperatorum expositis rebus ab se gestis postulassent, ut pro re publica fortiter feliciterque administrata et deis immortalibus haberetur honos et ipsis triumphantibus urbem inire liceret, 8 se vero ea, quae postularent, decernere patres merito deorum primum, dein secundum deos consulum respon- 9 derunt; et supplicatione amborum nomine et triumpho utrique decreto, inter ipsos, ne, cum bellum communi animo gessissent, triumphum separarent, ita convenit, 10 ut, quoniam et in provincia M. Livii res gesta esset, et eo die, quo pugnatum foret, eius forte auspicium

fuisset, et exercitus Livianus deductus Romam venisset, Neronis deduci de provincia non potuisset, ut M. Livium quadrigis urbem ineuntem milites sequerentur, C. Claudius equo sine militibus inveheretur. ita consociatus 11
triumphus cum utrique tum magis ei, qui, quantum merito anteibat, tantum honore conlegae cesserat, gloriam auxit. illum equitem aiebant sex dierum 12
spatio transcurrisse longitudinem Italiae et eo die cum Hasdrubale in Gallia signis conlatis pugnasse, quo eum castra adversus sese in Apulia posita habere Hannibal credidisset: ita unum consulem pro utraque 13
parte Italiae adversus duos duces, duos exercitus hinc consilium suum, hinc corpus opposuisse. nomen Ne- 14
ronis satis fuisse ad continendum castris Hannibalem; Hasdrubalem vero qua alia re quam adventu eius obrutum atque extinctum esse? itaque iret alter con- 15
sul sublimis curru multiiugis, si vellet, equis; uno equo per urbem verum triumphum vehi, Neronemque, etiam si pedes incedat, vel parta eo bello vel spreta eo triumpho gloria memorabilem fore. hi sermones spectantium Neronem usque in Capitolium prosecuti sunt. pecuniae in aerarium tulerunt sestertium triciens, 16
octoginta milia aeris. militibus M. Livius quinquagenos 17
senos asses divisit; tantundem C. Claudius absentibus militibus suis est pollicitus, cum ad exercitum redisset. notatum est eo die plura carmina militaribus iocis in 18
C. Claudium quam in consulem suum iactata, equites 19
L. Veturium et Q. Caecilium legatos magnis tulisse laudibus hortatosque esse plebem, ut eos consules in proxumum annum crearent; adiecisse equitum praero- 20
gativae auctoritatem consules postero die in contione, quam forti fidelique duorum praecipue legatorum opera usi essent, commemorantes.

X. Cum comitiorum tempus adpeteret et per dicta- 1
torem comitia haberi placuisset, C. Claudius consul M. Livium conlegam dictatorem dixit, Livius Q. Caecilium magistrum equitum. a M. Livio dictatore creati 2

consules L. Veturius Q. Caecilius, is ipse, qui tum erat magister equitum. inde praetorum comitia habita;
3 creati C. Servilius M. Caecilius Metellus Ti. Claudius Asellus Q. Mamilius Turrinus, qui tum aedilis plebis
4 erat. comitiis perfectis dictator magistratu abdicato dimissoque exercitu in Etruriam provinciam ex senatus consulto est profectus ad quaestiones habendas,
5 qui Etruscorum Umbrorumve populi defectionis ab Romanis ad Hasdrubalem sub adventum eius consilia agitassent quique eum auxiliis aut commeatu aut ope
6 aliqua iuvissent. haec eo anno domi militiaeque gesta.
7 ludi Romani ter toti instaurati ab aedilibus curulibus Cn. Servilio Caepione Ser. Cornelio Lentulo; item ludi plebei semel toti instaurati ab aedilibus plebis M. Pomponio Mathone et Q. Mamilio Turrino.

8 Tertio decimo anno Punici belli, L. Veturio Philone et Q. Caecilio Metello consulibus, Bruttii ambobus, ut cum Hannibale bellum gererent, provincia de-
9 creta. praetores exinde sortiti sunt, M. Caecilius Metellus urbanam, Q. Mamilius peregrinam, C. Servilius Sici-
10 liam, Ti. Claudius Sardiniam. exercitus ita divisi: consulum alteri, quem C. Claudius prioris anni consul, alteri, quem Q. Claudius propraetor — eae binae
11 legiones erant — habuissent exercitum; in Etruria duas volonum legiones a C. Terentio propraetore M. Livius proconsul, cui prorogatum in annum im-
12 perium erat, acciperet; et Q. Mamilio, ut collegae iuris dictione tradita Galliam cum exercitu, cui L. Porcius propraetor praefuerat, obtineret, decretum est, iussusque populari agros Gallorum, qui ad Poenos
13 sub adventum Hasdrubalis defecissent. C. Servilio cum Cannensibus duabus legionibus, sicut C. Mamilius
14 tenuerat, Sicilia tuenda data. ex Sardinia vetus exercitus, cui A. Hostilius praefuerat, deportatus; novam legionem, quam Ti. Claudius traiceret secum, consules
15 conscripserunt. Q. Claudio, ut Tarentum, C. Hostilio Tubulo, ut Capuam provinciam haberet, prorogatum

in annum imperium est. M. Valerius proconsul, qui tuendae circa Siciliam maritumae orae praefuerat, triginta navibus C. Servilio traditis cum cetera omni classe redire ad urbem iussus. 16

XI. In civitate tanto discrimine belli sollicita, cum omnium secundorum adversorumque causas in deos verterent, multa prodigia nuntiabantur: Tarracinae Iovis aedem, Satrici Matris Matutae de caelo tactam; Satricanos haud minus terrebant in aedem Iovis foribus ipsis duo perlapsi angues; ab Antio nuntiatum est cruentas spicas metentibus visas esse; Caere porcus biceps et agnus mas idem feminaque natus erat; et Albae duo soles visos ferebant et nocte Fregellis lucem obortam. et bos in agro Romano locutus, et ara Neptuni multo manasse sudore in circo Flaminio dicebatur, et aedes Cereris, Salutis, Quirini de caelo tactae. prodigia consules hostiis maioribus procurare iussi et supplicationem unum diem habere. ea ex senatus consulto facta. plus omnibus aut nuntiatis peregre aut visis domi prodigiis terruit animos hominum ignis in aede Vestae extinctus, caesaque flagro est Vestalis, cuius custodia eius noctis fuerat, iussu P. Licini pontuficis. id quamquam nihil portendentibus deis ceterum neglegentia humana acciderat, tamen et hostiis maioribus procurari et supplicationem ad Vestae haberi placuit. 1 2 3 4 5 6 7

Priusquam proficiscerentur consules ad bellum, moniti a senatu sunt, ut in agros reducendae plebis curam haberent: deum benignitate summotum bellum ab urbe Romana et Latio esse, et posse sine metu in agris habitari; minime convenire Siciliae quam Italiae colendae maiorem curam esse. sed res haudquaquam erat populo facilis, et liberis cultoribus bello absumptis et inopia servitiorum et pecore direpto villisque dirutis aut incensis. magna tamen pars auctoritate consulum compulsa in agros remigravit. moverant autem huiusce rei mentionem Placentinorum 8 9 10

et Cremonensium legati, querentes agrum suum ab accolis Gallis incursari ac vastari, magnamque partem colonorum suorum dilapsam esse, et iam infrequentis
11 se urbes, agrum vastum ac desertum habere. Mamilio praetori mandatum, ut colonias ab hoste tueretur; consules ex senatus consulto edixerunt, ut qui cives Cremonenses atque Placentini essent, ante certam diem in colonias reverterentur. principio deinde veris et ipsi ad bellum profecti sunt.

12 Q. Caecilius consul exercitum ab C. Nerone, L. Veturius a Q. Claudio propraetore accepit novisque
13 militibus, quos ipse conscripserat, supplevit. in Consentinum agrum consules exercitum duxerunt passimque depopulati, cum agmen iam grave praeda esset, in saltu angusto a Bruttiis iaculatoribusque Numidis
14 turbati sunt, ita ut non praeda tantum sed armati quoque in periculo fuerint. maior tamen tumultus quam pugna fuit, et praemissa praeda incolumes legio-
15 nes in loca culta evasere. inde in Lucanos profecti. ea sine certamine tota gens in dicionem populi Romani rediit.

1 XII. Cum Hannibale nihil eo anno rei gestum est. nam neque ipse se obtulit in tam recenti volnere publico privatoque neque lacessierunt quietum Romani: tantam inesse vim, etsi omnia alia circa eum
2 ruerent, in uno illo duce censebant. ac nescio an
3 mirabilior adversis quam secundis rebus fuerit, quippe *qui*, cum in hostium terra per annos tredecim tam procul ab domo varia fortuna bellum gereret exercitu non suo civili, sed mixto ex conluvione omnium gentium, quibus non lex, non mos, non lingua communis, alius habitus, alia vestis, alia arma, alii ritus, alia
4 sacra, alii prope dei essent, ita quodam uno vinculo copulaverit eos, ut nulla nec inter ipsos nec adversus
5 ducem seditio extiterit, cum et pecunia saepe in stipendium et commeatus in hostium agro deessent, quorum inopia priore Punico bello multa infanda inter

duces militesque commissa fuerant. post Hasdrubalis 6
vero exercitum cum duce, in quibus spes omnis repo-
sita victoriae fuerat, deletum cedendoque in angulum
Bruttium cetera Italia concessum, cui non videatur
mirabile nullum motum in castris factum? nam ad 7
cetera id quoque accesserat, ut ne alendi quidem exer-
citus nisi ex Bruttio agro spes esset, qui, ut omnis
coleretur, exiguus tamen tanto alendo exercitui erat;
tum magnam partem iuventutis abstractam a cultu 8
agrorum bellum occupaverat et mos vitio etiam in-
situs genti per latrocinia militiam exercendi. nec ab 9
domo quicquam mittebatur de Hispania retinenda solli-
citis, tamquam omnia prospera in Italia essent.

In Hispania res quadam ex parte eandem fortu- 10
nam, quadam longe disparem habebant: eandem, quod
proelio victi Carthaginienses duce amisso in ultimam
Hispaniae oram usque ad Oceanum compulsi erant,
disparem autem, quod Hispania non quam Italia modo, 11
sed quam ulla pars terrarum bello reparando aptior
erat locorum hominumque ingeniis. itaque ergo prima 12
Romanis inita provinciarum, quae quidem continentis
sint, postrema omnium, nostra demum aetate, ductu
auspicioque Augusti Caesaris perdomita est. ibi tum 13
Hasdrubal Gisgonis, maximus clarissimusque eo bello
secundum Barcinos dux, regressus ab Gadibus rebel-
landi spe, adiuvante Magone Hamilcaris filio, dilecti-
bus per ulteriorem Hispaniam habitis ad quinquaginta
milia peditum, quattuor milia et quingentos equites
armavit. de equestribus copiis ferme inter auctores 14
convenit; peditum septuaginta milia quidam adducta
ad Silpiam urbem scribunt. ibi super campos patentes 15
duo duces Poeni ea mente, ne detrectarent certamen,
considerunt. XIII. Scipio, cum ad eum fama tanti 1
comparati exercitus perlata esset, neque Romanis
legionibus tantae se fore parem multitudini ratus, ut
non in speciem saltem opponerentur barbarorum auxilia,
neque in iis tamen tantum virium ponendum, ut mu- 2

tando fidem, quae cladis causa fuisset patri patruoque,
3 magnum momentum facerent, praemisso Silano ad
Culcham duodetriginta oppidis regnantem, ut equites
peditesque ab eo, quos se per hiemem conscripturum
4 pollicitus erat, acciperet, ipse ab Tarracone profectus
protinus ab sociis, qui accolunt viam, modica contra-
5 hendo auxilia Castulonem pervenit. eo adducta ab
Silano auxilia tria milia peditum et quingenti equites.
inde ad Baeculam urbem progressus omni exercitu
civium sociorum, peditum equitumque quinque et
6 quadraginta milibus. castra ponentes eos Mago et
Masinissa cum omni equitatu adgressi sunt, turbassent-
que munientes, ni abditi post tumulum opportune ad
id positum ab Scipione equites inproviso in effusos
7 incurrissent. ei promptissimum quemque et proxime
vallum atque in ipsos munitores primum invectum
vixdum proelio inito fuderunt. cum ceteris, qui sub
signis atque ordine agminis incesserant, longior et
8 diu ambigua pugna fuit. sed cum ab stationibus pri-
mum expeditae cohortes, deinde ex opere deducti mi-
lites atque arma capere iussi plures usque et integri
fessis subirent, magnumque iam agmen armatorum a
castris in proelium rueret, terga haud dubie vertunt
9 Poeni Numidaeque. et primo turmatim abibant nihil
propter pavorem festinationemve confusis ordinibus;
dein, postquam acrius ultimis incidebat Romanus neque
sustineri impetus poterat, nihil iam ordinum memores
passim, qua cuique proximum fuit, in fugam effun-
10 duntur. et quamquam eo proelio aliquantum et Roma-
nis aucti et deminuti hostibus animi erant, tamen
numquam per aliquot insequentes dies ab excursioni-
bus equitum levisque armaturae cessatum est.

1 XIV. Ubi satis temptatae per haec levia certa-
mina vires sunt, prior Hasdrubal in aciem copias
2 eduxit, deinde et Romani processere. sed utraque
acies pro vallo stetit instructa, et cum ab neutris
pugna coepta esset, iam die ad occasum inclinante a

Poeno prius, deinde ab Romano in castra copiae reductae. hoc idem per dies aliquot factum. prior semper Poenus copias castris educebat, prior fessis stando signum receptui dabat: ab neutra parte procursum telumve missum aut vox ulla orta. mediam aciem hinc Romani illinc Carthaginienses mixti Afris, cornua socii tenebant — erant autem utrimque Hispani —; pro cornibus ante Punicam aciem elephanti castellorum procul speciem praebebant. iam hoc in utrisque castris sermonis erat ita, ut instructi stetissent, pugnaturos, medias acies Romanum Poenumque, quos inter belli causa esset, pari robore animorum armorumque concursuros. Scipio ubi haec obstinate credi animadvertit, omnia de industria in eum diem, quo pugnaturus erat, mutavit. tesseram vesperi per castra dedit, ut ante lucem viri equique curati *et* pransi essent, armatus eques frenatos instratosque teneret equos. vixdum satis certa luce equitatum omnem cum levi armatura in stationes Punicas immisit; inde confestim ipse cum gravi agmine legionum procedit, praeter opinionem destinatam suorum hostiumque Romano milite cornibus firmatis, sociis in mediam aciem acceptis. Hasdrubal clamore equitum excitatus ut ex tabernaculo prosiluit tumultumque ante vallum et trepidationem suorum et procul signa legionum fulgentia plenosque hostium campos vidit, equitatum omnem extemplo in equites emittit; ipse cum peditum agmine castris egreditur nec ex ordine solito quicquam aciei instruenda mutat. equitum iam diu anceps pugna erat nec ipsa per se decerni poterat, quia pulsis, quod prope in vicem fiebat, in aciem peditum tutus receptus erat; sed ubi iam haud plus quingentos passus acies inter sese aberant, signo receptui dato Scipio patefactisque ordinibus equitatum omnem levemque armaturam, in medium acceptam divisamque in partes duas, in subsidiis post cornua locat. inde, ubi incipiendae iam pugnae tempus erat, Hispanos — ea media

15 acies fuit — presso gradu incedere iubet; ipse e dextro
cornu — ibi namque praeerat — nuntium ad Silanum
et Marcium mittit, ut cornu extenderent in sinistram
partem, quem ad modum se tendentem ad dextram
16 vidissent, et cum expeditis peditum equitumque prius
pugnam consererent cum hoste, quam coire inter se
17 mediae acies possent. ita diductis cornibus cum ternis
peditum cohortibus ternisque equitum turmis, ad hoc
velitibus, citato gradu in hostem ducebant, sequenti-
18 bus in obliquum aliis. sinus in medio erat, qua segnius
19 Hispanorum signa incedebant. et iam conflixerant
cornua, cum, quod roboris in hostium acie erat, Poeni
veterani Afrique nondum ad teli coniectum venissent
neque in cornua, ut adiuvarent pugnantes, discurrere
auderent, ne aperirent mediam aciem venienti ex ad-
20 verso hosti. cornua ancipiti proelio urgebantur: eques
levisque armatura *ac* velites, circumductis alis in latera
incurrebant, cohortes a fronte urgebant, ut abrumperent
1 cornua a cetera acie. XV. et cum ab omni parte
haudquaquam par pugna erat, tum quod turba Balia-
rium tironumque Hispanorum Romano Latinoque
2 militi obiecta erat; et procedente iam die vires etiam
deficere Hasdrubalis exercitum coeperant, oppressos
matutino tumultu coactosque, priusquam cibo corpora
3 firmarent, raptim in aciem exire. et ad id sedulo diem
extraxerat Scipio, ut sera pugna esset: nam ab septima
demum hora peditum signa a cornibus concurrerunt,
4 ad medias acies aliquanto serius pervenit pugna, ita
ut prius aestus a meridiano sole laborque standi sub
armis et simul fames sitisque corpora adficerent, quam
5 manus cum hoste consererent. itaque steterunt scutis
innixi. iam super cetera elephanti etiam, tumultuoso
genere pugnae equitum velitumque et levis armaturae
consternati, e cornibus in mediam aciem sese intu-
6 lerant. fessi igitur corporibus animisque rettulere pe-
dem, ordines tamen servantes, haud secus quam si
7 imperio ducis cederent integra acie. sed cum eo ipso

acrius, ubi inclinatam sensere rem, victores se undique inveherent, nec facile impetus sustineri posset, quamquam retinebat obsistebatque cedentibus Hasdrubal, ab tergo esse colles tutumque receptum, si modice se reciperent, clamitans, tamen vincente metu verecundiam, cum proximus quisque hostem caderet, terga extemplo data, atque in fugam sese omnes effuderunt. ac primo constituere signa in radicibus collium ac revocare in ordines militem coeperant cunctantibus in adversum collem erigere aciem Romanis; deinde, ut inferri inpigre signa viderunt, integrata fuga in castra pavidi compelluntur. nec procul vallo Romanus aberat, cepissetque tanto impetu castra, ni se ex vehementi sole, qualis inter graves imbre nubes effulget, tanta vis aquae deiecisset, ut vix in castra sua receperint se victores, quosdam etiam religio ceperit ulterius quicquam eo die conandi. Carthaginienses, quamquam fessos labore ac vulneribus nox imberque ad necessariam quietem vocabat, tamen, quia metus et periculum cessandi non dabat tempus, prima luce oppugnaturis hostibus castra, saxis undique circa ex propinquis vallibus congestis augent vallum, munimento sese, quando in armis parum praesidii foret, defensuri. sed transitio sociorum, fuga ut tutior mora videretur, fecit. principium defectionis ab Attene regulo Turdetanorum factum est: is cum magna popularium manu transfugit; inde duo munita oppida cum praesidiis tradita a praefectis Romano. et ne latius inclinatis semel ad defectionem animis serperet res, silentio proximae noctis Hasdrubal castra movet.

XVI. Scipio, ut prima luce qui in stationibus erant rettulerunt profectos hostes, praemisso equitatu signa ferri iubet; adeoque citato agmine ducti sunt, ut, si via recta vestigia sequentes issent, haud dubie adsecuturi fuerint; ducibus est creditum brevius aliud esse iter ad Baetim fluvium, ut transeuntes adgrederentur. Hasdrubal clauso transitu fluminis ad Oce-

anum flectit, et iam inde fugientium modo effusi abibant. itaque ab legionibus Romanis aliquantum intervalli fecit, eques levisque armatura nunc ab tergo nunc ab lateribus occurrendo fatigabat morabaturque; sed cum ad crebros tumultus signa consisterent et nunc equestria nunc cum velitibus auxiliisque peditum proelia consererent, supervenerunt legiones. inde non iam pugna sed trucidatio velut pecorum fieri, donec ipse dux fugae auctor in proximos colles cum sex milibus ferme semermium evasit; ceteri caesi captique. castra tumultuaria raptim Poeni tumulo editissimo communiverunt atque inde, cum hostis nequiquam subire iniquo ascensu conatus esset, haud difficulter sese tutati sunt. sed obsidio in loco nudo atque inopi vix in paucos dies tolerabilis erat; itaque transitiones ad hostem fiebant. postremo dux ipse navibus accitis — nec procul inde aberat mare — nocte relicto exercitu Gades perfugit. Scipio fuga ducis hostium audita decem milia peditum mille equites relinquit Silano ad castrorum obsidionem; ipse cum ceteris copiis septuagensimis castris protinus causis regulorum civitatiumque cognoscendis, ut praemia ad veram meritorum aestimationem tribui possent, Tarraconem rediit. post profectionem eius Masinissa cum Silano clam congressus, ut ad nova consilia gentem quoque suam oboedientem haberet, cum paucis popularibus in Africam traiecit, non tam evidenti eo tempore subitae mutationis causa, quam documento post id tempus constantissimae ad ultimam senectam fidei, ne tum quidem eum sine probabili causa fecisse. Mago inde remissis ab Hasdrubale navibus Gades petit; ceteri deserti ab ducibus, pars transitione, pars fuga dissupati per proximas civitates sunt, nulla numero aut viribus manus insignis.

Hoc maxime modo ductu atque auspicio P. Scipionis pulsi Hispania Carthaginienses sunt, quarto decimo anno post bellum initum, quinto quam P. Scipio

provinciam et exercitum accepit. haud multo post Silanus debellatum referens Tarraconem ad Scipionem rediit. XVII. L. Scipio cum multis nobilibus captivis nuntius receptae Hispaniae Romam est missus; et cum ceteri laetitia gloriaque ingenti eam rem vulgo ferrent, unus, qui gesserat, inexplebilis virtutis veraeque laudis, parvum instar eorum, quae spe ac magnitudine animi concepisset, receptas Hispanias ducebat: iam Africam magnamque Carthaginem et in suum decus nomenque velut consummatam eius belli gloriam spectabat. itaque praemoliendas sibi ratus iam res conciliandosque regum gentiumque animos, Syphacem primum regem statuit temptare. Masaesuliorum is rex erat: Masaesulii, gens adfinis Mauris, in regionem Hispaniae maxime qua sita Nova Carthago est spectant. foedus ea tempestate regi cum Carthaginiensibus erat; quod haud gravius ei sanctiusque quam vulgo barbaris, quibus ex fortuna pendet fides, ratus fore, oratorem ad eum C. Laelium cum donis mittit. quibus barbarus laetus, et quia res tum prosperae ubique Romanis, Poenis in Italia adversae, in Hispania nullae iam erant, amicitiam se Romanorum accipere annuit: firmandae eius fidem nec dare nec accipere nisi cum ipso coram duce Romano. ita Laelius in id modo fide ab rege accepta, tutum adventum fore, ad Scipionem redit. magnum in omnia momentum Syphax adfectanti res Africae erat, opulentissimus eius terrae rex, bello iam expertus ipsos Carthaginienses, finibus etiam regni apte ad Hispaniam, quod freto exiguo dirimuntur, positis. dignam itaque rem Scipio ratus, quae, quoniam aliter non posset, magno periculo peteretur, L. Marcio Tarracone, M. Silano Carthagine Nova, quo pedibus ab Tarracone itineribus magnis ierat, ad praesidium Hispaniae relictis, ipse cum C. Laelio duabus quinqueremibus ab Carthagine profectus tranquillo mari plurumum remis, interdum et leni adiuvante vento in Africam traiecit. forte ita incidit, ut eo ipso tempore

Hasdrubal pulsus Hispania, septem triremibus portum
14 invectus, ancoris positis terrae adplicaret naves, cum
conspectae duae quinqueremes, haud cuiquam dubio,
quin hostium essent opprimique a pluribus, priusquam
portum intrarent, possent, nihil aliud quam tumultum
ac trepidationem simul militum ac nautarum nequi-
15 quam armaque et naves expedientium fecerunt. per-
cussa enim ex alto vela paulo acriori vento prius in
portum intulerunt quinqueremes, quam Poeni ancoras
16 molirentur; nec ultra tumultum ciere quisquam in
regio portu audebat. ita in terram prior Hasdrubal,
mox Scipio et Laelius egressi ad regem pergunt.
1 XVIII. magnificumque id Syphaci — nec erat aliter
— visum, duorum opulentissimorum ea tempestate
duces populorum uno die suam pacem amicitiamque
2 petentes venisse. utrumque in hospitium invitat; et
quoniam fors eos sub uno tecto esse atque ad eosdem
penates voluisset, contrahere ad conloquium dirimen-
3 darum simultatium causa est conatus, Scipione ab-
nuente aut privatim sibi ullum cum Poeno odium
esse, quod conloquendo finiret, aut de re publica se
quicquam cum hoste agere iniussu senatus posse.
4 illud magno opere tendente rege, ne alter hospitum
exclusus mensa videretur, ut in animum induceret ad
5 easdem venire epulas, haud abnuit; cenatumque simul
apud regem est, et eodem etiam lecto Scipio atque
6 Hasdrubal, quia ita cordi erat regi, accubuerunt. tanta
autem inerat comitas Scipioni atque ad omnia natu-
ralis ingenii dexteritas, ut non Syphacem modo, bar-
barum insuetumque moribus Romanis, sed hostem
etiam infestissimum facunde adloquendo sibi conciliarit:
7 mirabilioremque sibi eum virum congresso coram vi-
8 sum prae se ferebat quam bello rebus gestis, nec
dubitare, quin Syphax regnumque eius iam in Roma-
norum essent potestate: eam artem illi viro ad con-
9 ciliandos animos esse. itaque non quo modo Hispaniae
amissae sint quaerendum magis Carthaginiensibus esse,

quam quo modo Africam retineant cogitandum. non peregrinabundum neque circa amoenas oras vagantem tantum ducem Romanum relicta provincia novae dicionis, relictis exercitibus, duabus navibus in Africam traiecisse et commisisse sese in hostilem terram, in potestatem regiam, in fidem inexpertam, sed potiundae Africae spem adfectantem. hoc eum iam pridem volutare in animo, hoc palam fremere, quod non, quem ad modum Hannibal in Italia, sic Scipio in Africa bellum gereret. Scipio foedere icto cum Syphace profectus ex Africa dubiisque et plerumque saevis in alto iactatus ventis die quarto Novae Carthaginis portum tenuit. 10 11 12

XIX. Hispaniae sicut a bello Punico quietae erant, ita quasdam civitates propter conscientiam culpae metu magis quam fide quietas esse apparebat, quarum maxume insignes et magnitudine et noxa Iliturgi et Castulo erant. Castulo cum prosperis rebus socii fuissent, post caesos cum exercitibus Scipiones defecerat ad Poenos; Iliturgitani prodendis, qui ex illa clade ad eos perfugerant, interficiendisque scelus etiam defectioni addiderant. in eos populos primo adventu, cum dubiae Hispaniae essent, merito magis quam utiliter saevitum foret; tunc iam tranquillis rebus quia tempus expetendae poenae videbatur venisse, accitum ab Tarracone L. Marcium cum tertia parte copiarum ad Castulonem oppugnandum mittit; ipse cum cetero exercitu quintis fere ad Iliturgin castris pervenit. clausae erant portae omniaque instructa et parata ad oppugnationem arcendam; adeo conscientia, quid se meritos scirent, pro indicto eis bello fuerat. hinc et hortari milites Scipio orsus est: ipsos claudendo portas indicasse Hispanos, quid ut timerent meriti essent. itaque multo infestioribus animis cum eis quam cum Carthaginiensibus bellum gerendum esse; quippe cum illis prope sine ira de imperio et gloria certari, ab his perfidiae et crudelitatis et sce- 1 2 3 4 5 6 7

8 leris poenas expetendas esse. venisse tempus, quo et
nefandam commilitonum necem et in semet ipsos, si
eodem fuga delati forent, instructam fraudem ulci-
scerentur, et in omne tempus gravi documento sanci-
rent, ne quis umquam Romanum civem militemve in
9 ulla fortuna opportunum iniuriae duceret. ab hac co-
hortatione ducis incitati scalas electis per manipulos
viris dividunt; partitoque exercitu ita, ut parti alteri
Laelius praeesset legatus, duobus simul locis ancipiti
10 terrore urbem adgrediuntur. non dux unus aut plures
principes oppidanos, sed suus ipsorum ex conscientia
culpae metus ad defendendam inpigre urbem hortatur;
11 et meminerant et admonebant *alii* alios supplicium
ex se, non victoriam peti; ubi quisque mortem oppe-
teret, id referre, utrum in pugna et in acie, ubi Mars
communis et victum saepe erigeret et adfligeret vic-
12 torem, an postmodo, cremata et diruta urbe, ante ora
captarum coniugum liberorumque, inter verbera et
vincula, omnia foeda atque indigna passi exspirarent.
13 igitur non militaris modo aetas aut viri tantum, sed
feminae puerique supra animi corporisque vires adsunt,
propugnantibus tela ministrant, saxa in muros mu-
14 nientibus gerunt. non libertas solum agebatur, quae
virorum fortium tantum pectora acuit, sed ultima
omnium supplicia et foeda mors ob oculos erat. ac-
cendebantur animi et certamine laboris ac periculi
15 atque ipso inter se conspectu. itaque tanto ardore
certamen initum est, ut domitor ille totius Hispaniae
exercitus ab unius oppidi iuventute saepe repulsus a
16 muris haud satis decoro proelio trepidarit. id ubi vidit
Scipio, veritus, ne vanis tot conatibus suorum et
hostibus crescerct animus et segnior miles fieret,
sibimet conandum ac partem periculi capessendam
esse ratus, increpita ignavia militum ferri scalas iubet
et se ipsum, si ceteri cunctentur, escensurum minatur.
17 iam subierat haud mediocri periculo moenia, cum
clamor undique ab sollicitis vicem imperatoris militi-

bus sublatus scalaeque multis simul partibus erigi
coeptae; et ex altera parte Laelius institit. tum victa 18
oppidanorum vis, deiectisque propugnatoribus occu-
pantur muri; arx etiam ab ea parte, qua inexpugna-
bilis videbatur, inter tumultum capta est. XX. trans- 1
fugae Afri, qui tum inter auxilia Romana erant, et
oppidanis in ea tuenda, unde periculum videbatur,
versis et Romanis subeuntibus contra, qua adire po- 2
terant, conspexerunt editissimam urbis partem, quia
rupe praealta tegebatur, neque opere ullo munitam et
ab defensoribus vacuam. levium corporum homines et 3
multa exercitatione pernicium clavos secum ferreos
portantes, qua per inaequaliter eminentia rupis pote-
rant, scandunt. sicubi nimis arduum et leve saxum 4
occurrebat, clavos per modica intervalla figentes cum
velut gradus fecissent, primi insequentes extrahentes 5
manu, postremi sublevantes eos, qui prae se irent, in
summum evadunt; inde decurrunt cum clamore in
urbem iam captam ab Romanis. tum vero apparuit 6
ab ira et ab odio urbem oppugnatam esse. nemo
capiendi vivos, nemo patentibus ad direptionem omni-
bus praedae memor est; trucidant inermes iuxta atque
armatos, feminas pariter ac viros; usque ad infantium
caedem ira crudelis pervenit. ignem deinde tectis 7
iniciunt ac diruunt quae incendio absumi nequeunt;
adeo vestigia quoque urbis extinguere ac delere me-
moriam hostium sedis cordi est.

Castulonem inde Scipio exercitum ducit, quam 8
urbem non Hispani modo convenae, sed Punici etiam
exercitus ex dissipata passim fuga reliquiae tutaban-
tur. sed adventum Scipionis praevenerat fama cladis 9
Iliturgitanorum, terrorque inde ac desperatio invaserat;
et in diversis causis cum sibi quisque consultum sine 10
alterius respectu vellet, primo tacita suspicio, deinde
aperta discordia secessionem inter Carthaginienses at-
que Hispanos fecit. his Cerdubelus, propalam dedi- 11
tionis auctor, Himilco Punicis auxiliaribus praeerat;

quos urbemque clam fide accepta Cerdubelus Romano
12 prodit. mitior ea victoria fuit; nec tantundem noxae admissum erat, et aliquantum irae lenierat voluntaria deditio.

1 XXI. Marcius inde in barbaros, si qui nondum perdomiti erant, sub ius dicionemque redigendos missus; Scipio Carthaginem ad vota solvenda deis munusque gladiatorium, quod mortis causa patris patruique
2 paraverat, edendum rediit. gladiatorum spectaculum fuit non ex eo genere hominum, ex quo lanistis comparare mos est, servorum de catasta ac liberorum,
3 qui venalem sanguinem habent: voluntaria omnis et gratuita opera pugnantium fuit. nam alii missi ab regulis sunt ad specimen insitae genti virtutis ostendendum, alii ipsi professi se pugnaturos in gratiam
4 ducis, alios aemulatio et certamen, ut provocarent,
5 provocative haud abnuerent, traxit; quidam quas disceptando controversias finire nequierant aut noluerant pacto inter se, ut victorem res sequeretur,
6 ferro decreverunt. neque obscuri generis homines, sed clari inlustresque, Corbis et Orsua patrueles fratres, de principatu civitatis, quam Ibem vocabant, ambi-
7 gentes, ferro se certaturos professi sunt. Corbis maior aetate erat; Orsuae pater princeps proxime fuerat, a fratre maiore post mortem eius principatu accepto.
8 cum verbis disceptare Scipio vellet ac sedare iras, negatum id ambo dicere cognatis communibus, nec alium deorum hominumve quam Martem se iudicem
9 habituros esse. robore maior, minor flore aetatis ferox, mortem in certamine, quam ut alter alterius imperio subiceretur, praeoptantes, cum dirimi ab tanta rabie nequirent, insigne spectaculum exercitui praebuere documentumque, quantum cupiditas imperii malum inter
10 mortales esset. maior usu armorum et astu facile stolidas vires minoris superavit. huic gladiatorum spectaculo ludi funebres additi pro copia provinciali et castrensi apparatu.

XXII. Res interim nihilo minus ab legatis gere- 1
bantur. Marcius superato Baete amni, quem incolae
Certim appellant, duas opulentas civitates sine cer-
tamine in deditionem accepit. Astapa urbs erat, Car- 2
thaginiensium semper partis; neque id tam dignum
ira erat, quam quod extra necessitates belli praeci-
puum in Romanos gerebant odium. nec urbem aut situ 3
aut munimento tutam habebant, quae ferociores iis
animos faceret; sed ingenia incolarum latrocinio laeta,
ut excursiones in finitimum agrum sociorum populi
Romani facerent, impulerant, et vagos milites Roma-
nos lixasque et mercatores exciperent. magnum etiam 4
comitatum, quia paucis parum tutum fuerat, trans-
gredientem fines positis insidiis circumventum iniquo
loco interfecerant. ad hanc urbem oppugnandam cum 5
admotus exercitus esset, oppidani conscientia scelerum,
quia nec deditio tuta ad tam infestos videbatur, ne-
que spes moenibus aut armis tuendae salutis erat,
facinus in se ac suos foedum ac ferum consciscunt.
locum in foro destinant, quo pretiosissima rerum 6
suarum congererent; super eum cumulum coniuges
ac liberos considere cum iussissent, ligna circa ex-
struunt fascesque virgultorum coniciunt. quinquaginta 7
deinde armatis iuvenibus praecipiunt, ut, donec in-
certus eventus pugnae esset, praesidium eo loco for-
tunarum suarum corporumque, quae cariora fortunis
essent, servarent; si rem inclinatam viderent atque 8
in eo iam esse, ut urbs caperetur, scirent omnes, quos
cuntes in proelium cernerent, mortem in ipsa pugna
obituros; illos se per deos superos inferosque orare, 9
ut memores libertatis, quae illo die aut morte honesta
aut servitute infami finienda esset, nihil relinquerent,
in quod saevire iratus hostis posset. ferrum ignem- 10
que in manibus esse; amicae ac fideles potius ea,
quae peritura forent, absumerent manus, quam insul-
tarent superbo ludibrio hostes. his adhortationibus 11
execratio dira adiecta, si quem a proposito spes molli-

tiave animi flexisset. inde concitato agmine patentibus
12 portis ingenti cum tumultu erumpunt. neque erat ulla satis firma statio opposita, quia nihil minus, quam ne egredi obsessi moenibus auderent, timeri poterat. perpaucae equitum turmae levisque armatura repente
13 e castris ad id ipsum emissa occurrit. acrior impetu atque animis quam compositior ullo ordine pugna fuit. itaque pulsus eques, qui primus se hosti obtulerat, terrorem intulit levi armaturae; pugnatumque sub ipso vallo foret, ni robur legionum perexiguo ad instruen-
14 dum dato tempore aciem derexisset. ibi quoque trepidatum parumper circa signa est, cum caeci furore in vulnera ac ferrum vecordi audacia ruerent; dein vetus miles, adversus temerarios impetus pertinax,
15 caede primorum insequentes suppressit. conatus paulo post ultro inferre pedem, ut neminem cedere atque obstinatos mori in vestigio quemque suo vidit, patefacta acie, quod ut facere posset multitudo armatorum facile suppeditabat, cornua hostium amplexus, in or-
1 bem pugnantes ad unum omnes occidit. XXIII. atque haec tamen *caedes ab impetu* hostium iratorum ac tum maxime dimicantium iure belli in armatos re-
2 pugnantesque edebatur; foedior alia in urbe trucidatio erat, cum turbam feminarum puerorumque inbellem inermemque cives sui caederent et in succensum rogum semianima pleraque inicerent corpora, rivique sanguinis flammam orientem restinguerent; postremo ipsi, caede miseranda suorum fatigati, cum armis medio in-
3 cendio se iniecerunt. iam caedi perpetratae victores Romani supervenerunt. ac primo conspectu tam foedae
4 rei mirabundi parumper obstupuerunt; dein cum aurum argentumque cumulo rerum aliarum interfulgens aviditate ingenii humani rapere ex igni vellent, correpti alii flamma sunt, alii ambusti adflatu vaporis, cum receptus primis urgente ab tergo ingenti turba non
5 esset. ita Astapa sine praeda militum ferro ignique absumpta est. Marcius ceteris eius regionis metu in

deditionem acceptis victorem exercitum Carthaginem ad Scipionem reduxit.

Per eos ipsos dies perfugae a Gadibus venerunt, 6
pollicentes urbem Punicumque praesidium, quod in ea urbe esset, et imperatorem praesidii cum classe prodituros esse. Mago ibi ex fuga substiterat navibusque 7
in Oceano collectis aliquantum auxiliorum et trans fretum ex Africa ora et ex proximis Hispaniae locis per Hannonem praefectum coegerat. fide accepta da- 8
taque perfugis et Marcius eo cum expeditis cohortibus et Laelius cum septem triremibus, quinqueremi una est missus, ut terra marique communi consilio rem gererent.

XXIV. Scipio ipse gravi morbo implicitus, gra- 1
viore tamen fama, cum ad id quisque quod audierat insita hominibus libidine alendi de industria rumores adiceret aliquid, provinciam omnem ac maxime longinqua eius turbavit; apparuitque, quantam excitatura 2
molem vera fuisset clades, cum vanus rumor tantas procellas excivisset. non socii in fide, non exercitus in officio mansit. Mandonius et Indibilis, quibus, quia 3
regnum sibi Hispaniae pulsis inde Carthaginiensibus destinarant animis, nihil pro spe contigerat, concitatis 4
popularibus — Lacetani autem erant — et iuventute Celtiberorum excita agrum Suessetanum Sedetanumque sociorum populi Romani hostiliter depopulati sunt. civilis alius furor in castris ad Sucronem ortus. octo 5
ibi milia militum erant, praesidium gentibus, quae cis Hiberum incolunt, inpositum. motae autem eorum 6
mentes sunt non tum primum, cum de vita imperatoris dubii rumores allati sunt, sed iam ante licentia ex diutino, ut fit, otio conlecta, et non nihil, quod in hostico laxius rapto suetis vivere artiores in pace res erant. ac primo sermones tantum occulti serebantur: 7
si bellum in provincia esset, quid sese inter pacatos facere? si debellatum iam et confecta provincia esset, cur in Italiam non revehi? flagitatum quoque stipen- 8

dium procacius quam ex more et modestia militari erat, et ab custodibus probra in circumeuntes vigilias tribunos iacta, et noctu quidam praedatum in agrum circa pacatum ierant; postremo interdiu ac propalam
9 sine commeatu ab signis abibant. omnia libidine ac licentia militum, nihil instituto ac disciplina militiae
10 aut imperio eorum, qui praeerant, gerebatur. forma tamen Romanorum castrorum constabat una ea re, quod tribunos, ex contagione furoris haud expertes seditionis defectionisque rati fore, et iura reddere in principiis sinebant et signum ab eis petebant et in
11 stationes ac vigilias ordine ibant; et ut vim imperii abstulerant, ita speciem dicto parentium, ultro ipsi
12 imperantes, servabant. erupit deinde seditio, postquam reprehendere atque inprobare tribunos ea, quae fierent, et conari obviam ire et propalam abnuere furoris
13 eorum se futuros socios senserunt. fugatis itaque e principiis ac post paulo e castris tribunis, ad principes seditionis, gregarios milites, C. Albium Calenum et C. Atrium Umbrum, delatum omnium consensu im-
14 perium est. qui nequaquam tribuniciis contenti ornamentis insignia etiam summi imperii, fasces securesque, attrectare ausi; neque venit in mentem suis tergis suisque cervicibus virgas illas securesque imminere,
15 quas ad metum aliorum praeferrent. mors Scipionis falso credita obcaecabat animos, sub cuius vulgatam mox famam non dubitabant totam Hispaniam arsuram
16 bello; in eo tumultu et sociis pecunias imperari et diripi propinquas urbes posse, et turbatis rebus, cum omnia omnes auderent, minus insignia fore, quae ipsi
1 fecissent. XXV. cum alios subinde recentes nuntios non mortis modo, sed etiam funeris expectarent, neque superveniret quisquam, evanesceretque temere ortus
2 rumor, tum primi auctores requiri coepti. et subtrahente se quoque, ut credidisse potius temere quam finxisse rem talem videri posset, destituti duces iam sua ipsi insignia et pro vana imagine imperii, quod

gererent, veram iustamque mox in se versuram potestatem horrebant. stupenti ita seditioni, cum vivere primo, mox etiam valere Scipionem certi auctores adferrent, tribuni militum septem ab ipso Scipione missi supervenerunt. ad quorum primum adventum exasperati animi, mox ipsis placido sermone permulcentibus notos, cum quibus congressi erant, leniti sunt. circumeuntes enim tentoria primo, deinde in principiis praetorioque, ubi sermones inter se serentium circulos vidissent, adloquebantur percunctantes magis, quae causa irae consternationisque subitae foret, quam factum accusantes. vulgo stipendium non datum ad diem iactabatur, et, cum eodem tempore, quo scelus Iliturgitanorum exstitisset, post duorum imperatorum duorumque exercituum stragem sua virtute defensum nomen Romanum ac retenta provincia esset, Iliturgitanos poenam noxae meritam habere, suis recte factis gratiam qui exsolvat non esse. talia querentes aequa orare, seque ea relaturos ad imperatorem respondebant; laetari, quod nihil tristius nec insanabilius esset; et P. Scipionem deum benignitate et rem publicam esse gratiae referendae.

Scipionem bellis adsuetum, ad seditionum procellas rudem, sollicitum habebat res, ne aut exercitus peccando aut ipse puniendo modum excederet. in praesentia, ut coepisset, leniter agi placuit et missis circa stipendiarias civitates exactoribus stipendii spem propinquam facere; et edictum subinde *pro*positum, ut ad stipendium petendum convenirent Carthaginem, seu carptim partes seu universi mallent. tranquillam seditionem iam per se languescentem repentina quies rebellantium Hispanorum fecit; redierant enim in fines omisso incepto Mandonius et Indibilis, postquam vivere Scipionem allatum est; nec iam erat aut civis aut externus, cum quo furorem suum consociarent. omnia circumspectantes consilia nihil reliqui habebant praeter non tutissimum a malis consiliis receptum, ut

imperatoris vel iustae irae vel non desperandae clementiae sese committerent: etiam hostibus eum ignovisse, cum quibus ferro dimicasset; suam seditionem sine vulnere, sine sanguine fuisse, nec ipsam atrocem nec atroci poena dignam, — ut ingenia humana sunt ad suam cuique levandam culpam nimio plus facunda. illa dubitatio erat, singulaene cohortes an universi ad stipendium petendum irent. inclinavit sententia, quod tutius censebant, universos ire.

XXVI. Per eosdem dies, quibus haec illi consultabant, consilium de iis Carthagini erat, certabaturque sententiis, utrum in auctores tantum seditionis — erant autem ii numero haud plus quam quinque et triginta — animadverteretur, an plurium supplicio vindicanda tam foedi exempli defectio magis quam seditio esset. vicit sententia lenior, ut, unde culpa orta esset, ibi poena consisteret; ad multitudinem castigationem satis esse. consilio dimisso, ut id actum videretur, expeditio adversus Mandonium Indibilemque edicitur exercitui, qui Carthagine erat, et cibaria dierum aliquot parare iubentur. tribunis septem, qui et antea Sucronem ad leniendam seditionem ierant, obviam exercitui missis quina nomina principum seditionis edita sunt, ut eos per idoneos homines benigno vultu ac sermone in hospitium invitatos sopitosque vino vincirent. haud procul iam Carthagine aberant, cum ex obviis auditum postero die omnem exercitum cum M. Silano in Lacetanos proficisci non metu modo omni, qui tacitus insidebat animis, liberavit eos, sed laetitiam ingentem fecit, quod magis habituri solum imperatorem quam ipsi futuri in potestate eius essent. sub occasum solis urbem ingressi sunt exercitumque alterum parantem omnia ad iter viderunt. excepti sermonibus de industria compositis, laetum opportunumque adventum eorum imperatori esse, quod sub ipsam profectionem alterius exercitus venissent, corpora curant. ab tribunis sine ullo tumultu auctores

seditionis, per idoneos homines perducti in hospitia,
comprensi ac vincti sunt. vigilia quarta impedimenta 11
exercitus, cuius simulabatur iter, proficisci coepere;
sub lucem signa mota et ad portam retentum agmen
custodesque circa omnes portas missi, ne quis urbe
egrederetur. vocati deinde ad contionem qui pridie 12
venerant, ferociter in forum ad tribunal imperatoris,
ut ultro territuri succlamationibus, concurrunt. simul 13
et imperator in tribunal escendit et reducti a portis
armati inermi se contioni ab tergo circumfuderunt.
tum omnis ferocia concidit, et, ut postea fatebantur, 14
nihil aeque eos terruit quam praeter spem robur et
colos imperatoris, quem adfectum visuros crediderant,
vultusque, qualem ne in acie quidem aiebant memi-
nisse. sedit tacitus paulisper, donec nuntiatum est 15
deductos in forum auctores seditionis et parata omnia
esse. XXVII. tum silentio per praeconem facto ita 1
coepit: „numquam mihi defuturam orationem, qua
exercitum meum adloquerer, credidi, non quo verba 2
umquam potius quam res exercuerim, sed quia prope
a pueritia in castris habitus adsueram militaribus in-
geniis; apud vos quem ad modum loquar, nec con- 3
silium nec oratio suppeditat, quos ne quo nomine
quidem appellare debeam scio. cives? qui a patria 4
vestra descistis, — an milites? qui imperium auspi-
ciumque abnuistis, sacramenti religionem rupistis, —
hostes? corpora, ora, vestitum, habitum civium ad-
gnosco; facta, dicta, consilia, animos hostium video.
quid enim vos, nisi quod Ilergetes et Lacetani, aut 5
optastis aliud aut sperastis? et illi tamen Mandonium
atque Indibilem, regiae nobilitatis viros, duces furoris
secuti sunt; vos auspicium et imperium ad Umbrum
Atrium et Calenum Albium detulistis. negate vos id 6
omnes fecisse aut factum voluisse, milites; paucorum
eum furorem atque amentiam esse; libenter credam
negantibus. nec enim ea sunt commissa, quae, vulgata
in omnem exercitum, sine piaculis ingentibus expiari

7 possint. invitus ea tamquam vulnera attingo, sed nisi
8 tacta tractataque sanari non possunt. equidem pulsis Hispania Carthaginiensibus nullum locum tota provincia, nullos homines credebam esse, ubi vita invisa esset mea: sic me non solum adversus socios gesseram,
9 sed etiam adversus hostes. in castris en meis — quantum opinio fefellit! — fama mortis meae non
10 accepta solum, sed etiam expectata est. non quod ego vulgari facinus per omnes velim — equidem, si totum exercitum meum mortem mihi optasse crederem, hic statim ante oculos vestros morerer, nec me vita iuvaret
11 invisa civibus et militibus meis —; sed multitudo omnis sicut natura maris per se inmobilis est; ut venti et aurae cient, ita aut tranquillum aut procellae in vobis sunt; et causa atque origo omnis furoris
12 penes auctores est, vos contagione insanistis; qui mihi ne hodie quidem scire videmini, quo amentiae progressi sitis, quid facinoris in me, quid in patriam parentesque ac liberos vestros, quid in deos sacramenti testes, quid adversus auspicia, sub quibus militatis, quid adversus morem militiae disciplinamque maiorum, quid adversus summi imperii maiestatem ausi
13 sitis. de me ipso taceo; temere potius quam avide credideritis; is denique ego sim, cuius imperii taedere exercitum minime mirandum sit: — patria quid de vobis meruerat, quam cum Mandonio et Indibili con-
14 sociando consilia prodebatis? quid populus Romanus, cum imperium ablatum ab tribunis suffragio populi creatis ad homines privatos detulistis, cum eo ipso non contenti, si pro tribunis illos haberetis, fasces imperatoris vestri ad eos, quibus servus, cui imperarent, numquam fuerat, Romanus exercitus detulistis?
15 in praetorio tetenderunt Albius et Atrius, classicum apud eos cecinit, signum ab iis petitum est, sederunt in tribunali P. Scipionis, lictor apparuit, summoto
16 incesserunt, fasces cum securibus praelati sunt. lapides pluere et fulmina iaci de caelo et insuetos fetus

animalia edere vos portenta esse putatis: hoc est portentum, quod nullis hostiis, nullis supplicationibus sine sanguine eorum, qui tantum ausi facinus sunt, expiari possit. XXVIII. atque ego, quamquam nullum 1
scelus rationem habet, tamen, ut in re nefaria, quae mens, quod consilium vestrum fuerit, scire velim. Regium quondam in praesidium missa legio interfectis 2
per scelus principibus civitatis urbem opulentam per decem annos tenuit; propter quod facinus tota legio, 3
milia hominum quattuor, in foro Romae securi percussi sunt. sed illi primum non Atrium Umbrum se- 4
milixam, nominis etiam abominandi ducem, sed D. Vibellium tribunum militum secuti sunt, nec cum Pyrrho nec cum Samnitibus aut Lucanis, hostibus populi Romani, se coniunxerunt; vos cum Mandonio 5
et Indibili et consilia communicastis et arma consociaturi fuistis. illi, sicut Campani Capuam Tuscis ve- 6
teribus cultoribus ademptam, Mamertini in Sicilia Messanam, sic Regium habituri perpetuam sedem erant, nec populum Romanum nec socios populi Romani ultro lacessituri bello: — Sucronemne vos domi- 7
cilium habituri eratis? ubi si vos decedens confecta provincia imperator relinquerem, deum hominumque fidem implorare debebatis, quod non rediretis ad coniuges liberosque vestros. sed horum quoque memoriam, 8
sicut patriae meique, eieceritis ex animis vestris; viam consilii scelerati, sed non ad ultimum dementis exsequi volo. mene vivo et cetero incolumi exercitu, 9
cum quo ego die uno Carthaginem cepi, cum quo quattuor imperatores, quattuor exercitus Carthaginiensium fudi, fugavi, Hispania expuli, vos octo milia hominum, minores certe omnes pretii quam Albius et Atrius sunt, quibus vos subiecistis, Hispaniam provinciam populo Romano erepturi eratis? amolior et 10
amoveo nomen meum; nihil ultra facile creditam mortem meam a vobis violatus sim —: quid? si ego 11
morerer, mecum expiratura res publica, mecum casu-

rum imperium populi Romani erat? ne istuc Iuppiter optimus maximus sirit, urbem auspicato deis auctoribus in aeternum conditam fragili huic et mortali cor-
12 pori aequalem esse. Flaminio, Paulo, Graccho, Postumio Albino, M. Marcello, T. Quinctio Crispino, Cn. Fulvio, Scipionibus meis, tot tam praeclaris imperatoribus uno bello absumptis superstes est populus Romanus eritque mille aliis nunc ferro nunc morbo morientibus —: meo unius funere elata populi Ro-
13 mani esset res publica? vos ipsi hic in Hispania patre et patruo meo, duobus imperatoribus, interfectis Septimum Marcium ducem vobis adversus exultantes recenti victoria Poenos delegistis. et sic loquor, tam-
14 quam sine duce Hispaniae futurae fuerint —: M. Silanus eodem iure, eodem imperio mecum in provinciam missus, L. Scipio frater meus et C. Laelius legati
15 vindices maiestatis imperii deessent? utrum exercitus exercitui, an duces ducibus, an dignitas, an causa comparari poterat? quibus si omnibus superiores essetis, arma contra patriam, contra cives vestros ferretis? Africam Italiae, Carthaginem urbi Romanae
1 imperare velletis? quam ob noxam patriae? XXIX. Coriolanum quondam damnatio iniusta, miserum et indignum exilium, ut iret ad oppugnandam patriam, impulit; revocavit tamen a publico parricidio privata
2 pietas: vos qui dolor, quae ira incitavit? stipendiumne diebus paucis imperatore aegro serius numeratum satis digna causa fuit, cur patriae indiceretis bellum, cur ad Ilergetes desciscerétis a populo Romano, cur nihil divinarum humanarumve rerum inviolatum vobis
3 esset? insanistis profecto, milites, nec maior in corpus meum vis morbi quam in vestras mentes invasit.
4 horret animus referre, quid crediderint homines, quid speraverint, quid optaverint: auferat omnia inrita oblivio, si potest; si non, utcumque silentium tegat.
5 non negaverim tristem atrocemque vobis visam orationem meam: quanto creditis facta vestra atrociora

esse quam dicta mea? et me ea, quae fecistis, pati aequum censetis; vos ne dici quidem omnia aequo animo fertis! sed ne ea quidem ipsa ultra exprobrabuntur. utinam tam facile vos obliviscamini eorum, quam ego obliviscar! itaque quod ad universos vos attinet, si erroris paenitet, satis superque poenarum habeo. Albius Calenus et Atrius Umber et ceteri nefariae seditionis auctores sanguine luent quod admiserunt; vobis supplicii eorum spectaculum non modo non acerbum sed laetum etiam, si sana mens rediit, debet esse: de nullis enim quam de vobis infestius aut inimicius consuluerunt".

Vix finem dicendi fecerat, cum ex praeparato simul omnium rerum terror oculis auribusque est offusus. exercitus, qui corona contionem circumdederat, gladiis ad scuta concrepuit; praeconis audita vox citantis nomina damnatorum in consilio; nudi in medium protrahebantur, et simul omnis apparatus supplicii expromebatur; deligati ad palum virgisque caesi et securi percussi, adeo torpentibus metu qui aderant, ut non modo ferocior vox adversus atrocitatem poenae sed ne gemitus quidem exaudiretur. tracti inde de medio omnes, purgatoque loco citati milites nominatim apud tribunos militum in verba P. Scipionis iurarunt, stipendiumque ad nomen singulis persolutum est. hunc finem exitumque seditio militum coepta apud Sucronem habuit.

XXX. Per idem tempus ad Baetim fluvium Hanno, praefectus Magonis, missus a Gadibus cum parva manu Afrorum, mercede Hispanos sollicitando ad quattuor milia iuvenum armavit. castris deinde exutus ab L. Marcio, maxima parte militum inter tumultum captorum castrorum, quibusdam etiam in fuga amissis, palatos persequente equite, cum paucis ipse effugit.

Dum haec ad Baetim fluvium geruntur, Laelius interim freto in Oceanum evectus ad Carteiam classe accessit. urbs ea in ora Oceani sita est, ubi primum

4 e faucibus angustis panditur mare. Gades sine certamine per proditionem recipiendi, ultro qui eam rem pollicerentur in castra Romana venientibus, spes, sicut ante dictum est, fuerat. sed patefacta inmatura proditio est, conprensosque omnes Mago Adherbali praetori Carthaginem devehendos tradit. Adherbal coniuratis in quinqueremem inpositis, praemissaque ea, quia tardior quam triremis erat, ipse cum octo tri-
6 remibus modico intervallo sequitur. iam fretum intrabat quinqueremis, cum Laelius et ipse in quinqueremi e portu Carteiae sequentibus septem triremibus evectus in Adherbalem ac triremes invehitur, quinqueremem satis credens deprensam rapido in freto in adversum
7 aestum reciprocari non posse. Poenus in re subita parumper incertus trepidavit, utrum quinqueremem se-
8 queretur, an in hostes rostra converteret. ipsa cunctatio facultatem detractandae pugnae ademit; iam enim sub ictu teli erant, et undique instabant hostes. aestus quoque arbitrium moderandi naves ademerat. neque erat navali pugna similis, quippe ubi nihil vo-
9 luntarium, nihil artis aut consilii esset. una natura freti aestusque, totius certaminis potens, suis, alienis navibus nequiquam remigio in contrarium tendentes invehebat; et fugientem navem videres vertice retro intortam victoribus inlatam, et sequentem, si in contrarium tractum incidisset maris, fugientis modo sese
10 avertentem. iam in ipsa pugna haec, cum infesta rostro peteret hostium navem, obliqua ipsa ictum alterius rostri accipiebat; illa, cum transversa obiceretur
11 hosti, repente intorta in proram circumagebatur. cum inter triremes fortuna regente anceps proelium misceretur, quinqueremis Romana seu pondere tenacior, seu pluribus remorum ordinibus scindentibus vertices cum facilius regeretur, duas triremes suppressit, unius
12 praelata impetu lateris alterius remos detersit; ceterasque, quas indepta esset, mulcasset, ni cum reliquis quinque navibus Adherbal velis in Africam transmisisset.

XXXI. Laelius victor Carteiam revectus auditis, quae acta Gadibus erant, patefactam proditionem coniuratosque missos Carthaginem, spem ad inritum redactam, qua venissent, nuntiis ad L. Marcium missis, nisi si terere frustra tempus sedendo ad Gades vellent, redeundum ad imperatorem esse, adsentiente Marcio paucos post dies ambo Carthaginem rediere. ad quorum discessum non respiravit modo Mago, cum terra marique ancipiti metu urgeretur, sed etiam audita rebellione Ilergetum spem recuperandae Hispaniae nanctus, nuntios Carthaginem ad senatum mittit, qui simul seditionem civilem in castris Romanis, simul defectionem sociorum in maius verbis extollentes hortarentur, ut auxilia mitterent, quibus traditum a patribus imperium Hispaniae repeti posset.

Mandonius et Indibilis in fines regressi paulisper, dum, quidnam de seditione statueretur, scirent, suspensi quieverunt, si civium errori ignosceretur, non diffidentes sibi quoque ignosci posse. postquam vulgata est atrocitas supplicii, suam quoque noxam pari poena aestimatam rati, vocatis rursus ad arma popularibus contractisque quae ante habuerant auxiliis in Sedetanum agrum, ubi principio defectionis stativa habuerant, cum viginti milibus peditum, duobus milibus equitum et quingentis transcenderunt. XXXII. Scipio, cum fide solvendi pariter omnibus noxiis innoxiisque stipendii tum vultu ac sermone in omnes placato facile reconciliatis militum animis, priusquam castra ab Carthagine moveret, contione advocata multis verbis in perfidiam rebellantium regulorum invectus, nequaquam eodem animo se ire professus est ad vindicandum id scelus, quo civilem errorem nuper sanaverit. tum se, haud secus quam viscera secantem sua, cum gemitu et lacrimis triginta hominum capitibus expiasse octo milium seu imprudentiam seu noxam; nunc laeto et erecto animo ad caedem Ilergetum ire. non enim eos neque natos in eadem terra nec ulla secum so-

cietate iunctos esse; eam, quae sola fuerit, fidei atque
6 amicitiae, ipsos per scelus rupisse. in exercitu suo se,
praeterquam quod omnes cives aut socios Latinique
nominis videat, etiam eo moveri, quod nemo fere sit
miles, qui non aut a patruo suo Cn. Scipione, qui
primus Romani nominis in eam provinciam venerit,
aut a patre consule aut a se sit ex Italia advectus:
7 Scipionum nomini, auspiciis omnes adsuetos, quos se-
cum in patriam ad meritum triumphum deducere velit,
quos consulatum petenti, velut si omnium communis
8 agatur honos, adfuturos speret. quod ad expeditionem
attineat, quae instet, immemorem esse rerum suarum
gestarum, qui id bellum ducat. Magonis hercule sibi,
qui extra orbem terrarum in circumfusam Oceano
insulam cum paucis perfugerit navibus, maiorem
9 curam esse quam Ilergetum; quippe illic et ducem
Carthaginiensem et quantumcumque Punicum prae-
sidium esse, hic latrones latronumque duces, quibus
ut ad populandos finitimorum agros tectaque urenda
et rapienda pecora aliqua vis sit, ita in acie ac signis
conlatis nullam esse; magis velocitate ad fugam quam
10 armis fretos pugnaturos esse. itaque non quod ullum
inde periculum aut semen maioris belli videat, ideo
se, priusquam provincia decedat, opprimendos Ilergetes
11 duxisse, sed primum, ne inpunita tam scelerata defectio
esset, deinde, ne quis in provincia simul virtute tanta
et felicitate perdomita relictus hostis dici posset.
12 proinde deis bene iuvantibus sequerentur non tam ad
bellum gerendum — neque enim cum pari hoste cer-
tamen esse — quam ad expetendas ab hominibus
scelestis poenas.

1 XXXIII. Ab hac oratione dimissos ad iter se
comparare in diem posterum iubet, profectusque de-
cumis castris pervenit ad Hiberum flumen. inde su-
perato amni die quarto in conspectu hostium posuit
2 castra. campus ante montibus circa saeptus erat. in
eam vallem Scipio cum pecora, rapta pleraque ex

ipsorum hostium agris, propelli ad inritandam feritatem barbarorum iussisset, velites subsidio misit, a quibus ubi per procursationem commissa pugna esset, Laelium cum equitatu impetum ex occulto facere iubet. mons opportune prominens equitum insidias texit; nec ulla mora pugnae facta est. Hispani in conspecta procul pecora, velites in Hispanos praeda occupatos incurrere. primo missilibus territavere, deinde missis levibus telis, quae inritare magis quam decernere pugnam poterant, gladios nudant, et conlato pede res coepta geri est; ancepsque pedestre certamen erat, ni equites supervenissent. neque ex adverso tantum inlati obvios obtrivere, sed circumvecti etiam quidam per infima clivi ab tergo se, ut plerosque intercluderent, obiecerunt, maiorque caedes fuit, quam quantam edere levia per excursiones proelia solent. ira magis accensa adverso proelio barbaris est, quam imminuti animi. itaque ne perculsi viderentur, prima luce postero die in aciem processere. non capiebat omnes copias angusta, sicut ante dictum est, valles; duae ferme peditum partes et omnis equitatus in aciem descendit; quod relicum peditum erat, obliquo constituerunt colle. Scipio, pro se esse loci angustias ratus, et quod in arto pugna Romano aptior quam Hispano militi futura videbatur, et quod in eum locum detracta hostium acies esset, qui non omnem multitudinem eorum caperet, novo etiam consilio adiecit animum: equitem nec se posse circumdare cornibus in tam angusto spatio, et hosti, quem cum pedite deduxisset, inutilem fore. itaque imperat Laelio, ut per colles quam occultissimo itinere circumducat equites segregetque, quantum possit, equestrem a pedestri pugnam; ipse omnia signa peditum in hostes vertit; quattuor cohortes in fronte statuit, quia latius pandere aciem non poterat. moram pugnandi nullam fecit, ut ipso certamine averteret ab conspectu transeuntium per colles equitum. neque ante circum-

ductos sensere, quam tumultum equestris pugnae ab
14 tergo accepere. ita duo diversa proelia erant: duae
peditum acies, duo equitatus per longitudinem campi,
quia misceri ex genere utroque proelium angustiae
15 non patiebantur, pugnabant. Hispanorum cum neque
pedes equiti nec eques pediti auxilio esset, pedes fiducia
equitis temere commissus campo caederetur, eques
circumventus nec peditem a fronte — iam enim stratae
pedestres copiae erant — nec ab tergo equitem susti-
neret, et ipsi, cum diu in orbem sese stantibus equis
defendissent, ad unum omnes caesi sunt, nec quisquam
peditum equitumve superfuit, qui in valle pugnaverunt.
16 tertia pars, quae in colle ad spectaculum magis tutum
quam ad partem pugnae capessendam steterat, et
17 locum et tempus ad fugiendum habuit. inter eos et
reguli ipsi fugerunt, priusquam tota circumveniretur
1 acies inter tumultum elapsi. XXXIV. castra eodem
die Hispanorum praeter ceteram praedam cum tribus
2 ferme milibus hominum capiuntur. Romani sociique
ad mille et ducenti eo proelio ceciderunt, vulnerata
amplius tria milia hominum. minus cruenta victoria
fuisset, si patentiore campo et ad fugam capessen-
dam facili foret pugnatum.

3 Indibilis abiectis belli consiliis, nihil tutius in
adflictis rebus experta fide et clementia Scipionis
4 ratus, Mandonium fratrem ad eum mittit; qui advolu-
tus genibus fatalem rabiem temporis eius accusat,
cum velut contagione quadam pestifera non Ilergetes
modo et Lacetani, sed castra quoque Romana insa-
5 nierint. suam quidem et fratris et reliquorum popu-
larium eam condicionem esse, ut aut, si ita videatur,
reddant spiritum P. Scipioni ab eodem illo acceptum,
aut servati bis uni debitam vitam pro eo in perpetuum
6 devoveant. antea in causa sua fiduciam sibi fuisse
nondum experta clementia eius; nunc contra nullam
in causa, omnem in misericordia victoris spem repo-
7 sitam habere. mos vetustus erat Romanis, cum quo

nec foedere nec aequis legibus iungeretur amicitia, non prius imperio in eum tamquam pacatum uti, quam omnia divina humanaque dedidisset, obsides accepti, arma adempta, praesidia urbibus imposita forent. Scipio multis invectus in praesentem Mando- 8
nium absentemque Indibilem verbis, illos quidem merito perisse ipsorum maleficio ait, victuros suo atque populi Romani beneficio. ceterum se neque arma 9
iis adempturum *neque obsides imperaturum* — quippe ea pignera timentium rebellionem esse —; se libera arma relinquere, solutos animos; neque se in obsides 10
innoxios, sed in ipsos, si defecerint, saeviturum, nec ab inermi, sed ab armato hoste poenas expetiturum. utramque fortunam expertis permittere sese, utrum propitios an iratos habere Romanos mallent. ita di- 11
missus Mandonius pecunia tantummodo imperata, ex qua stipendium militi praestari posset. ipse Marcio in 12
ulteriorem Hispaniam praemisso, Silano Tarraconem remisso paucos moratus dies, dum imperatam pecuniam Ilergetes pernumerarent, cum expeditis Marcium iam adpropinquantem Oceano adsequitur.

XXXV. Incohata res iam ante de Masinissa aliis 1
atque aliis de causis dilata erat, quod Numida cum ipso utique congredi Scipione volebat atque eius dextra fidem sancire: ea tum itineris tam longi ac tam devii causa Scipioni fuit. Masinissa cum Gadibus esset, 2
certior adventare eum a Marcio factus, causando corrumpi equos inclusos in insula penuriamque omnium rerum et facere ceteris et ipsos sentire, ad hoc equitem marcescere desidia, *Magonem* perpulit, ut se traicere 3
in continentem ad depopulandos proximos Hispaniae agros pateretur. transgressus tres principes Numida- 4
rum praemittit ad tempus locumque conloquio statuendum. duos pro obsidibus retineri ab Scipione iubet; remisso tertio, qui quo iussus erat adduceret Masinissam, cum paucis in conloquium venerunt. ceperat 5
iam ante Numidam ex fama rerum gestarum admiratio

viri, substitueratque animo speciem quoque corporis
6 amplam ac magnificam; ceterum maior praesentis veneratio cepit; et, praeterquam quod suapte natura multa maiestas inerat, adornabat promissa caesaries habitusque corporis non cultus munditiis, sed virilis
7 vere ac militaris, et aetas erat in medio virium robore, quod plenius nitidiusque ex morbo velut renovatus flos iuventae faciebat. prope attonitus ipso con-
8 gressu Numida gratias de fratris filio remisso agit. ex eo tempore adfirmat eam se quaesisse occasionem, quam tandem oblatam deum immortalium beneficio
9 non omiserit; cupere se illi populoque Romano operam navare ita, ut nemo unus externus magis enixe adiu-
10 verit rem Romanam. id se, etiamsi iam pridem vellet, minus praestare in Hispania, aliena atque ignota terra, potuisse; in qua autem genitus educatusque in spem
11 paterni regni esset, facile praestaturum. si quidem eundem Scipionem ducem in Africam Romani mittant,
12 satis sperare perbrevis aevi Carthaginem esse. laetus eum Scipio vidit audivitque, cum caput rerum in omni hostium equitatu Masinissam fuisse sciret, et ipse iuvenis specimen animi prae se ferret. fide data acceptaque profectus retro Tarraconem est. Masinissa permissu Romanorum, ne sine causa traiecisse in continentem videretur, populatus proximos agros Gades rediit.

1 XXXVI. Magoni desperatis in Hispania rebus, in quarum spem seditio primum militaris, deinde defectio Indibilis animos eius sustulerant, paranti traicere in Africam nuntiatum ab Carthagine est iubere senatum, ut classem, quam Gadibus haberet, in Italiam
2 traiceret; conducta ibi Gallorum ac Ligurum quanta maxima posset iuventute coniungeret se Hannibali neu senescere bellum maximo impetu, maiore fortuna
3 coeptum sineret. ad eam rem et a Carthagine pecunia Magoni advecta est, et ipse quantam potuit a Gaditanis exegit, non aerario modo eorum sed etiam

templis spoliatis, et privatim omnibus coactis aurum argentumque in publicum conferre. cum praeterveheretur Hispaniae oram, haud procul Carthagine Nova expositis in terram militibus proximos depopulatus agros, inde ad urbem classem adpulit. ibi cum interdiu milites in navibus tenuisset, nocte in litus expositos ad partem eam muri, qua capta Carthago ab Romanis fuerat, ducit, nec praesidio satis valido urbem teneri ratus et aliquos oppidanorum ad spem novandi res aliquid moturos. ceterum nuntii ex agris trepidi simul populationem agrestiumque fugam et hostium adventum adtulerant, et visa interdiu classis erat, nec sine causa electam ante urbem stationem apparebat. itaque instructi armatique intra portam ad stagnum ac mare versam continebantur. ubi effusi hostes, mixta inter milites navalis turba, ad muros tumultu maiore quam vi subierunt, patefacta repente porta Romani cum clamore erumpunt turbatosque hostes et ad primum incursum coniectumque telorum aversos usque ad litus cum multa caede persequuntur; nec, nisi naves litori adpulsae trepidos accepissent, superfuisset fugae aut pugnae quisquam. in ipsis quoque trepidatum navibus est, dum, ne hostes cum suis simul inrumperent, trahunt scalas, orasque et ancoras, ne in moliendo mora esset, praecidunt; multique adnantes navibus, incerto prae tenebris, quid aut peterent aut vitarent, foede interierunt. postero die cum classis inde retro ad Oceanum, unde venerat, fugisset, ad octingentos homines caesi inter murum litusque et ad duo milia armorum inventa.

XXXVII. Mago cum Gades repetisset, exclusus inde, ad Cimbios — haud procul a Gadibus is locus abest — classe adpulsa, mittendis legatis querendoque, quod portae sibi socio atque amico clausae forent, purgantibus iis multitudinis concursu factum, infestae ob direpta quaedam ab conscendentibus naves militibus, ad conloquium sufetes eorum, qui summus Poenis

est magistratus, cum quaestore elicuit, laceratosque
3 verberibus cruci adfigi iussit; inde navibus ad Pity-
usam insulam centum milia ferme a continenti —
4 Poeni tum eam incolebant — traiecit. itaque classis
bona cum pace accepta est, nec commeatus modo
benigne praebiti, sed in supplementum classis iuven-
tus armaque data. quorum fiducia Poenus in Baliares
insulas — quinquaginta inde milia absunt — tramisit.
5 duae sunt Baliares insulae; maior altera atque opu-
lentior armis virisque; et portum habet, ubi commode
hibernaturum se — et iam extremum autumni erat —
6 credebat. ceterum haud secus, quam si Romani eam
insulam incolerent, hostiliter classi occursum est.
fundis ut nunc plurimum, ita tum solo eo telo ute-
bantur, nec quisquam alterius gentis unus tantum ea
arte quantum inter alios omnes Baliares excellunt.
7 itaque tanta vis lapidum creberrimae grandinis modo
in propinquantem iam terrae classem effusa est, ut
intrare portum non ausi averterent in altum naves.
8 in minorem inde Baliarium insulam traiecerunt, fer-
9 tilem agro, viris armis haud aeque validam. itaque
egressi navibus super portum loco munito castra
locant; ac sine certamine urbe agroque potiti, duobus
milibus auxiliarium inde conscriptis missisque Cartha-
10 ginem, ad hibernandum naves subduxerunt. post Magonis
ab Oceani ora discessum Gaditani Romanis deduntur.

1 XXXVIII. Haec in Hispania P. Scipionis ductu
auspicioque gesta. ipse L. Lentulo et L. Manlio Aci-
dino provincia tradita decem navibus Romam rediit
2 et senatu extra urbem dato in aede Bellonae, quas
res in Hispania gessisset, disseruit, quotiens signis
conlatis dimicasset, quot oppida ex hostibus vi cepis-
set, quas gentes in dicionem populi Romani redegisset:
3 adversus quattuor se imperatores, quattuor victores
exercitus in Hispaniam isse, neminem Carthaginien-
4 sem in iis terris reliquisse. ob has res gestas magis
temptata est triumphi spes quam petita pertinaciter, quia

neminem ad eam diem triumphasse, qui sine magi-
stratu res gessisset, constabat. senatu misso urbem est 5
ingressus argentique prae se in aerarium tulit decem
quattuor milia pondo trecenta quadraginta duo et
signati argenti magnum numerum. comitia inde crean- 6
dis consulibus habuit L. Veturius Philo, centuriaeque
omnes ingenti favore P. Scipionem consulem dixerunt;
collega additur ei P. Licinius Crassus pontifex maxi- 7
mus. ceterum comitia maiore quam ulla per id bellum
celebrata frequentia proditum memoriae est: con- 8
venerant undique non suffragandi modo, sed etiam
spectandi causa P. Scipionis, concurrebantque et domum
frequentes et in Capitolium ad immolantem eum,
cum centum bubus votis in Hispania Iovi sacrificaret,
despondebantque animis, sicut C. Lutatius superius 9
bellum Punicum finisset, ita id, quod instaret, P. Cor-
nelium finiturum atque, uti Hispania omni Poenos 10
expulisset, sic Italia pulsurum esse, Africamque ei,
perinde ac debellatum in Italia foret, provinciam de-
stinabant. praetoria inde comitia habita. creati duo, 11
qui tum aediles plebis erant, Sp. Lucretius et Cn. Oc-
tavius, et ex privatis Cn. Servilius Caepio et L. Aemi-
lius Papus.

Quarto decimo anno Punici belli P. Cornelius 12
Scipio et P. Licinius Crassus ut consulatum inierunt,
nominatae consulibus provinciae sunt, Sicilia Scipioni
extra sortem, concedente collega, quia sacrorum cura
pontificem maximum in Italia retinebat, Bruttii Crasso.
tum praetoriae provinciae in sortem coniectae. urbana 13
Cn. Servilio obtigit, Ariminum — ita Galliam appel-
labant — Sp. Lucretio, Sicilia L. Aemilio, Cn. Octavio
Sardinia.

Senatus in Capitolio habitus. ibi referente P. Sci- 14
pione senatus consultum factum est, ut, quos ludos
inter seditionem militarem in Hispania vovisset, ex
ea pecunia, quam ipse in aerarium detulisset, faceret.
XXXIX. tum Saguntinorum legatos in senatum intro- 1

duxit. ex eis maximus natu: „etsi nihil ultra malorum est, patres conscripti, quam quod passi sumus, ut ad ultimum fidem vobis praestaremus, tamen ea vestra merita imperatorumque vestrorum erga nos fuerunt, 2 ut nos cladium nostrarum non paeniteat. bellum propter nos suscepistis, susceptum quartum decimum annum tam pertinaciter geritis, ut saepe ad ultimum discrimen et ipsi veneritis et populum Carthaginiensem adduxe- 3 ritis. cum in Italia tam atrox bellum et Hannibalem hostem haberetis, consulem cum exercitu in Hispaniam velut ad conligendas reliquias naufragii nostri misistis. 4 P. et Cn. Cornelii, ex quo in provinciam venerunt, nullo tempore destiterunt, quae nobis secunda quae- 5 que adversa hostibus nostris essent, facere. iam omnium primum oppidum nobis restituerunt, per omnem Hispaniam cives nostros venum datos, dimissis qui conquirerent, ex servitute in libertatem restituerunt. 6 cum iam prope esset, ut optabilem ex miserrima fortunam haberemus, P. et Cn. Cornelii imperatores vestri luctuosius nobis prope quam vobis perierunt. 7 tum vero ad hoc retracti ex distantibus locis in sedem antiquam videbamur, ut iterum periremus et alterum 8 excidium patriae videremus, nec ad perniciem nostram Carthaginiensi utique aut duce aut exercitu opus esse; ab Turdulis nos, veterrimis hostibus, qui prioris quo- 9 que excidii causa nobis fuerant, extingui posse: cum ex insperato repente misistis nobis hunc P. Scipionem, quem fortunatissimi omnium Saguntinorum videmur quia consulem declaratum videmus ac vidisse nos civibus nostris renuntiaturi sumus, spem, opem, salu- 10 tem nostram; qui cum plurimas hostium vestrorum cepisset in Hispania urbes, ubique ex captorum 11 numero excretos Saguntinos in patriam remisit; postremo Turdetaniam, adeo infestam nobis, ut illa gente incolumi stare Saguntum non posset, ita bello adflixit, ut non modo nobis, *sed* — absit verbo invidia — 12 ne posteris quidem timenda nostris esset. deletam

urbem cernimus eorum, quorum in gratiam Saguntum deleverat Hannibal; vectigal ex agro eorum capimus, quod nobis non fructu iucundius est quam ultione. ob haec, quibus maiora nec sperare nec optare ab dis immortalibus poteramus, gratias actum nos decem legatos Saguntinus senatus populusque ad vos misit, simul gratulatum, quod ita res per hos annos in Hispania atque Italia gessistis, uti Hispaniam non Hibero amne tenus, sed qua terrarum ultimus finis Oceanus, domitam armis habeatis, Italiae, nisi quatenus vallum castrorum cingit, nihil reliqueritis Poeno. Iovi optimo maximo, praesidi Capitolinae arcis, non grates tantum ob haec agere iussi sumus, sed donum hoc etiam, si vos permitteretis, coronam auream in Capitolium victoriae ergo ferre. id uti permittatis quaesumus, utique, si vobis ita videretur, quae nobis imperatores vestri commoda tribuerunt, ea rata atque perpetua auctoritate vestra faciatis". senatus legatis Saguntinis respondit et dirutum et restitutum Saguntum fidei socialis utrimque servatae documentum omnibus gentibus fore; suos imperatores recte et ordine et ex voluntate senatus fecisse, quod Saguntum restituerint civesque Saguntinos servitio exemerint; quaeque alia eis benigne fecerint, ea senatum ita voluisse fieri; donum permittere ut in Capitolio ponerent. locus inde lautiaque legatis praeberi iussa, et muneris ergo in singulos dari ne minus dena milia aeris. legationes deinde ceterae in senatum introductae auditaeque. et petentibus Saguntinis, ut, quatenus tuto possent, Italiam spectatum irent, duces dati litteraeque per oppida missae, ut Hispanos comiter acciperent.

Tum de re publica, de exercitibus scribendis, de provinciis relatum. XL. cum Africam novam provinciam extra sortem P. Scipioni destinari homines fama ferrent, et ipse nulla iam modica gloria contentus non ad gerendum modo bellum, sed ad finiendum diceret se consulem declaratum esse, neque aliter id

fieri posse, quam si ipse in Africam exercitum transportasset, et acturum se id per populum aperte ferret, si senatus adversaretur, — id consilium haudquaquam primoribus patrum cum placeret, ceteri per metum aut
3 ambitionem mussarent, Q. Fabius Maximus rogatus sententiam: „scio multis vestrum videri, patres conscripti, rem actam hodierno die agi, et frustra habiturum orationem, qui tamquam de integra re de
4 Africa provincia sententiam dixerit. ego autem primum illud ignoro, quem ad modum certa iam provincia Africa consulis viri fortis ac strenui sit, quam nec senatus censuit in hunc annum provinciam esse
5 nec populus iussit. deinde, si est, consulem peccare arbitror, qui de re transacta simulando se referre senatum ludibrio habet, non senatorem, qui de quo
6 consulitur suo loco dicit sententiam. atque ego certum habeo dissentienti mihi ab ista festinatione in Africam traiciendi duarum rerum subeundam opinionem
7 esse: unius, insitae ingenio meo cunctationis, quam metum pigritiamque homines adulescentes sane appellent, dum me *ne* paeniteat adhuc aliorum speciosiora primo aspectu consilia semper visa, mea usu meliora;
8 alterius, obtrectationis atque invidiae adversus crescen-
9 tem in dies gloriam fortissimi consulis. a qua suspicione si me neque vita acta et mores mei neque dictatura cum quinque consulatibus tantumque gloriae belli domique partae vindicat, ut propius fastidium eius sim quam desiderium, aetas saltem liberet. quae enim mihi aemulatio cum eo esse potest, qui ne filio
10 quidem meo aequalis sit? me dictatorem, cum vigerem adhuc viribus et in cursu maximarum rerum essem, recusantem nemo aut in senatu aut apud populum audivit, quo minus insectanti me magistro equitum, quod fando numquam ante auditum erat, imperium
11 mecum aequaretur; rebus quam verbis adsequi malui, ut qui aliorum iudicio mihi comparatus erat, sua mox
12 confessione me sibi praeferret; nedum ego perfunctus

honoribus certamina mihi atque aemulationes cum
adulescente florentissimo proponam: videlicet ut mihi 13
iam vivendo, non solum rebus gerendis fesso, si huic
negata fuerit, Africa provincia decernatur. cum ea
gloria, quae parta est, vivendum atque moriendum est.
vincere ego prohibui Hannibalem, ut a vobis, quorum 14
vigent nunc vires, etiam vinci posset. XLI. illud te 1
mihi ignoscere, P. Corneli, aequum erit, si, cum in me
ipso numquam pluris famam hominum quam rem
publicam fecerim, ne tuam quidem gloriam bono
publico praeponam; quamquam, si aut bellum nullum 2
in Italia aut is hostis esset, ex quo victo nihil gloriae
quaereretur, qui te in Italia retineret, etsi id bono
publico faceret, simul cum bello materiam gloriae
tuae isse ereptum videri posset. cum vero Hannibal 3
hostis incolumi exercitu quartum decimum annum
Italiam obsideat, paenitebit te, P. Corneli, gloriae tuae,
si hostem eum, qui tot funerum, tot cladium nobis
causa fuit, tu consul Italia expuleris et, sicut penes
C. Lutatium prioris Punici perpetrati belli titulus
fuit, ita penes te huius fuerit? nisi aut Hamilcar 4
Hannibali dux est praeferundus aut illud bellum huic,
aut victoria illa maior clariorque quam haec — modo
contingat, ut te consule vincamus — futura est. ab 5
Drepanis aut Eryce detraxisse Hamilcarem quam Italia
expulisse Poenos atque Hannibalem malis? ne tu 6
quidem, etsi magis partam quam speratam gloriam
amplecteris, Hispania potius quam Italia bello liberata
gloriatus fueris. nondum is est Hannibal, quem non 7
magis timuisse videatur quam contempsisse, qui aliud
bellum maluerit. quin igitur ad hoc accingeris nec per 8
istos circumitus, ut, cum in Africam traieceris, secu-
turum te illuc Hannibalem speres potius quam recto
hinc itinere, ubi Hannibal est, eo bellum intendis, *si*
egregiam istam palmam belli Punici patrati petis?
hoc et natura prius est, tua cum defenderis, aliena 9
ire oppugnatum; pax ante in Italia quam bellum in

Africa sit, et nobis prius decedat timor quam ultro
10 aliis inferatur. si utrumque tuo ductu auspicioque fieri
potest, Hannibale hic victo illic Carthaginem expugna;
si altera utra victoria novis consulibus relinquenda
est, prior cum maior clariorque, tum causa etiam in-
11 sequentis fuerit. nam nunc quidem, praeterquam quod
et in Italia et in Africa duos diversos exercitus alere
12 aerarium non potest, praeterquam quod, unde classes
tueamur, unde commeatibus praebendis sufficiamus,
nihil reliqui est, quid? periculi tandem quantum
13 adeatur, quem fallit? P. Licinius in Italia, P. Scipio
bellum in Africa geret: quid? si — quod omnes dei
omen avertant et dicere etiam reformidat animus, sed
quae acciderunt accidere possunt — victor Hannibal
ire ad urbem perget, tum demum te consulem ex
Africa, sicut Q. Fulvium a Capua, arcessemus? quid?
14 quod in Africa quoque Mars communis belli erit?
domus tibi tua, pater patruusque intra triginta dies
15 cum exercitibus caesi documento sint, ubi per aliquot
annos maxumis rebus terra marique gerendis amplis-
simum nomen apud exteras gentes populi Romani
16 vestraeque familiae fecerant. dies me deficiat, si reges
imperatoresque temere in hostium terram transgressos
cum maximis cladibus suis exercituumque suorum
17 enumerare velim. Athenienses, prudentissima civitas,
bello domi relicto, auctore aeque inpigro ac nobili
iuvene magna classe in Siciliam tramissa, una pugna
navali florentem rem publicam suam in perpetuum
1 adflixerunt. XLII. externa et nimis antiqua repeto;
Africa eadem ista et M. Atilius, insigne utriusque
2 fortunae exemplum, nobis documento sint. ne tibi,
P. Corneli, cum ex alto Africam conspexeris, ludus
et iocus fuisse Hispaniae tuae videbuntur! quid enim
3 simile? pacato mari praeter oram Italiae Galliaeque
vectus Emporias in urbem sociorum classem adpulisti;
expositos milites per tutissima omnia ad socios et
4 amicos populi Romani Tarraconem duxisti; ab Tarra-

cone deinde iter per praesidia Romana; circa Hiberum exercitus patris patruique tui post amissos imperatores ferociores calamitate ipsa facti, et dux tumultuarius quidem ille L. Marcius et militari suffragio ad tempus lectus, ceterum, si nobilitas ac iusti honores adornarent, claris imperatoribus qualibet arte belli par; oppugnata per summum otium Carthago nullo trium Punicorum exercituum socios defendente; cetera, neque ea elevo, nullo tamen modo Africo bello comparanda, ubi non portus ullus classi nostrae apertus, non ager pacatus, non civitas socia, non rex amicus, non consistendi usquam locus, non procedendi; quacumque circumspexeris, hostilia omnia atque infesta. an Syphaci Numidisque credis? satis sit semel creditum: non semper temeritas est felix, et fraus fidem in parvis sibi praestruit, ut, cum operae pretium sit, cum mercede magna fallat. non hostes patrem patruumque tuum armis prius quam Celtiberi socii fraude circumvenerunt; nec tibi ipsi a Magone et Hasdrubale, hostium ducibus, quantum ab Indibili et Mandonio, in fidem acceptis, periculi fuit. Numidis tu credere potes, defectionem militum tuorum expertus? et Syphax et Masinissa se quam Carthaginienses malunt potentes in Africa esse, Carthaginienses quam quemquam alium. nunc illos aemulatio inter se et omnes causae certaminum acuunt, quia procul externus metus est; ostende Romana arma et exercitum alienigenam, iam velut ad commune restinguendum incendium concurrent. aliter eidem illi Carthaginienses Hispaniam defenderunt, aliter moenia patriae, templa deum, aras et focos defendent, cum euntes in proelium pavida prosequetur coniunx et parvi liberi occursabunt. quid porro, si satis confisi Carthaginienses consensu Africae, fide sociorum regum, moenibus suis, cum tuo exercitusque tui praesidio nudatam Italiam viderint, ultro ipsi novum exercitum in Italiam aut ex Africa miserint, aut Magonem, quem a Baliaribus classe trans-

missa iam praeter oram Ligurum Alpinorum vectari
14 constat, Hannibali se coniungere iusserint? nempe in eodem terrore erimus, in quo nuper fuimus, cum Hasdrubal in Italiam transcendit, quem tu, qui non solum Carthaginem sed omnem Africam exercitu tuo es
15 clausurus, e manibus tuis in Italiam emisisti. victum a te dices: eo quidem minus vellem, et id tua, non rei publicae solum causa, iter datum victo in Italiam esse. patere nos omnia, quae prospera tibi ac populi Romani imperio evenere, tuo consilio adsignare, ad-
16 versa casibus incertis belli et fortunae delegare: quo melior fortiorque es, eo magis talem praesidem sibi patria atque universa Italia retinet. non potes ne ipse quidem dissimulare, ubi Hannibal sit, ibi caput atque arcem huius belli esse, quippe qui prae te feras eam tibi causam traiciendi in Africam esse, ut Hannibalem
17 eo trahas: sive hic igitur sive illic, cum Hannibale est tibi futura res. utrum tandem ergo firmior eris in Africa solus an hic tuo conlegaeque tui exercitu coniuncto? ne Claudius quidem et Livius consules tam recenti exemplo, quantum id intersit, documento
18 sunt? quid? Hannibalem utrum tandem extremus angulus agri Bruttii, frustra iam diu poscentem ab domo auxilia, an propinqua Carthago et tota socia Africa
19 potentiorem armis virisque faciet? quod istud consilium est, ibi malle decernere, ubi tuae dimidio minores copiae sint, hostium multo maiores, quam ubi duobus exercitibus adversus unum tot proeliis et tam diuturna
20 ac gravi militia fessum pugnandum sit? quam compar consilium tuum parentis tui consilio sit, reputa. ille consul profectus in Hispaniam, ut Hannibali ab Alpibus descendenti occurreret, in Italiam ex provincia rediit: tu, cum Hannibal in Italia sit, relinquere Italiam
21 paras, non quia rei publicae id utile, sed quia tibi amplum et gloriosum censes esse, sicut cum provincia et exercitu relicto sine lege, sine senatus consulto duabus navibus populi Romani imperator fortunam

publicam et maiestatem imperii, quae tum in tuo capite periclitabantur, commisisti. ego P. Cornelium rei 22
publicae nobisque, non sibi ipsi privatim creatum consulem existimo, exercitusque ad custodiam urbis atque Italiae scriptos esse, non quos regio more per superbiam consules, quo terrarum velint, traiciant."

XLIII. Cum oratione ad tempus parata Fabius 1
tum auctoritate et inveterata prudentiae fama magnam partem senatus et seniores maxime *cum* movisset, pluresque consilium senis quam animum adulescentis ferocem laudarent, Scipio ita locutus fertur: „et ipse 2
Q. Fabius principio orationis, patres conscripti, commemoravit in sententia sua posse obtrectationem suspectam esse; cuius ego rei non tam ipse ausim 3
tantum virum insimulare, quam ea suspicio, vitio orationis an rei, haud sane purgata est. sic enim honores 4
suos et famam rerum gestarum extulit verbis ad exstinguendum invidiae crimen, tamquam mihi ab infimo quoque periculum sit, ne mecum aemuletur, et non ab eo, qui, quia super ceteros excellat, quoque niti non dissimulo, me sibi aequari nolit. sic senem 5
se perfunctumque et me infra aetatem fili etiam sui posuit, tamquam non longius, quam quantum vitae humanae spatium est, cupiditas gloriae extendatur maximaque pars eius in memoriam ac posteritatem promineat. maximo cuique id accidere animo certum 6
habeo, ut se non cum praesentibus modo sed cum omnis aevi claris viris comparent. equidem haud dis- 7
simulo me tuas, Q. Fabi, laudes non adsequi solum velle, sed — bona venia tua dixerim —, si possim, etiam exsuperare. illud nec tibi in me nec mihi in 8
minoribus natu animi sit, ut nolimus quemquam nostri similem evadere civem; id enim non eorum modo, quibus inviderimus, sed rei publicae et paene omnis generis humani detrimentum sit. commemoravit, 9
quantum essem periculi aditurus, si in Africam traicerem, ut meam quoque, non solum rei publicae et

10 exercitus vicem videretur sollicitus. unde haec repente
de me cura exorta? cum pater patruusque meus inter-
fecti, cum duo exercitus eorum prope occidione occisi
essent, cum amissae Hispaniae, cum quattuor exerci-
tus Poenorum quattuorque duces omnia metu armis-
11 que tenerent, cum quaesitus ad id bellum imperator
nemo se ostenderet praeter me, nemo profiteri nomen
ausus esset, cum mihi quattuor et viginti annos nato
12 detulisset imperium populus Romanus, quid ita tum
nemo aetatem meam, vim hostium, difficultatem belli,
patris patruique recentem cladem commemorabat?
utrum maior aliqua nunc in Africa calamitas accepta
13 est, quam tunc in Hispania erat? an maiores nunc
sunt exercitus in Africa et duces plures melioresque,
quam tunc in Hispania fuerunt? an aetas mea tunc
14 maturior bello gerendo fuit, quam nunc est? an cum
Carthaginiensi hoste in Hispania quam in Africa
bellum geri aptius est? facile est post fusos fugatos-
que quattuor exercitus Punicos, post tot urbes vi cap-
tas aut metu subactas in dicionem, post perdomita
15 omnia usque ad Oceanum, tot regulos, tot saevas
gentes, post receptam totam Hispaniam ita, ut vesti-
gium belli nullum reliquum sit, elevare meas res gestas,
16 tam hercule, quam, si victor ex Africa redierim, ea
ipsa elevare, quae nunc retinendi mei causa, ut terri-
17 bilia eadem videantur, verbis extolluntur. negat aditum
esse in Africam, negat ullos patere portus; M. Atilium
captum in Africa commemorat, tamquam M. Atilius
primo accessu ad Africam offenderit, neque recordatur
illi ipsi tam infelici imperatori patuisse tamen portus
Africae, et res egregie primo anno gessisse et, quan-
tum ad Carthaginienses duces adtinet, invictum ad
18 ultimum permansisse. nihil igitur me isto exemplo
terrueris. si hoc bello, non priore, si nuper et non
annis ante quadraginta ista clades accepta foret, qui
ego minus in Africam Regulo capto quam Scipionibus
19 occisis in Hispaniam traicerem? nec felicius Xanthip-

pum Lacedaemonium Carthagini quam me patriae
meae sinerem natum esse, cresceretque mihi ex eo
ipso fiducia, quod posset in hominis unius virtute
tantum momenti esse. at etiam Athenienses audiendi 20
sunt, temere in Siciliam omisso domi bello transgressi:
cur ergo, quoniam Graecas fabulas enarrare vacat, 21
non Agathoclem potius Syracusanum regem, cum diu
Sicilia Punico bello ureretur, transgressum in hanc
eandem Africam avertisse eo bellum, unde venerat,
refers? XLIV. sed quid ultro metum inferre hosti et 1
ab se remoto periculo alium in discrimen adducere
quale sit, veteribus externisque exemplis admonere
opus est? maius praesentiusve ullum exemplum esse
quam Hannibal potest? multum interest, alienos po- 2
pulari fines an tuos uri et excindi videas; plus animi
est inferenti periculum quam propulsanti; ad hoc
maior ignotarum rerum est terror; bona malaque 3
hostium ex propinquo ingressus fines aspicias. non 4
speraverat Hannibal fore, ut tot in Italia populi ad
se deficerent, *quot* defecerunt post Cannensem cladem;
quanto minus quicquam in Africa Carthaginiensibus
firmum aut stabile sit, infidis sociis, gravibus ac super-
bis dominis! ad hoc nos, etiam deserti ab sociis, viri- 5
bus nostris, milite Romano stetimus; Carthaginiensi
nihil civilis roboris est, mercede paratos milites
habent, Afros Numidasque, levissima fidei mutandae
ingenia. hic modo nihil morae sit: una et traiecisse 6
me audietis et ardere bello Africam [et molientem
hinc Hannibalem] et obsideri Carthaginem. laetiores
et frequentiores ex Africa expectate nuntios quam
ex Hispania accipiebatis. has mihi spes subicit for- 7
tuna populi Romani, di foederis ab hoste violati
testes, Syphax et Masinissa reges, quorum ego fidei
ita innitar, ut bene tutus a perfidia sim. multa, quae 8
nunc ex intervallo non apparent, bellum aperiet. et
id est viri et ducis, non deesse fortunae praebenti se
et oblata casu flectere ad consilium. habebo, Q. Fabi, 9

parem, quem das, Hannibalem; sed illum ego potius traham, quam ille me retineat; in sua terra cogam pugnare eum, et Carthago potius praemium victoriae
10 erit quam semiruta Bruttiorum castella. ne quid interim, dum traicio, dum expono exercitum in Africa, dum castra ad Carthaginem promoveo, res publica hic detrimenti capiat, quod tu, Q. Fabi, cum victor
11 tota volitaret Italia Hannibal, potuisti praestare, hoc vide ne contumeliosum sit concusso iam et paene fracto Hannibale negare posse P. Licinium consulem, virum fortissimum, praestare, qui, ne a sacris absit pontifex maximus, ideo in sortem tam longinquae
12 provinciae non venit. si hercules nihilo maturius hoc, quo ego censeo, modo perficeretur bellum, tamen ad dignitatem populi Romani famamque apud reges gentesque externas pertinebat, non ad defendendam modo Italiam, sed ad inferenda etiam Africae arma videri
13 nobis animum esse, nec hoc credi vulgarique, quod Hannibal ausus sit, neminem ducem Romanum audere, et priore Punico bello tum, cum de Sicilia certaretur, totiens Africam ab nostris exercitibusque et classibus oppugnatam, nunc, cum de Italia certetur, Africam
14 pacatam esse. requiescat aliquando vexata tam diu
15 Italia, uratur evasteturque in vicem Africa; castra Romana potius Carthaginis portis immineant, quam nos iterum vallum hostium ex moenibus nostris videamus; Africa sit reliqui belli sedes, illuc terror fugaque, populatio agrorum, defectio sociorum, ceterae belli clades, quae in nos per quattuordecim annos
16 ingruerunt, vertantur. quae ad rem publicam pertinent et bellum, quod instat, et provincias, de quibus agitur,
17 dixisse satis est; illa longa oratio nec ad vos pertinens sit, si, quem ad modum Q. Fabius meas res gestas in Hispania elevavit, sic ego contra gloriam
18 eius eludere et meam verbis extollere velim. neutrum faciam, patres conscripti, et, si nulla alia re, modestia certe et temperando linguae adulescens senem vicero.

ita et vixi et gessi res, ut tacitus ea opinione, quam vestra sponte conceptam animis haberetis, facile contentus essem".

XLV. Minus aequis animis auditus est Scipio, quia vulgatum erat, si apud senatum non obtinuisset, ut provincia Africa sibi decerneretur, ad populum extemplo laturum. itaque Q. Fulvius, qui consul quater et censor fuerat, postulavit a consule, ut palam in senatu diceret, permitteretne patribus, ut de provinciis decernerent, staturusque eo esset, quod censuissent, an ad populum laturus. cum Scipio respondisset se quod e re publica esset facturum, tum Fulvius: „non ego ignarus, quid responsurus facturusve esses, quaesivi, quippe cum prae te feras temptare te magis quam consulere senatum, et, ni provinciam tibi, quam volueris, extemplo decernamus, paratam rogationem habeas. itaque a vobis, tribuni plebis, postulo" inquit, „ut sententiam mihi ideo non dicenti, quod, etsi in meam sententiam discedatur, non sit ratum habiturus consul, auxilio sitis". inde altercatio orta, cum consul negaret aequum esse tribunos intercedere, quo minus suo quisque loco senator rogatus sententiam diceret. tribuni ita decreverunt: „si consul senatui de provinciis permittit, stari eo, quod senatus censuerit, placet, nec de ea re ferri ad populum patiemur; si non permittit, qui de ea re sententiam recusabit dicere, auxilio erimus". consul diem ad conloquendum cum conlega petiit. postero die permissum senatui est. provinciae ita decretae: alteri consuli Sicilia et triginta rostratae naves, quas C. Servilius superiore anno habuisset, permissumque, ut in Africam, si id e re publica esse censeret, traiceret; alteri Bruttii et bellum cum Hannibale cum eo exercitu, quem *mallet ex duobus, qui ibi essent.* L. Veturius et Q. Caecilius sortirentur inter se compararentve, uter in Bruttiis duabus legionibus, quas consul reliquisset, rem gereret, imperiumque in annum prorogaretur cui ea provincia evenisset. et

ceteris praeter consules praetoresque, qui exercitibus provinciisque praefuturi erant, prorogata imperia.
11 Q. Caecilio sorti evenit, ut cum consule in Bruttiis adversus Hannibalem bellum gereret.
12 Ludi deinde Scipionis magna frequentia et favore spectantium celebrati. legati Delphos ad donum ex praeda Hasdrubalis portandum missi M. Pomponius Matho et Q. Catius. tulerunt coronam auream ducentum pondo et simulacra spoliorum ex mille pondo argenti facta.
13 Scipio cum, ut dilectum haberet, neque impetrasset neque magnopere tetendisset, ut voluntarios ducere
14 sibi milites liceret, tenuit et, quia inpensae negaverat rei publicae futuram classem, ut quae ab sociis darentur ad novas fabricandas naves acciperet. Etruriae primum populi pro suis quisque facultatibus consulem
15 adiuturos polliciti: Caerites frumentum sociis navalibus commeatumque omnis generis, Populonienses ferrum, Tarquinienses lintea in vela, Volaterrani in-
16 teramenta navium et frumentum, Arretini tria milia scutorum, galeas totidem, pila gaesa hastas longas, milium quinquaginta summam pari cuiusque generis numero expleturos, secures rutra falces alveolos molas,
17 quantum in quadraginta longas naves opus esset, tritici centum et viginti milia modium, et in viaticum
18 decurionibus remigibusque conlaturos; Perusini Clusini Russellani abietem in fabricandas naves et frumenti magnum numerum; abiete ex publicis silvis
19 est usus. Umbriae populi et praeter hos Nursini et Reatini et Amiternini Sabinusque omnis ager milites polliciti; Marsi Paeligni Marrucinique multi vo-
20 luntarii nomina in classem dederunt. Camertes cum aequo foedere cum Romanis essent, cohortem arma-
21 tam sescentorum hominum miserunt. triginta navium carinae, viginti quinqueremes, decem quadriremes, cum essent positae, ipse ita institit operi, ut die quadragesimo quinto, quam ex silvis detracta materia erat,

naves instructae armataeque in aquam deductae sint.
XLVI. profectus in Siciliam est triginta navibus longis 1
voluntariorum septem ferme milibus in naves impositis. et P. Licinius in Bruttios ad duos exercitus con- 2
sulares venit. ex iis eum sibi sumpsit, quem L. Veturius consul habuerat; Metello, ut, quibus praefuisset 3
legionibus, iis praeesset, facilius cum adsuetis imperio rem gesturum ratus, permisit. et praetores diversi in 4
provincias profecti. et quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem a fossa Graeca ad mare versam vendere quaestores iussi, indicio quoque permisso, 5
qui ager civis Campani fuisset, uti is publicus populi Romani esset; indici praemium constitutum quantae pecuniae ager indicatus esset pars decuma. et Cn. Ser- 6
vilio praetori urbano negotium datum, ut Campani cives, ubi cuique ex senatus consulto liceret habitare, ibi habitarent, animadverteretque in eos, qui alibi habitarent.

Eadem aestate Mago Hamilcaris filius ex minore 7
Baliarium insula, ubi hibernarat, iuventute lecta in classem imposita, in Italiam triginta ferme rostratis navibus et multis onerariis duodecim milia peditum, duo ferme equitum traiecit Genuamque nullis prae- 8
sidiis maritumam oram tutantibus repentino adventu cepit. inde ad oram Ligurum Alpinorum, si quos ibi motus facere posset, classem appulit. Ingauni — Li- 9
gurum ea gens est — bellum ea tempestate gerebant cum Epanteriis Montanis. igitur Poenus Savone, oppido 10
Alpino, praeda deposita et decem longis navibus in statione ad praesidium relictis, ceteris Carthaginem missis ad tuendam maritumam oram, quia fama erat Scipionem traiecturum, ipse societate cum Ingaunis, 11
quorum gratiam malebat, composita Montanos instituit oppugnare. et crescebat exercitus in dies, ad famam nominis eius Gallis undique confluentibus. ea *res* lit- 12
teris cognita Sp. Lucreti, ne frustra Hasdrubale cum exercitu deleto biennio ante forent laetati, si par

aliud inde bellum, duce tantum mutato, oreretur, curam
13 ingentem accendit patribus. itaque et M. Livium proconsulem ex Etruria volonum exercitum admovere Ariminum iusserunt, et Cn. Servilio praetori negotium datum, ut, si e re publica censeret esse, duas urbanas legiones, imperio cui videretur dato, ex urbe duci iuberet. M. Valerius Laevinus Arretium eas legiones duxit.

14 Eisdem diebus naves onerariae Poenorum ad octoginta circa Sardiniam ab Cn. Octavio, qui provinciae praeerat, captae. eas Coelius frumento misso ad Hannibalem commeatuque onustas, Valerius praedam Etruscam Ligurumque Montanorum captivos Carthaginem
15 portantes captas tradit. in Bruttiis nihil ferme anno eo memorabile gestum. pestilentia incesserat pari clade in Romanos Poenosque, nisi quod Punicum exercitum
16 super morbum etiam fames adfecit. propter Iunonis Laciniae templum aestatem Hannibal egit, ibique aram condidit dedicavitque cum ingenti rerum ab se gestarum titulo, Punicis Graecisque litteris insculpto.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER XXIX.

PERIOCHA LIBRI XXIX.

Ex Sicilia C. Laelius in Africam a Scipione missus ingentem praedam reportavit et mandata Masinissae Scipioni exposuit querentis, quod nondum exercitum in Africam traiecisset. bellum in Hispania finitum victore Romano, quod Indebilis excitaverat; ipse in acie occisus, Mandonius exposcentibus Romanis a suis deditus. Magoni, qui Albingauni in Liguribus erat, ex Africa et militum ampla manus missa et pecuniae, quibus auxilia conduceret, praeceptumque, ut se Hannibali coniungeret. Scipio a Syracusis in Bruttios traiecit et Locros pulso Punico praesidio fugatoque Hannibale recepit. pax cum Philippo facta est. mater Idaea deportata est Romam a Pessinunte oppido Phrygiae, carmine in libris Sibyllinis invento, pelli Italia alienigenam hostem posse, si mater Idaea deportata Romam esset. tradita est autem Romanis per Attalum regem Asiae. lapis erat, quem matrem deum incolae dicebant. excepit P. Scipio Nasica Cn. filius, eius, qui in Hispania perierat, vir optimus a senatu iudicatus, adulescens nondum quaestorius, quoniam ita responsum iubebat, ut id numen ab optimo viro reciperetur consecrareturque. Locrenses legatos Romam miserunt, qui de inpudentia Plemini legati quererentur, qui pecuniam Proserpinae sustulerat et liberos eorum ac coniuges stupraverat. in catenis Romam perductus in carcere est mortuus. cum falsus rumor de P. Scipione proconsule, qui in Sicilia erat, in urbem perlatus esset, tamquam ibi luxuriaretur, missis ob hoc legatis a senatu, qui explorarent, an ea vera essent, purgatus infamia Scipio in Africam permissu senatus traiecit. Syphax accepta in matrimonium filia Hasdrubalis Gisgonis amicitiae, quam cum Scipione iunxerat, renuntiavit. Masinissa rex Massyliorum, dum pro Carthaginiensibus in His-

pania militat, amisso patre Gala de regno exciderat. quo per bellum saepe repetito aliquot proeliis a Syphace rege Numidarum victus in totum privatus est, et cum ducentis equitibus exul Scipioni se iunxit et cum eo primo statim bello Hannonem Hamilcaris filium cum ampla manu interemit. Scipio adventu Hasdrubalis et Syphacis, qui prope cum centum milibus armatorum venerant, ab obsidione Uticae depulsus hiberna communivit. Sempronius consul in agro Crotoniensi prospere adversus Hannibalem pugnavit. inter censores M. Livium et Claudium Neronem notabilis discordia fuit: nam et Claudius Livio collegae equum ademit, quod a populo damnatus actusque in exilium fuerat, et Livius Claudio, quod falsum in se testimonium dixisset et quod non bona fide secum in gratiam redisset. idem omnes tribus extra unam aerarias reliquit, quod et innocentem se damnassent et posthac consulem censoremque fecissent. lustrum a censoribus conditum est. censa sunt civium capita CCXIIII.

I. Scipio postquam in Siciliam venit, voluntarios milites ordinavit centuriavitque. ex iis trecentos iuvenes, florentes aetate et virium robore, inermes circa se habebat, ignorantes, quem ad usum neque centuriati neque armati servarentur. tum ex totius Siciliae iuniorum numero principes genere et fortuna trecentos equites, qui secum in Africam traicerent, legit, diemque iis, qua equis armisque instructi atque ornati adessent, edixit. gravis ea militia procul domo terra marique labores multos magna pericula allatura videbatur; neque ipsos modo sed parentes cognatosque eorum ea cura angebat. ubi dies, quae edicta erat, advenit, arma equosque ostenderunt. tum Scipio renuntiari sibi dixit quosdam equites Siculorum tamquam gravem et duram horrere eam militiam; si qui ita animati essent, malle eos sibi iam tum fateri, quam postmodo querentes segnes atque inutiles milites rei publicae esse; expromerent, quid sentirent; cum bona venia se auditurum. ubi ex iis unus ausus est dicere se prorsus, si sibi, utrum vellet, liberum esset, nolle militare, tum Scipio ei: „quoniam igitur, adulescens, quid sentires, non dissimulasti, vicarium

tibi expediam, cui tu arma equumque et cetera instrumenta militiae tradas et tecum hinc extemplo domum ducas, exerceas, docendum cures equo armisque". laeto condicionem accipienti unum ex trecentis, quos 9
inermes habebat, tradit. ubi hoc modo exauctoratum equitem cum gratia imperatoris ceteri viderunt, se quisque excusare et vicarium accipere. ita trecentis 10
Siculis Romani equites substituti sine publica inpensa. docendorum atque exercendorum curam Siculi habuerunt, quia edictum imperatoris erat, ipsum militaturum, qui ita non fecisset. egregiam hanc alam equi- 11
tum evasisse ferunt multisque proeliis rem publicam adiuvisse. Legiones inde cum inspiceret, plurimorum 12
stipendiorum ex iis milites delegit, maxime qui sub duce Marcello militaverant, quos cum optima dis- 13
ciplina institutos credebat, tum etiam ab longa Syracusarum obsidione peritissimos esse urbium oppugnandarum: nihil enim parvum, sed Carthaginis iam excidia agitabat animo. inde exercitum per oppida 14
dispertit; frumentum Siculorum civitatibus imperat, ex Italia advecto parcit; veteres naves reficit et cum iis C. Laelium in Africam praedatum mittit; novas Panhormi subducit, quia ex viridi materia raptim factae erant, ut in sicco hibernarent.

Praeparatis omnibus ad bellum, Syracusas non- 15
dum ex magnis belli motibus satis tranquillas venit. Graeci res a quibusdam Italici generis, eadem vi, qua 16
per bellum ceperant, retinentibus, concessas sibi ab senatu repetebant. omnium primum ratus tueri publi- 17
cam fidem, partim edicto partim iudiciis etiam in pertinaces ad obtinendam iniuriam redditis suas res Syracusanis restituit. non ipsis tantum ea res, sed 18
omnibus Siciliae populis grata fuit, eoque enixius ad bellum adiuverunt.

Eadem aestate in Hispania coortum ingens bellum 19
conciente Ilergete Indibili, nulla alia de causa quam per admirationem Scipionis contemptu imperatorum

20 aliorum orto. eum superesse unum ducem Romanis
ceteris ab Hannibale interfectis rebatur: eo nec in
Hispaniam caesis Scipionibus alium, quem mitterent,
habuisse, et postquam in Italia gravius bellum ur-
21 gueret, adversus Hannibalem eum arcessitum. praeter-
quam quod nomina tantum ducum in Hispania Romani
haberent, exercitum quoque inde veterem deductum;
trepida omnia ut inconditam turbam tironum esse.
22 numquam talem occasionem liberandae Hispaniae fore.
23 servitum ad eam diem aut Carthaginiensibus aut Ro-
manis, nec in vicem his aut illis, sed interdum utris-
24 que simul. pulsos ab Romanis Carthaginienses; ab
Hispanis, si consentirent, pelli Romanos posse, ut ab
omni externo imperio soluta in perpetuum Hispania
25 in patrios rediret mores ritusque. haec taliaque di-
cendo non populares modo, sed Ausetanos quoque,
vicinam gentem, concitat et alios finitimos sibi atque
26 illis populos. itaque intra paucos dies triginta milia
peditum, quattuor ferme equitum in Sedetanum agrum,
quo edictum erat, convenerunt.

1 II. Romani quoque imperatores L. Lentulus et
L. Manlius Acidinus, ne glisceret prima neglegendo
2 bellum, iunctis et ipsi exercitibus per agrum Ause-
tanum hostico tamquam pacato clementer ductis mili-
tibus ad sedem hostium pervenere et trium milium spa-
3 tio procul a castris eorum posuerunt castra. primo per
legatos nequiquam temptatum, ut discederetur ab
armis; dein, cum in pabulatores Romanos impetus
repente ab equitibus Hispanis factus esset, summisso
ab statione Romana equitatu equestre proelium fuit
4 haud sane memorando in partem ullam eventu. sole
oriente postero die armati instructique omnes mille
ferme passus procul a castris Romanis aciem osten-
5 dere. medii Ausetani erant; cornua dextrum Ilergetes,
laevum ignobiles tenebant Hispani populi; inter cor-
nua et mediam aciem intervalla patentia satis late
fecerant, qua equitatum, ubi tempus esset, emitterent.

et Romani more suo exercitum cum instruxissent, id 6
modo hostium imitati sunt, ut inter legiones et ipsi
patentes equiti relinquerent vias. ceterum Lentulus 7
ei parti usum equitis fore ratus, quae prior in de-
hiscentem intervallis hostium aciem equites emisisset,
Ser. Cornelio tribuno militum imperat, equites per 8
patentes in hostium acie vias permittere equos iubeat.
ipse coepta parum prospere pedestri pugna, tantum 9
moratus, dum cedenti duodecimae legioni, quae in
laevo cornu adversus Ilergetes locata erat, tertiam
decumam legionem ex subsidiis in primam aciem fir-
mamentum ducit, postquam aequata ibi pugna est,
ad L. Manlium inter prima signa hortantem ac sub- 10
sidia quibus res postulabat locis inducentem venit;
indicat tuta ab laevo cornu esse; iam missum ab se 11
Ser. Cornelium procella equestri hostes circumfusurum.
vix haec dicta dederat, cum Romani equites in medios 12
invecti hostes simul pedestres acies turbarunt, simul
equitibus Hispanorum viam immittendi equos clause-
runt. itaque omissa pugna equestri ad pedes Hispani 13
descenderunt. Romani imperatores ut turbatos hostium
ordines et trepidationem pavoremque et fluctuantia
viderunt signa, hortantur, orant milites, ut perculsos
invadant neu restitui aciem patiantur. non sustinuissent 14
tam infestum impetum barbari, ni regulus ipse Indi-
bilis cum equitibus ad pedes degressis ante prima si-
gna peditum se obiecisset. ibi aliquamdiu atrox pugna 15
stetit; tandem, postquam ii, qui circa regem semine-
cem restantem, deinde pilo terrae adfixum pugnabant,
obruti telis occubuerunt, tum fuga passim coepta.
plures caesi, quia equos conscendendi equitibus spatium 16
non fuerat, et quia perculsis acriter institerunt Ro-
mani; nec ante abscessum est, quam castris quoque
exuerunt hostem. decem tria milia Hispanorum caesa 17
eo die, mille octingenti ferme capti; Romanorum so-
ciorumque paulo amplius ducenti, maxime in laevo
cornu, ceciderunt. pulsi castris Hispani aut qui ex 18

proelio effugerant sparsi primo per agros, deinde in suas quisque civitates redierunt.

1 III. Tum a Mandonio evocati in concilium conquestique ibi clades suas increpitis auctoribus belli legatos mittendos ad arma tradenda deditionemque 2 faciendam censuere. quibus culpam in auctorem belli Indibilem ceterosque principes, quorum plerique in acie cecidissent, conferentibus tradentibusque arma et dedentibus sese responsum est in deditionem ita ac- 3 cipi eos, si Mandonium ceterosque belli concitores tradidissent vivos; si minus, exercitum se in agrum Ilergetum Ausetanorumque et deinceps aliorum popu- 4 lorum inducturos. haec dicta legatis renuntiataque in concilium. ibi Mandonius ceterique principes conpre- 5 hensi et traditi ad supplicium. Hispaniae populis reddita pax; stipendium eius anni duplex et frumentum sex mensum imperatum sagaque et togae exercitui; et obsides ab triginta ferme populis accepti.

6 Ita Hispaniae rebellantis tumultu haud magno motu intra paucos dies concito et compresso in Afri- 7 cam omnis terror versus. C. Laelius nocte ad Hipponem Regium cum accessisset, luce prima ad populandum agrum sub signis milites sociosque navales duxit. 8 omnibus pacis modo incuriose agentibus magna clades inlata; nuntiique trepidi Carthaginem terrore ingenti conplevere, classem Romanam Scipionemque imperatorem — et fama fuerat iam in Siciliam transgressum 9 — advenisse. nec quot naves vidissent, nec quanta manus agros popularetur, satis gnari omnia in maius metu augente accipiebant. itaque primo terror pavor- 10 que, dein maestitia animos incessit: tantum fortunam mutasse, ut, qui modo ipsi exercitum ante moenia Romana habuissent victores stratisque tot hostium exercitibus omnes Italiae populos aut vi aut voluntate 11 in deditionem accepissent, ii verso Marte Africae populationes et obsidionem Carthaginis visuri forent, nequaquam pari ad patienda ea robore ac Romani fuissent.

illis Romanam plebem, illis Latium iuventutem prae- 12
buisse maiorem semper frequentioremque pro tot caesis
exercitibus subolescentem; suam plebem inbellem in 13
urbe, inbellem in agris esse; mercede parari auxilia ex
Afris, gente ad omnem auram spei mobili atque infida. 14
iam reges, Syphacem post conloquium cum Scipione
alienatum, Masinissam aperta defectione infestissimum
hostem. nihil usquam spei, nihil auxilii esse. nec Ma- 15
gonem ex Gallia movere tumultus quicquam nec con-
iungere sese Hannibali, et Hannibalem ipsum iam et
fama senescere et viribus. IV. in haec deflenda pro- 1
lapsos ab recenti nuntio animos rursus terror instans
revocavit ad consultandum, quonam modo obviam
praesentibus periculis iretur. dilectus raptim in urbe 2
agrisque haberi placet, mittere ad conducenda Afrorum
auxilia, munire urbem, frumentum convehere, tela
arma parare, instruere naves ac mittere ad Hipponem
adversus Romanam classem. iam haec agentibus nun- 3
tius tandem venit Laelium, non Scipionem, copiasque,
quantae ad incursiones agrorum satis sint, transvectas;
summae belli molem adhuc in Sicilia esse. ita respi- 4
ratum, mittique legationes ad Syphacem aliosque re-
gulos firmandae societatis causa coeptae. ad Philippum
quoque missi, qui ducenta argenti talenta pollicerен-
tur, ut in Siciliam aut in Italiam traiceret. missi et 5
ad suos imperatores in Italiam, ut omni terrore Sci-
pionem retinerent; ad Magonem non legati modo, sed 6
viginti quinque longae naves, sex milia peditum,
octingenti equites, septem elephanti, ad hoc magna
pecunia ad conducenda auxilia, quibus fretus propius
urbem Romanam exercitum admoveret coniungeretque
se Hannibali. haec Carthagine parabant agitabantque. 7
ad Laelium praedas ingentes ex agro inermi ac nudo
praesidiis agentem Masinissa, fama Romanae classis
excitus, cum equitibus paucis venit. is segniter rem 8
agi ab Scipione questus, quod non iam exercitum in
Africam traiecisset, perculsis Carthaginiensibus, Sy-

phace impedito finitumis bellis, quem certum habere, si spatium ad sua, ut velit, componenda detur, nihil
9 sincera fide cum Romanis acturum. hortaretur, stimularet Scipionem, ne cessaret; se, quamquam regno pulsus esset, cum haud contemnendis copiis adfuturum peditum equitumque. nec ipsi Laelio morandum in Africa esse; classem credere profectam a Carthagine, cum qua absente Scipione non satis tutum esse con-
1 trahi certamen. V. ab hoc sermone dimisso Masinissa Laelius postero die naves praeda onustas ab Hippone solvit revectusque in Siciliam mandata Masinissae Scipioni exposuit.

2 Eisdem ferme diebus naves, quae ab Carthagine ad Magonem missae erant, inter Albingaunos Ligures
3 Genuamque accesserunt. in iis locis tum forte Mago tenebat classem; qui legatorum auditis verbis iubentium exercitus quam maximos comparare, extemplo Gallorum et Ligurum — namque utriusque gentis
4 ingens ibi multitudo erat — concilium habuit, et missum se ad eos vindicandos in libertatem ait, et, ut ipsi cernant, mitti sibi ab domo praesidia; sed quantis viribus, quanto exercitu id bellum geratur, in
5 eorum potestate esse. duos exercitus Romanos, unum in Gallia, alterum in Etruria esse; satis scire Sp. Lucretium se cum M. Livio iuncturum; multa milia armanda esse, ut duobus ducibus, duobus exercitibus
6 Romanis resistatur. Galli summam ad id suam voluntatem esse dicere; sed cum una castra Romana intra fines, altera in finitima terra Etruria prope in conspectu habeant, si palam fiat auxiliis adiutum ab se esse Poenum, extemplo infestos utrimque exercitus in agrum suum incursuros: ea ab Gallis desideraret, quibus oc-
7 culte adiuvari posset. Liguribus, quod procul agro urbibusque eorum castra Romana sint, libera consilia esse; illos armare iuventutem et capessere pro parte bellum aequum esse. Ligures haud abnuere, tempus modo duorum mensum petere ad dilectus habendos.

interim Mago milites Gallos dimissis clam per agros 8
eorum mercede conducere; commeatus quoque omnis
generis occulte ad eum a Gallicis populis mittebantur.
M. Livius exercitum volonum ex Etruria in Galliam 9
traducit iunctusque Lucretio, si se Mago ex Liguribus
propius urbem moveat, obviam ire parat, si Poenus
sub angulo Alpium quietus se contineat, et ipse in
eadem regione circa Ariminum Italiae praesidio futurus.

VI. Post reditum ex Africa C. Laeli et Scipione 1
stimulato Masinissae adhortationibus et militibus,
praedam ex hostium terra cernentibus tota classe
efferri, accensis ad traiciendum quam primum, inter-
venit maiori minor cogitatio Locros urbem recipiendi,
quae sub defectionem Italiae desciverat et ipsa ad
Poenos. spes autem adfectandae eius rei ex minima 2
re adfulsit. latrociniis magis quam iusto bello in
Bruttiis gerebantur res, principio ab Numidis facto
et Bruttiis non societate magis Punica quam suopte
ingenio congruentibus in eum morem; postremo Ro- 3
mani quoque milites contagione quadam rapto gau-
dentes, quantum per duces licebat, excursiones in
hostium agros facere. ab iis egressi quidam urbe 4
Locrenses circumventi Regiumque abstracti fuerant.
in eo captivorum numero fabri quidam fuere, adsueti
forte apud Poenos mercede opus in arce Locrorum
facere. hi cogniti ab Locrensium principibus, qui pulsi 5
ab adversa factione, quae Hannibali Locros tradiderat,
Regium se contulerant, cum cetera percunctantibus, 6
ut mos est, qui diu absunt, quae domi agerentur ex-
posuissent, spem fecerunt, si redempti ac remissi
forent, arcem se iis tradituros; ibi se habitare, fidem-
que sibi rerum omnium inter Carthaginienses esse.
itaque, ut qui simul desiderio patriae angerentur, simul 7
cupiditate inimicos ulciscendi arderent, redemptis ex-
templo iis remissisque, cum ordinem agendae rei 8
composuissent signaque, quae procul edita observarent,
ipsi ad Scipionem Syracusas profecti, apud quem pars

exulum erat, referentes ibi promissa captivorum cum spem ab effectu haud abhorrentem consuli fecissent,
9 tribuni militum cum iis M. Sergius et P. Matienus missi iussique ab Regio tria milia militum Locros ducere; et Q. Pleminio propraetori scriptum, ut rei
10 agendae adesset. profecti ab Regio, scalas ad editam altitudinem arcis fabricatas portantes, media ferme nocte ex eo loco, unde convenerat, signum dedere
11 proditoribus arcis; qui parati intentique et ipsi scalas ad id ipsum factas cum demisissent pluribusque simul locis scandentes accepissent, priusquam clamor oreretur, in vigiles Poenorum, ut in nullo tali metu sopi-
12 tos, impetus est factus. quorum gemitus primo morientium exauditus, dein subita consternatio ex somno et tumultus, cum causa ignoraretur, postremo certior res
13 aliis excitantibus alios. iamque ad arma pro se quisque vocabat: hostes in arce esse et caedi vigiles; oppressique forent Romani nequaquam numero pares, ni clamor ab iis, qui extra arcem erant, sublatus incertum, unde accidisset, omnia vana augente nocturno
14 tumultu, fecisset. itaque velut plena iam hostium arce territi Poeni omisso certamine in alteram arcem — duae sunt, haud multum inter se distantes — con-
15 fugiunt. oppidani urbem habebant victoribus praemium in medio positam; ex arcibus duabus proeliis cotidie
16 levibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Hamilcar Punico praesidio praeerat; arcessentes ex propinquis
17 locis subsidia copias augebant. ipse postremo veniebat Hannibal; nec sustinuissent Romani, nisi Locrensium multitudo, exacerbata superbia atque avaritia Poenorum, ad Romanos inclinasset.

1 VII. Scipioni ut nuntiatum est in maiore discrimine Locris rem verti ipsumque Hannibalem adven-
2 tare, ne praesidio etiam periclitaretur, haud facili inde receptu, et ipse a Messana L. Scipione fratre in praesidio ibi relicto, cum primum aestu fretum inclinatum
3 est, naves mari secundo misit. et Hannibal a Buloto

amni — haud procul is ab urbe Locris abest — nuntio praemisso, ut sui luce prima summa vi proelium cum Romanis ac Locrensibus consererent, dum ipse aversis omnibus in eum tumultum ab tergo urbem incautam adgrederetur, ubi luce coeptam invenit pugnam, ipse nec in arcem se includere, turba locum artum impediturus, voluit, neque scalas, quibus scanderet muros, attulerat. sarcinis in acervum coniectis cum haud procul muris ad terrorem hostium aciem ostendisset, cum equitibus Numidis circumequitat urbem, dum scalae quaeque alia ad oppugnandum opus erant parantur, ad visendum, qua maxime parte adgrederetur. progressus ad murum, scorpione icto, qui proximus eum forte steterat, territus inde tam periculoso casu receptui canere cum iussisset, castra procul ab ictu teli communit. classis Romana a Messana Locros aliquot horis die superante accessit; expositi omnes e navibus et ante occasum solis urbem ingressi sunt. postero die coepta ex arce a Poenis pugna, et Hannibal iam scalis aliisque omnibus ad oppugnationem paratis subibat muros, cum repente in eum nihil minus quam tale quicquam timentem patefacta porta erumpunt Romani. ad ducentos improvidos cum invasissent occidunt; ceteros Hannibal, ut consulem adesse sensit, in castra recipit, nuntioque misso ad eos, qui in arce erant, ut sibimet ipsi consulerent, nocte motis castris abiit. et qui in arce erant, igni iniecto tectis, quae tenebant, ut is tumultus hostem moraretur, agmen suorum fugae simili cursu ante noctem adsecuti sunt. VIII. Scipio ut et arcem relictam ab hostibus et vacua vidit castra, vocatos ad contionem Locrenses graviter ob defectionem incusavit; de auctoribus supplicium sumpsit bonaque eorum alterius factionis principibus ob egregiam fidem adversus Romanos concessit. publice nec dare nec eripere se quicquam Locrensibus dixit; Romam mitterent legatos; quam senatus aequum censuisset, eam fortunam

habituros. illud satis scire, etsi male de populo Romano meriti essent, in meliore statu sub iratis Romanis futuros, quam sub amicis Carthaginiensibus fuerint. ipse Pleminio legato praesidioque, quod arcem ceperat, ad tuendam urbem relicto, cum quibus venerat copiis Messanam traiecit.

Ita superbe et crudeliter habiti Locrenses ab Carthaginiensibus post defectionem ab Romanis fuerant, ut modicas iniurias non aequo modo animo pati sed prope libenti possent; verum enim vero tantum Pleminius Hamilcarem praesidii praefectum, tantum praesidiarii milites Romani Poenos scelere atque avaritia superaverunt, ut non armis, sed vitiis videretur certari. nihil omnium, quae inopi invisas opes potentioris faciunt, praetermissum in oppidanos est ab duce aut a militibus; in corpora ipsorum, in liberos, in coniuges infandae contumeliae editae. iam avaritia ne sacrorum quidem spoliatione abstinuit, nec alia modo templa violata, sed Proserpinae etiam intacti omni aevo thensauri, praeterquam quod a Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegii sui manubias rettulit, spoliati dicebantur. ergo sicut ante regiae naves laceratae naufragiis nihil in terram integri praeter sacram pecuniam deae, quam asportaverant, extulerunt, tum quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea violatione templi furorem obiecit atque inter se ducem in ducem, militem in militem rabie hostili vertit.

IX. Summae rei Pleminius praeerat; militum pars sub eo, quam ipse ab Regio adduxerat, pars sub tribunis erat. rapto poculo argenteo ex oppidani domo Plemini miles fugiens sequentibus, quorum erat, obvius forte Sergio et Matieno tribunis militum fuit; cui cum iussu tribunorum ademptum poculum esset, iurgium inde et clamor, pugna postremo orta inter Plemini milites tribunorumque, ut suis quisque opportunus advenerat, multitudine simul ac tumultu cre-

scente. victi Plemini milites cum ad Pleminium, cru- 4
orem ac vulnera ostentantes, non sine vociferatione
atque indignatione concurrissent, probra in eum ipsum
iactata in iurgiis referentes, accensus ira domo sese
proripuit vocatosque tribunos nudari ac virgas expe-
diri iubet. dum spoliandis iis — repugnabant enim 5
militumque fidem implorabant — tempus teritur, re-
pente milites feroces recenti victoria ex omnibus locis,
velut adversus hostes ad arma conclamatum esset,
concurrerunt; et cum violata iam virgis corpora tri- 6
bunorum vidissent, tum vero in multo inpotentiorem
subito rabiem accensi, sine respectu non maiestatis
modo sed etiam humanitatis, in legatum impetum
lictoribus prius indignum in modum mulcatis faciunt;
tum ipsum ab suis interceptum et seclusum hostiliter 7
lacerant et prope exsanguem naso auribusque mutilatis
relinquunt. his Messanam nuntiatis Scipio post paucos 8
dies Locros hexeri advectus cum causam Plemini et
tribunorum audisset, Pleminio noxa liberato relictoque
in eiusdem loci praesidio, tribunis sontibus iudicatis
et in vincla coniectis, ut Romam ad senatum mitte-
rentur, Messanam atque inde Syracusas rediit. Ple- 9
minius impotens irae, neglectam ab Scipione et nimis
leviter latam suam iniuriam ratus, nec quemquam 10
aestimare alium eam litem posse, nisi qui atrocitatem
eius patiendo sensisset, tribunos adtrahi ad se iussit
laceratosque omnibus, quae pati corpus ullum potest,
suppliciis interfecit nec satiatus vivorum poena inse-
pultos proiecit. simili crudelitate et in Locrensium 11
principes est usus, quos ad conquerendas iniurias ad
P. Scipionem profectos audivit; et quae antea per 12
lubidinem atque avaritiam foeda exempla in socios
ediderat, tunc ab ira multiplicia edere, infamiae atque
invidiae non sibi modo sed etiam imperatori esse.

X. Iam comitiorum adpetebat tempus, cum a P. 1
Licinio consule litterae Romam allatae, se exercitum-
que suum gravi morbo adflictari, nec sisti potuisse,

ni eadem vis mali aut gravior etiam in hostes in-
2 gruisset; itaque, quoniam ipse venire ad comitia non
posset, si ita patribus videretur, se Q. Caecilium Me-
tellum dictatorem comitiorum causa dicturum; exer-
3 citum Q. Caecili dimitti e re publica esse; nam neque
usum eius ullum in praesentia esse, cum Hannibal
iam in hiberna suos receperit, et tanta incesserit in
ea castra vis morbi, ut, nisi mature dimittantur, nemo
omnium superfuturus videatur. ea consuli a patribus
facienda, ut e re publica fideque sua duceret, permissa.
4 Civitatem eo tempore repens religio invaserat
invento carmine in libris Sibyllinis propter crebrius
5 eo anno de caelo lapidatum inspectis, quandoque hostis
alienigena terrae Italiae bellum intulisset, eum pelli
Italia vincique posse, si mater Idaea a Pessinunte
6 Romam advecta foret. id carmen ab decemviris inven-
tum eo magis patres movit, quod et legati, qui donum
Delphos portaverant, referebant et sacrificantibus ipsis
Pythio Apollini laeta exta fuisse et responsum oraculo
editum, maiorem multo victoriam, quam cuius ex
7 spoliis dona portarent, adesse populo Romano. in
eiusdem spei summam conferebant P. Scipionis velut
praesagientem animum de fine belli, quod depoposcisset
8 provinciam Africam. itaque, quo maturius fatis, omi-
nibus oraculisque portendentis sese victoriae compotes
fierent, id cogitare atque agitare, quae ratio transpor-
1 tandae Romam deae esset. XI. nullasdum in Asia
socias civitates habebat populus Romanus; tamen
memores Aesculapium quoque ex Graecia quondam
hauddum ullo foedere sociata valetudinis populi causa
2 arcessitum, tunc iam cum Attalo rege propter com-
mune adversus Philippum bellum coeptam amicitiam
esse, facturum eum, quae posset, populi Romani causa,
3 legatos ad eum decernunt, M. Valerium Laevinum,
qui bis consul fuerat ac res in Graecia gesserat, M.
Caecilium Metellum praetorium, Ser. Sulpicium Gal-
bam aedilicium, duos quaestorios, Cn. Tremellium

Flaccum et M. Valerium Faltonem. iis quinque naves 4
quinqueremes, ut ex dignitate populi Romani adirent
eas terras, ad quas concilianda maiestas nomini Ro-
mano esset, decernunt. legati Asiam petentes protinus 5
Delphos cum escendissent, oraculum adierunt consu-
lentes, ad quod negotium domo missi essent, perfi-
ciendi eius quam sibi spem populoque Romano por-
tenderet. responsum esse ferunt per Attalum regem 6
compotes eius fore, quod peterent; cum Romam deam
devexissent, tum curarent, ut eam, qui vir optimus
Romae esset, hospitio acciperet. Pergamum ad regem 7
venerunt. is legatos comiter acceptos Pessinuntem in
Phrygiam deduxit sacrumque iis lapidem, quam ma-
trem deum esse incolae dicebant, tradidit ac deportare
Romam iussit. praemissus ab legatis M. Valerius 8
Falto nuntiavit deam adportari; quaerendum virum
optimum in civitate esse, qui eam rite hospitio acciperet.

Q. Caecilius Metellus dictator ab consule in 9
Bruttiis comitiorum causa dictus, exercitusque eius
dimissus, magister equitum L. Veturius Philo. comitia 10
habita per dictatorem. consules facti M. Cornelius
Cethegus, P. Sempronius Tuditanus absens, cum pro-
vinciam Graeciam haberet. praetores inde creati Ti. 11
Claudius Nero, M. Marcius Ralla, L. Scribonius Libo,
M. Pomponius Matho. comitiis perfectis dictator sese
magistratu abdicavit.

Ludi Romani ter, plebei septiens instaurati. cu- 12
rules erant aediles Cn. et L. Cornelii Lentuli; Lucius
Hispaniam provinciam habebat; absens creatus absens
eum honorem gessit. Ti. Claudius Asellus et M. Iunius 13
Pennus plebei aediles fuerunt. aedem Virtutis eo anno
ad portam Capenam M. Marcellus dedicavit septumo
decumo anno, postquam a patre eius primo consulatu
vota in Gallia ad Clastidium fuerat. et flamen Mar- 14
tialis eo anno est mortuus M. Aemilius Regillus.

XII. Neglectae eo biennio res in Graecia erant. 1
itaque Philippus Aetolos desertos ab Romano, cui

uni fidebant, auxilio, quibus voluit condicionibus ad
2 petendam et paciscendam subegit pacem. quod nisi
omni vi perficere maturasset, bellantem eum cum
Aetolis P. Sempronius proconsul, successor imperii
missus Sulpicio cum decem milibus peditum et mille
equitibus et triginta quinque rostratis navibus, haud
parvum momentum ad opem ferendam sociis, oppres-
3 sisset. vixdum pace facta nuntius regi venit Romanos
Dyrrachium venisse, Parthinosque et propinquas gentes
alias motas esse ad spem novandi res, Dimallumque
4 oppugnari. eo se verterant Romani ab Aetolorum, quo
missi erant, auxilio, irati, quod sine auctoritate sua
5 adversus foedus cum rege pacem fecissent. ea cum
audisset Philippus, ne qui motus maior in finitimis
gentibus populisque oreretur, magnis itineribus Apol-
loniam contendit, quo Sempronius se receperat, misso
Laetorio legato cum parte copiarum et quindecim
navibus in Aetoliam ad visendas res pacemque, si
6 posset, turbandam. Philippus agros Apolloniatium
vastavit et ad urbem admotis copiis potestatem pugnae
7 Romano fecit; quem postquam quietum muros tan-
tummodo tueri vidit, nec satis fidens viribus, ut urbem
oppugnaret, et cum Romanis quoque, sicut cum Aetolis,
cupiens pacem, si posset, si minus, indutias facere,
nihil ultra inritatis novo certamine odiis in regnum
8 se recepit. per idem tempus taedio diutini belli Epi-
rotae temptata prius Romanorum voluntate legatos
9 de pace communi ad Philippum misere, satis confidere
conventuram eam adfirmantes, si ad conloquium cum
10 P. Sempronio imperatore Romano venisset. facile im-
petratum — neque enim ne ipsius quidem regis ab-
11 horrebat animus —, ut in Epirum transiret. Phoenice
urbs est Epiri; ibi prius conlocutus rex cum Aeropo
et Derda et Philippo Epirotarum praetoribus, postea
12 cum P. Sempronio congreditur. adfuit conloquio Amy-
nander Athamanum rex et magistratus alii Epirotarum
et Acarnanum. primus Philippus praetor verba fecit

et petit simul ab rege et ab imperatore Romano, ut finem belli facerent darentque eam Epirotis veniam. P. Sempronius condiciones pacis dixit, ut Parthini et 13
Dimallum et Bargullum et Eugenium Romanorum essent, Atintania, si missis Romam legatis ab senatu impetrasset, ut Macedoniae accederet. in has condi- 14
ciones cum pax conveniret, ab rege foederi adscripti Prusia Bithyniae rex, Achaei, Boeoti, Thessali, Acarnanes, Epirotae, ab Romanis Ilienses, Attalus rex, Pleuratus, Nabis Lacedaemoniorum tyrannus, Elei, Messenii, Athenienses. haec conscripta consignataque 15
sunt, et in duos menses indutiae factae, donec Romam mitterentur legati, ut populus in has condiciones pacem iuberet. iusseruntque omnes tribus, quia verso 16
in Africam bello omnibus aliis in praesentia levari bellis volebant. P. Sempronius pace facta ad consulatum Romam decessit.

XIII. M. Cornelio P. Sempronio consulibus — 1
quintus decimus is annus belli Punici erat — provinciae Cornelio Etruria cum vetere exercitu, Sempronio Bruttii, ut novas scriberet legiones, decretae. praetoribus M. Marcio urbana, L. Scribonio Liboni 2
peregrina et eidem Gallia, M. Pomponio Mathoni Sicilia, Ti. Claudio Neroni Sardinia evenit. P. Scipioni 3
cum eo exercitu, cum ea classe, quam habebat, prorogatum in annum imperium est; item P. Licinio, ut Bruttios duabus legionibus obtineret, quoad eum in provincia cum imperio morari consuli e re publica visum esset; et M. Livio et Sp. Lucretio cum binis 4
legionibus, quibus adversus Magonem Galliae praesidio fuissent, prorogatum imperium est, et Cn. Oc- 5
tavio, ut cum Sardiniam legionemque Ti. Claudio tradidisset, ipse navibus longis quadraginta maritimam oram, quibus finibus senatus censuisset, tutaretur. M. Pomponio praetori in Sicilia Cannensis ex- 6
ercitus, duae legiones decretae; T. Quinctius Tarentum, C. Hostilius Tubulus Capuam pro praetoribus, sicut

priore anno, cum vetere uterque praesidio obtinerent.
7 de Hispaniae imperio, quos in eam provinciam duos pro consulibus mitti placeret, latum ad populum est. omnes tribus eosdem, L. Cornelium Lentulum et L. Manlium Acidinum, pro consulibus, sicut priore anno
8 tenuissent, obtinere eas provincias iusserunt. consules dilectum habere instituerunt et ad novas scribendas in Bruttios legiones et in ceterorum — ita enim iussi ab senatu erant — exercituum supplementum.

1 XIV. Quamquam nondum aperte Africa provincia decreta erat, occultantibus id, credo, patribus, ne praesciscerent Carthaginienses, tamen in eam spem erecta civitas erat, in Africa eo anno bellatum iri
2 finemque bello Punico adesse. impleverat ea res superstitionum animos, pronique et ad nuntianda et ad
3 credenda prodigia erant. eo plura vulgabantur: duos soles visos, et nocte interluxisse, et facem Setiae ab ortu solis ad occidentem porrigi visam; Tarracinae portam, Anagniae et portam et multis locis murum de caelo tactum; in aede Iunonis Sospitae Lanuvi cum
4 horrendo fragore strepitum editum. eorum procurandorum causa diem unum supplicatio fuit; et novendiale sacrum, quod de caelo lapidatum esset, factum.
5 eo accessit consultatio de matre Idaea accipienda, quam praeterquam quod M. Valerius, unus ex legatis, praegressus actutum in Italia fore nuntiaverat, recens
6 nuntius aderat Tarracinae iam esse. haud parvae rei iudicium senatum tenebat, qui vir optimus in civitate
7 esset; veram certe victoriam eius rei sibi quisque mallet quam ulla imperia honoresve suffragio seu
8 patrum seu plebis delatos. P. Scipionem Cn. f. eius, qui in Hispania ceciderat, adulescentem nondum quaestorium, iudicaverunt in tota civitate virum bonorum
9 optimum esse. id quibus virtutibus inducti ita iudicarint, sicut traditum a proximis memoriae temporum illorum scriptoribus libens posteris traderem, ita meas opiniones coniectando rem vetustate obrutam non

interponam. P. Cornelius cum omnibus matronis Ostiam 10
obviam ire deae iussus, isque eam de nave accipere
et in terram elatam tradere ferendam matronis. post- 11
quam navis ad ostium amnis Tiberini accessit, sicut
erat iussus, in salum nave evectus ab sacerdotibus
deam accepit extulitque in terram. matronae pri- 12
mores civitatis, inter quas unius Claudiae Quintae in-
signe est nomen, accepere; cui dubia, ut traditur, antea
fama clariorem ad posteros tam religioso ministerio
pudicitiam fecit. eae per manus succedentes deinde 13
aliae aliis, omni obviam effusa civitate, turibulis ante
ianuas positis, qua praeferebatur, atque accenso ture,
precantes, ut volens propitiaque urbem Romanam
iniret, in aedem Victoriae, quae est in Palatio, per-
tulere deam pr. non. Apr., isque dies festus fuit. po- 14
pulus frequens dona deae in Palatium tulit, lecti-
sterniumque et ludi fuere, Megalensia appellata.

XV. Cum de supplemento legionum, quae in pro- 1
vinciis erant, ageretur, tempus esse a quibusdam
senatoribus subiectum est, quae dubiis in rebus ut-
cumque tolerata essent, ea dempto iam tandem deum
benignitate metu non ultra pati. erectis expectatione 2
patribus subiecerunt colonias Latinas duodecim, quae
Q. Fabio et Q. Fulvio consulibus abnuissent milites
dare, eas annum iam ferme sextum vacationem mili-
tiae quasi honoris et beneficii causa habere, cum 3
interim boni oboedientesque socii pro fide atque ob-
sequio in populum Romanum continuis omnium an-
norum dilectibus exhausti essent. sub hanc vocem non 4
memoria magis patribus renovata rei prope iam ob-
litteratae, quam ira irritata est. itaque nihil prius re- 5
ferre consules passi decreverunt, ut consules magistra-
tus denosque principes Nepete, Sutrio, Ardea, Calibus,
Alba, Carseolis, Sora, Suessa, Setia, Circeis, Narnia,
Interamna — hae namque coloniae in ea causa erant
— Romam excirent; iis imperarent, quantum quae- 6
que earum coloniarum militum plurumum dedisset

populo Romano, ex quo hostes in Italia essent, duplicatum eius summae numerum peditum daret et equites
7 centenos vicenos; si qua eum numerum equitum explere non posset, pro equite uno tres pedites liceret dare; pedites equitesque quam locupletissimi legerentur mitterenturque, ubicumque extra Italiam supple-
8 mento opus esset; si qui ex iis recusarent, retineri eius coloniae magistratus legatosque placere, neque, si postularent, senatum dari, priusquam imperata fe-
9 cissent; stipendium praeterea iis coloniis in milia aeris asses singulos imperari exigique quotannis, censumque in iis coloniis agi ex formula ab Romanis
10 censoribus data — dari autem placere eandem quam populo Romano — deferrique Romam ab iuratis cen-
11 soribus coloniarum, priusquam magistratu abirent. ex hoc senatus consulto accitis Romam magistratibus primoribusque earum coloniarum consules cum milites stipendiumque imperassent, alii aliis magis recusare
12 ac reclamare; negare tantum militum effici posse; vix, si simplum ex formula imperetur, enisuros; orare atque obsecrare, ut sibi senatum adire ac deprecari
13 liceret. nihil se, quare perire merito deberent, admisisse; sed si pereundum etiam foret, neque suum delictum neque iram populi Romani, ut plus militum darent,
14 quam haberent, posse efficere. consules obstinati legatos manere Romae iubent, magistratus ire domos ad dilectus habendos: nisi summa militum, quae imperata esset, Romam adducta, neminem iis senatum
15 daturum. ita praecisa spe senatum adeundi deprecandique dilectus in iis duodecim coloniis, per longam vacationem numero iuniorum aucto, haud difficulter est perfectus.

1 XVI. Altera item res, prope aeque longo neglecta silentio, relata a M. Valerio Laevino est, qui privatis conlatas pecunias se ac M. Claudio consulibus reddi
2 tandem aequum esse dixit; nec mirari quemquam debere in publica obligata fide suam praecipuam curam

esse; nam praeterquam quod aliquid proprie ad consulem eius anni, quo conlatae pecuniae essent, pertineret, etiam se auctorem ita conferendi fuisse inopi aerario nec plebe ad tributum sufficiente. grata ea 3
patribus admonitio fuit, iussisque referre consulibus decreverunt, ut tribus pensionibus ea pecunia solveretur; primam praesentem ii, qui tum essent, duas tertii et quinti consules numerarent.

Omnes deinde alias curas una occupavit, post- 4
quam Locrensium clades, quae ignoratae ad eam diem fuerant, legatorum adventu vulgatae sunt. nec tam 5
Plemini scelus quam Scipionis in eo aut ambitio aut neglegentia iras hominum inritavit. decem legati Lo- 6
crensium, obsiti squalore et sordibus, in comitio sedentibus consulibus velamenta supplicum, ramos oleae, ut Graecis mos est, porgentes, ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerunt. quaerentibus 7
consulibus Locrenses se dixerunt esse, ea passos a Q. Pleminio legato Romanisque militibus, quae pati ne Carthaginienses quidem velit populus Romanus; orare, uti sibi patres adeundi deplorandique aerumnas suas potestatem facerent.

XVII. Senatu dato maximus natu ex iis: „scio, 1
quanti aestimentur nostrae apud vos querellae, patres conscripti, plurimum in eo momenti esse, si probe sciatis, et quo modo proditi Locri Hannibali sint et quo modo pulso Hannibalis praesidio restituti in di-
cionem vestram; quippe si et culpa defectionis procul 2
a publico consilio absit, et reditum in vestram dicionem appareat non voluntate solum, sed ope etiam ac virtute nostra, magis indignemini bonis ac fidelibus sociis tam indignas iniurias ab legato vestro militibusque fieri. sed ego causam utriusque defectionis nostrae 3
in aliud tempus differendam arbitror esse duarum rerum gratia, unius, ut coram P. Scipione, qui Locros 4
recepit *et* omnium nobis recte perperamque factorum est testis, agatur; alterius, quod, qualescumque sumus,

5 tamen ea, quae passi sumus, pati non debuimus. non possumus dissimulare, patres conscripti, nos, cum praesidium Punicum in arce nostra haberemus, multa foeda et indigna et a praefecto praesidii Hamilcare et ab Numidis Afrisque passos esse; sed quid illa sunt
6 conlata cum iis, quae hodie patimur! cum bona venia, quaeso, audiatis, patres conscripti, id, quod invitus dicam. in discrimine est nunc humanum omne genus, utrum vos an Carthaginienses principes orbis terrarum
7 videat. si ex iis, quae Locrenses aut ab illis passi sumus aut a vestro praesidio nunc cum maxime patimur, aestimandum Romanum ac Punicum imperium sit, nemo non illos sibi quam vos dominos praeoptet.
8 et tamen videte, quem ad modum in vos Locrenses animati sint. cum a Carthaginiensibus iniurias tanto minores acciperemus, ad vestrum imperatorem confugimus; cum a vestro praesidio plus quam hostilia patiamur, nusquam alio quam ad vos querellas de-
9 tulimus. aut vos respicietis perditas res nostras, patres conscripti, aut ne ab diis quidem immortalibus, quod
10 precemur, quicquam superest. Q. Pleminius legatus missus est cum praesidio ad recipiendos a Carthaginiensibus Locros et cum eodem ibi relictus est prae-
11 sidio. in hoc legato vestro — dant enim animum ad loquendum libere ultimae miseriae — nec hominis quicquam est, patres conscripti, praeter figuram et speciem neque Romani civis praeter habitum vestitum-
12 que et sonum Latinae linguae: pestis ac belua inmanis, quales fretum quondam, quo ab Sicilia dividimur, ad perniciem navigantium circumsedisse fabulae ferunt.
13 ac si scelus libidinemque et avaritiam solus ipse exercere in socios vestros satis haberet, unam profundam quidem voraginem tamen patientia nostra expleremus;
14 nunc omnes centuriones militesque vestros — adeo in promiscuo licentiam atque improbitatem esse voluit
15 — Pleminios fecit; omnes rapiunt, spoliant, verberant, vulnerant, occidunt, constuprant matronas, virgines,

ingenuos raptos ex conplexu parentium; cotidie capitur 16
urbs nostra, cotidie diripitur; dies noctesque omnia
passim mulierum puerorumque, qui rapiuntur atque
asportantur, ploratibus sonant. miretur, qui sciat, quo 17
modo aut nos ad patiendum sufficiamus, aut illos,
qui faciunt, nondum tantarum iniuriarum satietas
ceperit. neque ego exsequi possum nec vobis operae
est audire, singuli quae passi sumus; communiter
omnia amplectar. nego domum ullam Locris, nego 18
quemquam hominem expertem iniuriae esse, nego ullum
genus sceleris, lubidinis, avaritiae superesse, quod in
ullo, qui pati potuerit, praetermissum sit. vix ratio 19
iniri potest, uter casus civitati sit detestabilior, cum
hostes bello urbem cepere, an cum exitiabilis tyrannus
vi atque armis oppressit. omnia, quae captae urbes 20
patiuntur, passi sumus et cum maxime patimur, patres
conscripti; omnia, quae crudelissimi atque inportunis-
simi tyranni scelera in oppressos cives edunt, Pleminius
in nos liberosque nostros et coniuges edidit.
XVIII. unum est, de quo nominatim et nos queri 1
religio infixa animis cogat et vos audire et exsolvere
rem publicam vestram religione, si ita vobis videbitur,
velimus, patres conscripti. vidimus enim, cum quanta 2
caerimonia non vestros solum colatis deos, sed etiam
externos accipiatis. fanum est apud nos Proserpinae, 3
de cuius sanctitate templi credo aliquam famam ad
vos pervenisse Pyrrhi bello, qui, cum ex Sicilia re- 4
diens Locros classe praeterveheretur, inter alia foeda,
quae propter fidem erga vos in civitatem nostram
facinora edidit, thensauros quoque Proserpinae intactos
ad eam diem spoliavit; atque ita, pecunia in naves
inposita, ipse terra est profectus. quid ergo evenit, 5
patres conscripti? classis postero die foedissima tem-
pestate lacerata, omnesque naves, quae sacram pecu-
niam habuerunt, in litora nostra eiectae sunt. qua 6
tanta clade edoctus tandem deos esse superbissimus
rex pecuniam omnem conquisitam in thensauros Pro-

serpinae referri iussit. nec tamen illi umquam postea prosperi quicquam evenit, pulsusque Italia ignobili atque inhonesta morte temere nocte ingressus Argos 7 occubuit. haec cum audisset legatus vester tribunique militum et mille alia, quae non augendae religionis causa, sed praesenti deae numine saepe conperta nobis 8 maioribusque nostris referebantur, ausi sunt nihilo minus sacrilegas admovere manus intactis illis thensauris et nefanda praeda se ipsos ac domos contaminare suas et milites vestros. quibus, per vos fidem 9 vestram, patres conscripti, priusquam eorum scelus expietis, neque in Italia neque in Africa quicquam rei gesseritis, ne, quod piaculi commiserunt, non suo 10 solum sanguine sed etiam publica clade luant. quamquam ne nunc quidem, patres conscripti, aut in ducibus aut in militibus vestris cessat ira deae: aliquotiens iam inter se signis conlatis concucurrerunt; dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni militum erant. non acrius cum Carthaginiensibus quam inter 11 se ipsi ferro dimicaverunt, praebuissentque occasionem furore suo Locros recipiendi Hannibali, nisi accitus 12 ab nobis Scipio intervenisset. at hercule milites contactos sacrilegio furor agitat; in ducibus ipsis puniendis nullum deae numen apparuit. immo ibi praesens 13 maxime fuit: virgis caesi tribuni ab legato sunt; legatus deinde insidiis tribunorum interceptus, praeterquam quod toto corpore laceratus, naso quoque auri- 14 busque decisis exsanguis est relictus; recreatus dein legatus ex vulneribus tribunos militum in vincla coniectos, dein verberatos servilibusque omnibus suppliciis cruciatos occidit, mortuos deinde prohibuit sepeliri. 15 has dea poenas a templi sui spoliatoribus habet, nec ante desinet omnibus eos agitare furiis, quam reposita sacra pecunia in thensauris fuerit. maiores quon- 16 dam nostri gravi Crotoniensium bello, quia extra urbem templum est, transferre in urbem eam pecuniam voluerunt. noctu audita ex delubro vox est, ab-

stinerent manus: deam sua templa defensuram. quia 17
movendi inde thensauros religio incussa erat, muro
circumdare templum voluerunt. ad aliquantum iam
altitudinis excitata erant moenia, cum subito conlapsa
ruina sunt. sed et nunc et tunc et saepe alias dea 18
suam sedem suumque templum aut tutata est aut a
violatoribus gravia piacula exegit; nostras iniurias
nec potest nec possit alius ulcisci quam vos, patres
conscripti; ad vos vestramque fidem supplices con- 19
fugimus. nihil nostra interest, utrum sub illo legato,
sub illo praesidio Locros esse sinatis, an irato Han-
nibali et Poenis ad supplicium dedatis. non postula-
mus, ut extemplo nobis, ut de absente, ut indicta
causa credatis; veniat, coram ipse audiat, ipse diluat. 20
si quicquam sceleris, quod homo in homines edere
potest, in nos praetermisit, non recusamus, quin et
nos omnia eadem iterum, si pati possumus, patiamur,
et ille omni divino humanoque liberetur scelere."

XIX. Haec cum ab legatis dicta essent, quae- 1
sissetque ab iis Q. Fabius, detulissentne eas querellas
ad P. Scipionem, responderunt missos legatos esse,
sed eum belli apparatu occupatum esse et in Africam
aut iam traiecisse aut intra paucos dies traiecturum;
et legati gratia quanta esset apud imperatorem, ex- 2
pertos esse, cum inter eum et tribunos cognita causa
tribunos in vincla coniecerit, legatum aeque sontem
aut magis etiam in ea potestate reliquerit. iussis ex- 3
cedere templo legatis, non Pleminius modo, sed etiam
Scipio principum orationibus lacerari. ante omnes
Q. Fabius natum eum ad conrumpendam disciplinam
militarem arguere; sic et in Hispania plus prope 4
per seditionem militum quam bello amissum. externo
et regio more et indulgere licentiae militum et sae-
vire in eos. sententiam deinde aeque trucem orationi 5
adiecit: Pleminium legatum vinctum Romam deportari
placere et ex vinculis causam dicere ac, si vera forent,
quae Locrenses quererentur, in carcere necari bona-

6 que eius publicari; P. Scipionem, quod de provincia
decessisset iniussu senatus, revocari, agique cum tri-
bunis plebis, ut de imperio eius abrogando ferrent ad
7 populum; Locrensibus coram senatum respondere,
quas iniurias sibi factas quererentur, eas neque sena-
tum neque populum *Romanum* factas velle, viros bonos
sociosque et amicos eos appellari, liberos, coniuges
quaeque alia erepta essent, restitui; pecuniam, quanta
ex thensauris Proserpinae sublata esset, conquiri, du-
8 plamque pecuniam in thensauros reponi, et sacrum
piaculare fieri, ita ut prius ad conlegium pontificum
referretur, quod sacri thensauri moti violati essent,
quae piacula, quibus deis, quibus hostiis fieri placeret;
9 milites, qui Locris essent, omnes in Siciliam trans-
portari; quattuor cohortes sociorum Latini nominis in
10 praesidium Locros adduci. perrogari eo die sententiae
accensis studiis pro Scipione et adversus Scipionem
11 non potuere. praeter Plemini facinus Locrensiumque
cladem ipsius etiam imperatoris non Romanus modo
12 sed ne militaris quidem cultus iactabatur: cum pal-
lio crepidisque inambulare in gymnasio, libellis eum
palaestraeque operam dare; aeque segniter molliter-
que cohortem totam Syracusarum amoenitate frui;
13 Carthaginem atque Hannibalem excidisse de memoria;
exercitum omnem licentia corruptum, qualis Sucrone
in Hispania fuerit, qualis nunc Locris, sociis magis
quam hosti metuendum.

1 XX. Haec quamquam partim vera partim mixta
eoque similia veris iactabantur, tamen vicit Q. Metelli
sententia, qui de ceteris Maximo adsensus de Scipio-
2 nis causa dissensit: qui enim convenire, quem modo
civitas iuvenem admodum unum recuperandae His-
paniae delegerit ducem, quem recepta ab hostibus
Hispania ad imponendum Punico bello finem creaverit
consulem, spe destinaverit Hannibalem ex Italia de-
3 tracturum, Africam subacturum, eum repente, tamquam
Q. Pleminium, indicta causa prope damnatum, ex pro-

vincia revocari, cum ea, quae in se nefarie facta Locrenses quererentur, ne praesente quidem Scipione facta dicerent, neque aliud quam patientia aut pudor, quod legato pepercisset, insimulari posset? sibi placere M. Pomponium praetorem, cui Sicilia provincia sorti evenisset, triduo proximo in provinciam proficisci; consules decem legatos, quos iis videretur, ex senatu legere, quos cum praetore mitterent, et duos tribunos plebei atque aedilem; cum eo consilio praetorem cognoscere; si ea, quae Locrenses facta quererentur, iussu aut voluntate P. Scipionis facta essent, ut eum de provincia decedere iuberent; si P. Scipio iam in Africam traiecisset, tribuni plebis atque aedilis cum duobus legatis, quos maxime idoneos praetor censuisset, in Africam proficiscerentur, tribuni atque aedilis, qui reducerent inde Scipionem, legati, qui exercitui praeessent, donec novus imperator ad eum exercitum venisset; si M. Pomponius et decem legati comperissent neque iussu neque voluntate P. Scipionis ea facta esse, ut ad exercitum Scipio maneret bellumque, ut proposuisset, gereret. hoc facto senatus consulto cum tribunis plebis actum est, aut conpararent inter se aut sorte legerent, qui duo cum praetore ac legatis irent; ad conlegium pontificum relatum est de expiandis, quae Locris in templo Proserpinae tacta ac violata elataque inde essent. tribuni plebis cum praetore et decem legatis profecti M. Claudius Marcellus et M. Cincius Alimentus; aedilis plebis datus est, quem, si aut in Sicilia praetori dicto audiens non esset Scipio aut iam in Africam traiecisset, prendere tribuni iuberent, ac iure sacrosanctae potestatis reducerent. prius Locros ire quam Messanam consilium erat.

XXI. Ceterum duplex fama est, quod ad Pleminium attinet. alii, auditis, quae Romae acta essent, in exilium Neapolim euntem forte in Q. Metellum, unum ex legatis, incidisse et ab eo Regium vi retractum tradunt; alii ab ipso Scipione legatum cum triginta

nobilissimis equitum missum, qui Pleminium in cate-
3 nas et cum eo seditionis principes conicerent. ii om-
nes, seu ante Scipionis seu tum praetoris iussu, tra-
4 diti in custodiam Reginis sunt. praetor legatique
Locros profecti primam, sicuti mandatum erat, reli-
gionis curam habuere: omnem enim sacram pecuniam,
quaeque apud Pleminium quaeque apud milites erat,
conquisitam, cum ea, quam ipsi secum attulerant, in
thensauris reposuerunt ac piaculare sacrum fecerunt.
5 tum vocatos ad contionem milites praetor signa extra
urbem efferre iubet castraque in campo locat cum
gravi edicto, si quis miles aut in urbe restitisset aut
secum extulisset quod suum non esset; Locrensibus
se permittere, ut, quod sui quisque cognosset, pren-
6 deret, si quid non compareret, repeteret. ante omnia
libera corpora placere sine mora Locrensibus restitui;
7 non levi defuncturum poena, qui non restituisset. Lo-
crensium deinde contionem habuit atque iis libertatem
legesque suas populum Romanum senatumque resti-
tuere dixit; si qui Pleminium aliumve quem accusare
8 vellet, Regium se sequeretur; si de P. Scipione pu-
blice queri vellent ea, quae Locris nefarie in deos
hominesque facta essent, iussu aut voluntate P. Sci-
pionis facta esse, legatos mitterent Messanam; ibi se
9 cum consilio cogniturum. Locrenses praetori legatis-
que et senatui ac populo Romano gratias egerunt;
10 se ad Pleminium accusandum ituros; Scipionem, quam-
quam parum iniuriis civitatis suae doluerit, eum esse
virum, quem amicum sibi quam inimicum malint
esse; pro certo se habere neque iussu neque voluntate
11 P. Scipionis tot tam nefanda commissa; sed aut Ple-
minio nimium, sibi parum creditum, aut natura in-
situm quibusdam esse, ut magis peccari nolint, quam
satis animi ad vindicanda peccata habeant. et prae-
tori et consilio haud mediocre onus demptum erat
12 de Scipione cognoscendi; Pleminium et ad duo et tri-
ginta homines cum eo damnaverunt atque in catenis

Romam miserunt. ipsi ad Scipionem profecti sunt, ut 13
ea quoque, quae vulgata sermonibus erant de cultu
ac desidia imperatoris solutaque disciplina militiae,
comperta oculis referrent Romam.

XXII. Venientibus iis Syracusas Scipio res, non 1
verba ad purgandum sese paravit. exercitum omnem
eo convenire, classem expediri iussit, tamquam dimi-
candum eo die terra marique cum Carthaginiensibus
esset. quo die venerunt hospitio comiter acceptis, po- 2
stero die terrestrem navalemque exercitum, non in-
structos modo, sed hos decurrentes, classem in portu
simulacrum et ipsam edentem navalis pugnae, osten-
dit; tum circa armamentaria et horrea bellique alium 3
apparatum visendum praetor legatique ducti; tantaque 4
admiratio singularum universarumque rerum incussa,
ut satis crederent aut illo duce atque exercitu vinci
Carthaginiensem populum aut nullo alio posse, iube- 5
rentque, quod di bene verterent, traicere et spei con-
ceptae, quo die illum omnes centuriae priorem con-
sulem dixissent, primo quoque tempore compotem
populum Romanum facere; adeoque laetis inde animis 6
profecti sunt, tamquam victoriam, non belli magni-
ficum apparatum nuntiaturi Romam essent.

Pleminius quique in eadem causa erant, post- 7
quam Romam est ventum, extemplo in carcerem con-
diti. ac primo producti ad populum ab tribunis apud
praeoccupatos Locrensium clade animos nullum miseri-
cordiae locum habuerunt; postea cum saepius pro- 8
ducerentur, iam senescente invidia molliebantur irae,
et ipsa deformitas Plemini memoriaque absentis Sci-
pionis favorem ad vulgum conciliabat. mortuus tamen 9
prius in vinclis est, quam iudicium de eo populi per-
ficeretur. hunc Pleminium Clodius Licinus in libro 10
tertio rerum Romanarum refert ludis votivis, quos
Romae Africanus iterum consul faciebat, conatum per
quosdam, quos pretio corruperat, aliquot locis urbem
incendere, ut effringendi carceris fugiendique haberet

occasionem; patefacto dein scelere delegatum in Tul-
11 lianum ex senatus consulto. de Scipione nusquam
nisi in senatu actum, ubi omnes legatique et tribuni,
classem, exercitum ducemque verbis extollentes, effece-
runt, ut senatus censeret primo quoque tempore in
12 Africam traiciendum Scipionique permitteretur, ut ex
iis exercitibus, qui in Sicilia essent, ipse eligeret,
quos in Africam secum traiceret, quos provinciae re-
linqueret praesidio.

1 XXIII. Dum haec apud Romanos geruntur, Car-
thaginienses quoque, cum speculis per omnia promun-
turia positis percunctantes paventesque ad singulos
2 nuntios sollicitam hiemem egissent, haud parvum et
ipsi tuendae Africae momentum adiecerunt societatem
Syphacis regis, cuius maxime fiducia traiecturum in
3 Africam Romanum crediderant. erat Hasdrubali Gis-
gonis filio non hospitium modo cum rege, de quo ante
dictum est, cum ex Hispania forte in idem tempus
Scipio atque Hasdrubal convenerunt, sed mentio quo-
que inchoata adfinitatis, ut rex duceret filiam Has-
4 drubalis. ad eam rem consummandam tempusque
nuptiis statuendum — iam enim nubilis erat virgo —
profectus Hasdrubal ut accensum cupiditate — et
sunt ante omnes barbaros Numidae effusi in Venerem
— sensit, virginem a Carthagine arcessit maturatque
5 nuptias; et inter aliam gratulationem, ut publicum
quoque foedus privato adiceretur, societas inter popu-
lum Carthaginiensium regemque, data ultro citroque
fide eosdem amicos inimicosque habituros, iure iurando
6 adfirmatur. ceterum Hasdrubal, memor et cum Sci-
pione initae regi societatis et quam vana et mutabilia
barbarorum ingenia essent, veritus, ne, si traiecisset
in Africam Scipio, parvum vinculum eae nuptiae
7 essent, dum accensum recenti amore Numidam habet,
perpellit blanditiis quoque puellae adhibitis, ut legatos
in Siciliam ad Scipionem mittat, per quos moneat
eum, ne prioribus suis promissis fretus in Africam

traiciat: se et nuptiis civis Carthaginiensis, filiae Has- 8
drubalis, quem viderit apud se in hospitio, et publico
etiam foedere cum populo Carthaginiensi iunctum
optare primum, ut procul ab Africa, sicut adhuc fe- 9
cerint, bellum Romani cum Carthaginiensibus gerant,
ne sibi interesse certaminibus eorum armaque aut
haec aut illa, abnuentem alteram societatem, sequi
necesse sit; si non abstineat Africa Scipio et Cartha- 10
gini exercitum admoveat, sibi necessarium fore et pro
terra Africa, in qua et ipse sit genitus, et pro patria
coniugis suae proque parente ac penatibus dimicare.

XXIV. Cum iis mandatis ab rege legati ad Sci- 1
pionem missi Syracusis eum convenerunt. Scipio quam- 2
quam magno momento rerum in Africa gerendarum
magnaque spe destitutus erat, legatis propere, prius- 3
quam res vulgaretur, remissis in Africam litteras dat
ad regem, quibus etiam atque etiam monet eum, ne
iura hospitii secum neu cum populo Romano initae
societatis neu fas, fidem, dexteras, deos testes atque
arbitros conventorum fallat. ceterum quando neque 4
celari adventus Numidarum poterat — vagati enim
in urbe obversatique praetorio erant — et, si sileretur,
quid petentes venissent, periculum erat, ne vera
eo ipso, quod celarentur, sua sponte magis emanarent,
timorque in exercitum incideret, ne simul cum rege
et Carthaginiensibus foret bellandum, avertit a vero
falsis praeoccupando mentes hominum et vocatis ad 5
contionem militibus non ultra esse cunctandum ait;
instare, ut in Africam quam primum traiciat, socios
reges; Masinissam prius ipsum ad C. Laelium venisse
querentem, quod cunctando tempus tereretur; nunc 6
Syphacem mittere legatos idem admirantem, quae
tam diuturnae morae sit causa, postulantemque, ut
aut traiciatur tandem in Africam exercitus aut, si
mutata consilia sint, certior fiat, ut et ipse sibi ac
regno suo possit consulere. itaque satis iam omnibus 7
instructis paratisque, et re iam non ultra recipiente

cunctationem in animo sibi esse, Lilybaeum classe traducta eodemque omnibus peditum equitumque copiis contractis, quae prima dies cursum navibus daret, deis
8 bene iuvantibus in Africam traicere. litteras ad M. Pomponium mittit, ut, si ei videretur, Lilybaeum veniret, ut communiter consulerent, quas potissimum legiones et quantum militum numerum in Africam
9 traiceret. item circum oram omnem maritimam misit, ut naves onerariae comprensae Lilybaeum omnes con-
10 traherentur. quidquid militum naviumque in Sicilia erat, cum Lilybaeum convenisset, et nec urbs multi-
11 tudinem hominum neque portus naves caperet, tantus omnibus ardor erat in Africam traiciendi, ut non ad bellum duci viderentur, sed ad certa victoriae praemia. praecipue qui superabant ex Cannensi exercitu milites illo, non alio duce credebant navata rei publicae opera finire se militiam ignominiosam posse.
12 et Scipio minime id genus militum aspernabatur, ut qui neque ad Cannas ignavia eorum cladem acceptam sciret neque ullos aeque veteres milites in exercitu Romano esse, expertosque non variis proeliis modo
13 sed urbibus etiam oppugnandis. quinta et sexta Cannenses erant legiones; eas se traiecturum in Africam cum dixisset, singulos milites inspexit, relictisque, quos non idoneos credebat, in locum eorum subiecit,
14 quos secum ex Italia adduxerat, supplevitque ita eas legiones, ut singulae sena milia et ducenos pedites, trecenos haberent equites. sociorum item Latini nominis pedites equitesque de exercitu Cannensi legit.

1 XXV. Quantum militum in Africam transportatum sit, non parvo numero inter auctores discrepat.
2 alibi decem milia peditum, duo milia et ducentos equites, alibi sedecim milia peditum, mille et sexcentos equites, alibi parte plus dimidia rem auctam, quinque et triginta milia peditum equitumque in
3 naves imposita *invenio*. quidam non adiecere numerum, inter quos me ipse in re dubia poni malim. Coelius

ut abstinet numero, ita ad inmensum multitudinis speciem auget: volucres ad terram delapsas clamore militum ait, tantamque multitudinem conscendisse naves, ut nemo mortalium aut in Italia aut in Sicilia relinqui videretur. 4

Milites ut naves ordine ac sine tumultu conscenderent, ipse eam sibi curam sumpsit; nauticos C. Laelius, qui classis praefectus erat, in navibus, ante conscendere coactos, continuit; commeatus imponendi M. Pomponio praetori cura data: quinque et quadraginta dierum cibaria, e quibus quindecim dierum cocta, imposita. ut omnes iam in navibus erant, scaphas circummisit, ut ex omnibus navibus gubernatoresque et magistri navium et bini milites in forum convenirent ad imperia accipienda. postquam convenerunt, primum ab iis quaesivit, si aquam hominibus iumentisque in totidem dies, quot frumentum, imposuissent. ubi responderunt aquam dierum quinque et quadraginta in navibus esse, tum edixit militibus, ut silentium quieti nautis sine certamine ad ministeria exsequenda bene oboedientes praestarent. cum viginti rostratis se ac L. Scipionem ab dextro cornu, ab laevo totidem rostratas et C. Laelium praefectum classis cum M. Porcio Catone — quaestor is tum erat — onerariis futurum praesidio. lumina in navibus singula rostratae, bina onerariae haberent; in praetoria nave insigne nocturnum trium luminum fore. Emporia ut peterent, gubernatoribus edixit. fertilissimus ager eoque abundans omnium copia rerum est regio, et inbelles, quod plerumque in uberi agro evenit, barbari sunt, priusque, quam ab Carthagine subveniretur, opprimi videbantur posse. iis editis imperiis redire ad naves iussi et postero die deis bene iuvantibus signo dato solvere naves. 5 6 7 8 9 10 11 12 13

XXVI. Multae classes Romanae e Sicilia atque ipso illo portu profectae erant; ceterum non eo bello solum — nec id mirum, praedatum enim tantummodo 1

pleraeque classes ierant —, sed ne priore quidem ulla
2 profectio tanti spectaculi fuit; quamquam, si magnitudine classes aestimares, et bini consules cum binis exercitibus ante traiecerant et prope totidem rostratae in illis classibus fuerant, quot onerariis Scipio
3 tum traiciebat; nam praeter quadraginta longas naves
4 quadringentis ferme onerariis exercitum travexit. sed et bellum bello secundum priori ut atrocius Romanis videretur, cum quod in Italia bellabatur, tum ingentes strages tot exercituum simul caesis ducibus effecerant,
5 et Scipio dux partim factis fortibus partim suapte fortuna quadam ingenti ad incrementa gloriae celebratus converterat animos, simul et mens ipsa traiciendi nulli ante eo bello duci temptata, quod ad Hannibalem detrahendum ex Italia transferendumque et finiendum in Africa bellum se transire vulgaverat.
7 concurrerat ad spectaculum in portum omnis turba non habitantium modo Lilybaei, sed legationum omnium ex Sicilia, quae et ad prosequendum Scipionem officii causa convenerant et praetorem provinciae
8 M. Pomponium secutae fuerant; ad hoc legiones, quae in Sicilia relinquebantur, ad prosequendos commilitones processerant; nec classis modo prospectantibus e terra, sed terra etiam omnis circa referta turba spectaculo navigantibus erat.

1 XXVII. Ubi illuxit, Scipio e praetoria nave silentio per praeconem facto „divi divaeque“, inquit „qui maria terrasque colitis, vos precor quaesoque,
2 uti quae in meo imperio gesta sunt, geruntur postque gerentur, ea mihi, populo plebique Romanae, sociis nominique Latino, qui populi Romani quique meam sectam, imperium auspiciumque terra mari [amnibus]-que secuntur, bene verruncent, eaque vos omnia bene
3 iuvetis, bonis auctibus auxitis; salvos incolumesque victis perduellibus victores, spoliis decoratos, praeda onustos triumphantesque mecum domos reduces sistatis; inimicorum hostiumque ulciscendorum copiam

faxitis; quaeque populus Carthaginiensis in civitatem 4
nostram facere molitus est, ea ut mihi populoque
Romano in civitatem Carthaginiensium exempla edendi
facultatem detis". secundum has preces cruda exta 5
caesa victima, uti mos est, in mare proiecit tubaque
signum dedit proficiscendi. vento secundo vehementi 6
satis profecti celeriter e conspectu terrae ablati sunt;
et a meridie nebula excepit ita, vix ut concursus na-
vium inter se vitarent; lenior ventus in alto factus.
noctem insequentem eadem caligo obtinuit; sole orto 7
est discussa, et addita vis vento. iam terram cerne-
bant. haud ita multo post gubernator Scipioni ait 8
non plus quinque milia passuum Africam abesse, Mer-
curi promunturium se cernere; si iubeat eo dirigi,
iam in portu fore omnem classem. Scipio, ut in con- 9
spectu terra fuit, precatus deos, uti bono rei publicae
suoque Africam videret, dare vela et alium infra na-
vibus accessum petere iubet. vento eodem ferebantur; 10
ceterum nebula sub idem ferme tempus, quo pridie,
exorta conspectum terrae ademit, et ventus premente
nebula cecidit. nox deinde incertiora omnia fecit. ita- 11
que ancoras, ne aut inter se concurrerent naves aut
terrae inferrentur, iecere. ubi inluxit, ventus idem 12
coortus nebula disiecta aperuit omnia Africae litora.
Scipio, quod esset proximum promunturium, percunctatus cum Pulchri promunturium id vocari audisset,
„placet omen" inquit; „huc dirigite naves". eo classis 13
decurrit, copiaeque omnes in terram expositae sunt.

Prosperam navigationem sine terrore ac tumultu
fuisse permultis Graecis Latinisque auctoribus credidi.
Coelius unus, praeterquam quod non mersas fluctibus 14
naves, ceteros omnes caelestes maritimosque terrores,
postremo abreptam tempestate ab Africa classem ad
insulam Aegimurum, inde aegre correctum cursum ex- 15
ponit, et prope obrutis navibus iniussu imperatoris
scaphis, haud secus quam naufragos, milites sine ar-
mis cum ingenti tumultu in terram evasisse.

1 XXVIII. Expositis copiis Romani castra in pro-
2 ximis tumulis metantur. iam non in maritimos modo
agros conspectu primum classis, dein tumultu egre-
dientium in terram pavor terrorque pervenerat, sed
3 in ipsas urbes. neque enim hominum modo turba,
mulierum puerorumque agminibus immixta, omnes
passim compleverat vias, sed pecora quoque prae se
agrestes agebant, ut relinqui subito Africam diceres.
4 urbibus vero ipsis maiorem, quam quem secum attu-
lerant, terrorem inferebant; praecipue Carthagini prope
5 ut captae tumultus fuit. nam post M. Atilium Regu-
lum et L. Manlium consules, annis prope quinqua-
ginta, nullum Romanum exercitum viderant praeter
praedatorias classes, quibus escensiones in agros ma-
6 ritimos factae erant, raptisque, quae obvia fors fecerat,
prius recursum semper ad naves, quam clamor agrestes
7 conciret, fuerat; eo maior tum fuga pavorque in urbe
fuit. et hercule neque exercitus domi validus neque
dux, quem opponerent, erat. Hasdrubal Gisgonis filius
genere, fama, divitiis, regia tum etiam adfinitate longe
8 primus civitatis erat; sed eum ab ipso illo Scipione
aliquot proeliis fusum pulsumque in Hispania memi-
nerant, nec magis ducem duci parem quam tumultua-
9 rium exercitum suum Romano exercitui esse. itaque,
velut si urbem extemplo adgressurus Scipio foret, ita
conclamatum ad arma est, portaeque raptim clausae
et armati in muris vigiliaeque et stationes dispositae,
10 ac nocte insequenti vigilatum est. postero die quin-
genti equites, speculatum ad mare turbandosque egre-
dientes ex navibus missi, in stationes Romanorum
11 inciderunt. iam enim Scipio classe Uticam missa ipse
haud ita multum progressus a mari tumulos proximos
ceperat; equites et in stationibus locis idoneis posuerat
1 et per agros miserat praedatum. XXIX. hi cum Car-
thaginiensi equitatu proelium cum commisissent, pau-
cos in ipso certamine, plerosque fugientes persecuti,
in quibus praefectum quoque Hannonem, nobilem

iuvenem, occiderunt. Scipio non agros modo circa vastavit, sed urbem etiam proximam Afrorum satis opulentam cepit, ubi praeter cetera, quae extemplo in naves onerarias imposita missaque in Siciliam erant, octo milia liberorum servorumque capitum sunt capta. laetissimus tamen Romanis in principio rerum gerendarum adventus fuit Masinissae; quem quidam cum ducentis haud amplius equitibus, plerique cum duum milium equitatu tradunt venisse. ceterum cum longe maximus omnium aetatis suae regum hic fuerit plurimumque rem Romanam iuverit, operae pretium videtur excedere paulum ad enarrandum, quam varia fortuna usus sit in amittendo recuperandoque paterno regno.

Militanti pro Carthaginiensibus in Hispania pater ei moritur; Galae nomen erat. regnum ad fratrem regis Oezalcen pergrandem natu — ita mos apud Numidas est — pervenit. haud multo post Oezalce quoque mortuo maior ex duobus filiis eius Capussa, puero admodum altero, paternum imperium accepit. ceterum cum magis iure gentis quam auctoritate inter suos aut viribus obtineret regnum, extitit quidam Mazaetullus nomine, non alienus sanguine regibus, familiae semper inimicae ac de imperio varia fortuna cum iis, qui tum obtinebant, certantis. is concitatis popularibus, apud quos invidia regum magnae auctoritatis erat, castris palam positis descendere regem in aciem ac dimicare de regno coegit. in eo proelio Capussa cum multis principum cecidit; gens Maesuliorum omnis in dicionem imperiumque Mazaetulli concessit. regio tamen nomine abstinuit contentusque nomine modico tutoris puerum Lacumazen, qui stirpis regiae supererat, regem appellat. Carthaginiensem nobilem feminam, sororis filiam Hannibalis, quae proxime Oezalci regi nupta fuerat, matrimonio sibi iungit spe Carthaginiensium societatis et cum Syphace hospitium vetustum legatis missis renovat, omnia ea auxilia praeparans adversus Masinissam.

1 XXX. Et Masinissa, audita morte patrui, dein
nece fratris patruelis, ex Hispania in Mauretaniam
— Baga ea tempestate rex Maurorum erat — traiecit.
2 ab eo supplex infimis precibus auxilium itineri, quo-
niam bello non poterat, quattuor milia Maurorum im-
3 petravit. cum iis, praemisso nuntio ad paternos suos-
que amicos, cum ad fines regni pervenisset, quingenti
4 ferme Numidae ad eum convenerunt. igitur Mauris
inde, sicut convenerat, retro ad regem remissis, quam-
quam aliquanto minor spe multitudo nec cum qua
5 tantam rem adgredi satis auderet, convenerat, ratus
agendo ac moliendo vires quoque ad agendum aliquid
conlecturum, proficiscenti ad Syphacem Lacumazae
6 regulo ad Thapsum occurrit. trepidum agmen cum in
urbem refugisset, et urbem Masinissa primo impetu
capit et ex regiis alios tradentes se recipit, alios vim
parantes occidit; pars maxima cum ipso puero inter
tumultum ad Syphacem, quo primum intenderant iter,
7 pervenerunt. fama huius modicae rei in principio re-
rum prospere actae convertit ad Masinissam Numidas,
adfluebantque undique ex agris vicisque veteres mili-
tes Galae et incitabant iuvenem ad reciperandum
8 paternum regnum. numero militum aliquantum Ma-
zaetullus superabat; nam et ipse eum exercitum, quo
Capussam vicerat, et ex receptis post caedem regis
aliquot habebat, et puer Lacumazes ab Syphace au-
9 xilia ingentia adduxerat. quindecim milia peditum
Mazaetullo, decem milia equitum erant, quibus cum
Masinissa nequaquam tantum peditum equitumve
habente acie conflixit. vicit tamen et veterum mili-
tum virtus et prudentia inter Romana et Punica
10 arma exercitati ducis; regulus cum tutore et exigua
Masaesuliorum manu in Carthaginiensem agrum per-
fugit. ita recuperato regno paterno Masinissa, quia
sibi adversus Syphacem haud paulo maiorem restare
dimicationem cernebat, optimum ratus cum fratre pa-
11 truele gratiam reconciliare, missis qui et puero spem

facerent, si in fidem Masinissae sese permisisset, futurum eum in eodem honore, quo apud Galam Oezalces quondam fuisset, et [qui] Mazaetullo praeter inpunitatem sua omnia cum fide restitui sponderent, ambo praeoptantes exilio modicam domi fortunam, omnia, ne id fieret, Carthaginiensibus de industria agentibus, ad sese perduxit. 12

XXXI. Hasdrubal tum forte, cum haec gerebantur, apud Syphacem erat; qui Numidae, haud sane multum ad se pertinere credenti, utrum penes Lacumazen an Masinissam regnum Maesuliorum esset, falli eum magnopere ait, si Masinissam eisdem contentum fore, quibus patrem Galam aut patruum eius Oezalcen, credat: multo maiorem indolem in eo animi ingeniique esse, quam in ullo gentis eius umquam fuisset; saepe eum in Hispania rarae inter homines virtutis specimen dedisse sociis pariter hostibusque. et Syphacem et Carthaginienses, nisi orientem illum ignem oppressissent, ingenti mox incendio, cum iam nullam opem ferre possent, arsuros; adhuc teneras et fragiles vires eius esse, vixdum coalescens foventis regnum. instando stimulandoque pervincit, ut exercitum ad fines Maesuliorum admoveat atque in agro, de quo saepe cum Gala non verbis modo disceptatum, sed etiam armis certatum fuerat, tamquam haud dubie iuris sui, castra locet: si quis arceat, quod maxime opus sit, acie dimicaturum; sin per metum agro cedatur, in medium regnum eundum; aut sine certamine concessuros in dicionem eius Maesulios aut nequaquam pares futuros armis. his vocibus incitatus Syphax Masinissae bellum infert, et primo certamine Maesulios fundit fugatque. Masinissa cum paucis equitibus ex acie in montem — Bellum incolae vocant — perfugit. familiae aliquot cum mapalibus pecoribusque suis — ea pecunia illis est — persecuti sunt regem; cetera Maesuliorum multitudo in dicionem Syphacis concessit. quem ceperant exules montem her- 1 2 3 4 5 6 7 8 9

bidus aquosusque est; et quia pecori bonus alendo erat, hominum quoque carne ac lacte vescentium
10 abunde sufficiebat alimentis. inde nocturnis primo ac furtivis incursionibus, deinde aperto latrocinio infesta omnia circa esse; maxime uri Carthaginiensis ager, quia et plus praedae, quam inter Numidas, et latro-
11 cinium tutius erat. iamque adeo licenter eludebant, ut ad mare devectam praedam venderent mercatoribus appellentibus naves ad id ipsum, pluresque quam iusto saepe in bello Carthaginienses caderent caperenturque.
12 deplorabant ea apud Syphacem Carthaginienses infensumque et ipsum ad reliquias belli persequendas instigabant. sed vix regium videbatur latronem vagum
1 in montibus consectari; XXXII. Bucar ex praefectis regiis, vir acer et inpiger, ad id delectus. ei data quattuor milia peditum, duo equitum; praemiorumque ingentium spe oneratus, si caput Masinissae rettulisset aut vivum — id vero inaestimabile gaudium fore —
2 cepisset. palatos incurioseque agentes inproviso adortus, pecorum hominumque ingenti multitudine a praesidio armatorum exclusa, Masinissam ipsum cum pau-
3 cis in verticem montis compellit. inde prope ut iam debellato, nec praeda modo pecorum hominumque captorum missa ad regem, sed copiis etiam, ut aliquanto maioribus quam pro reliquiis belli, remissis,
4 cum quingentis haud amplius peditibus ducentisque equitibus degressum iugis Masinissam persecutus in valle arta faucibus utrimque obsessis inclusit, ubi
5 ingens caedes Maesuliorum facta. Masinissa cum quinquaginta haud amplius equitibus per anfractus
6 montis ignotos sequentibus se eripuit; tenuit tamen vestigia Bucar adeptusque eum patentibus prope Clupeam urbem campis ita circumvenit, ut praeter quattuor equites omnes ad unum interfecerit. cum iis ipsum quoque Masinissam saucium prope e manibus
7 inter tumultum amisit. in conspectu erant fugientes; ala equitum dispersa lato campo, quibusdam, ut oc-

currerent, per obliqua tendentibus, quinque hostes sequebatur. amnis ingens fugientes accepit — neque 8
enim cunctanter, ut quos maior metus urgeret, immiserant equos — raptique gurgite in obliquum praelati. duobus in conspectu hostium in praerapidum 9
gurgitem haustis ipse, perisse creditus, ac duo reliqui equites cum eo inter virgulta ulterioris ripae emerserunt. is finis Bucari sequendi fuit nec ingredi flumen auso nec habere credenti se iam, quem sequeretur. inde vanus auctor absumpti Masinissae ad regem 10
rediit, missique, qui Carthaginem gaudium ingens nuntiarent; totaque Africa fama mortis Masinissae rep*ens* a*l*lata varie animos adfecit.

Masinissa in spelunca occulta cum herbis curaret 11
vulnus, duorum equitum latrocinio per dies aliquot vixit. ubi primum ducta cicatrix, patique posse visus 12
iactationem, audacia ingenti pergit ire ad regnum repetendum; atque in ipso itinere haud plus quadraginta equitibus conlectis cum in Maesulios palam iam, quis esset, ferens venisset, tantum motum cum favore 13
pristino tum gaudio insperato, quod, quem perisse crediderant, incolumem cernebant, fecit, ut intra paucos dies sex milia peditum armatorum, quattuor equitum ad eum convenirent, iamque non in possessione 14
modo paterni regni esset, sed etiam socios Carthaginiensium populos Masaesuliorumque fines — id Syphacis regnum erat — vastaret. inde inritato ad bellum Syphace, inter Cirtam Hipponemque in iugis opportunorum ad omnia montium consedit. XXXIII. maiorem igitur iam rem Syphax ratus, quam ut per 1
praefectos ageret, cum filio iuvene — nomen Vermina erat — parte exercitus missa imperat, ut circumducto agmine in se intentum hostem ab tergo invadat. nocte 2
profectus Vermina, qui ex occulto adgressurus erat; Syphax autem interdiu aperto itinere, ut qui signis conlatis acie dimicaturus esset, movit castra. ubi tem- 3
pus visum est, quo pervenisse iam circummissi videri

poterant, et ipse leni clivo ferente ad hostem, cum multitudine fretus tum praeparatis ab tergo insidiis,
4 per adversum montem erectam aciem ducit. Masinissa fiducia maxime loci, quo multo aequiore pugnaturus erat, et ipse derigit suos. atrox proelium et diu anceps fuit, loco et virtute militum Masinissam, multitudine,
5 quae nimio maior erat, Syphacem iuvante. ea multitudo divisa, cum pars a fronte urgeret, pars ab tergo se circumfudisset, victoriam haud dubiam Syphaci dedit, et ne effugium quidem patebat hinc a fronte,
6 hinc ab tergo inclusis. itaque ceteri pedites equitesque caesi aut capti; ducentos ferme equites Masinissa circa se conglobatos divisosque turmatim in tres partes erumpere iubet, loco praedicto, in quem ex dissipata
7 convenirent fuga. ipse, qua intenderat, inter media tela hostium evasit; duae turmae haesere; altera metu dedita hosti, pertinacior in repugnando telis obruta et
8 confixa est. Verminam prope vestigiis instantem in alia atque alia flectendo itinera eludens, taedio et desperatione tandem fessum absistere sequendo coegit; ipse cum sexaginta equitibus ad minorem Syrtim per-
9 venit. ibi cum conscientia egregia saepe repetiti regni paterni inter Punica Emporia gentemque Garamantum omne tempus usque ad C. Laeli classisque Romanae
10 adventum in Africam consumpsit. haec animum inclinant, ut cum modico potius quam cum magno praesidio equitum ad Scipionem quoque postea venisse Masinissam credam; quippe illa regnanti multitudo, haec paucitas exulis fortunae conveniens est.

1 XXXIV. Carthaginienses ala equitum cum praefecto amissa, alio equitatu per novum dilectum com-
2 parato, Hannonem Hamilcaris filium praeficiunt. Hasdrubalem subinde ac Syphacem per litteras nuntiosque, postremo etiam per legatos arcessunt; Hasdrubalem opem ferre prope circumsessae patriae iubent; Syphacem orant, ut Carthagini, ut universae Africae sub-
3 veniat. ad Uticam tum castra Scipio, mille ferme

passus ab urbe, habebat, tralata a mari, ubi paucos dies stativa coniuncta classi fuerant. Hanno nequa- 4
quam satis valido non modo ad lacessendum hostem sed ne ad tuendos quidem a populationibus agros equitatu accepto, id omnium primum egit, ut per conquisitionem numerum equitum augeret; nec aliarum 5
gentium aspernatus, maxime tamen Numidas — id longe primum equitum in Africa est genus — conducit. iam ad quattuor milia equitum habebat, cum 6
Salaecam nomine urbem occupavit quindecim ferme milia ab Romanis castris. quod ubi Scipioni relatum 7
est, „aestiva sub tectis equitatus“! inquit: „sint vel plures, dum talem ducem habeant“. eo minus sibi ces- 8
sandum ratus, quo illi segnius rem agerent, Masinissam cum equitatu praemissum portis obequitare atque hostem ad pugnam elicere iubet; ubi omnis multitudo se effudisset graviorque iam in certamine esset, quam ut facile sustineri posset, cederet paulatim; se in tempore pugnae obventurum. tantum moratus, quantum 9
satis temporis praegresso visum ad eliciendos hostes, cum Romano equitatu secutus, tegentibus tumulis, qui peropportune circa viae flexus oppositi erant, occultus processit. Masinissa ex composito nunc terrentis nunc 10
timentis modo aut ipsis obequitabat portis aut cedendo, cum timoris simulatio audaciam hosti faceret, ad insequendum temere eliciebat. nondum omnes egressi 11
erant, varieque dux fatigabatur alios vino et somno graves arma capere et frenare equos cogendo, aliis, ne sparsi et inconditi sine ordine, sine signis omnibus portis excurrerent, obsistendo. primo incaute se in- 12
vehentes Masinissa excipiebat; mox plures simul conferti porta effusi aequaverant certamen; postremo iam omnis equitatus proelio cum adesset, sustineri ultra nequiere. non tamen effusa fuga Masinissa, sed cedendo 13
sensim impetus eorum excipiebat, donec ad tumulos tegentes Romanum equitatum pertraxit. inde exorti 14
equites et ipsi integris viribus et recentibus equis

Hannoni Afrisque pugnando ac sequendo fessis se circumfudere; et Masinissa flexis subito equis in pugnam
15 rediit. mille ferme, qui primi agminis fuerant, quibus haud facilis receptus fuit, cum ipso duce Hannone
16 interclusi atque interfecti sunt; ceteros, ducis praecipue territos caede, effuse fugientes per triginta milia passuum victores secuti ad duo praeterea milia equi-
17 tum aut ceperunt aut occiderunt. inter eos satis constabat non minus ducentos Carthaginiensium equites fuisse, et divitiis quosdam et genere inlustres.

1 XXXV. Eodem forte, quo haec gesta sunt, die naves, quae praedam in Siciliam vexerant, cum commeatu rediere, velut ominatae ad praedam alteram
2 repetendam sese venisse. Duos eodem nomine Carthaginiensium duces duobus equestribus proeliis interfectos non omnes auctores sunt, veriti, credo, ne falleret bis relata eadem res; Coelius quidem et Valerius captum Hannonem tradunt.

3 Scipio praefectos equitesque, prout cuiusque opera fuerat, ante omnes Masinissam, insignibus donis donat;
4 et firmo praesidio Salaecae imposito ipse cum cetero exercitu profectus, non agris modo, quacumque incedebat, populatis, sed urbibus etiam quibusdam vicis-
5 que expugnatis, late fuso terrore belli, septimo die, quam profectus erat, magnam vim hominum et pecoris et omnis generis praedae trahens in castra redit gravesque iterum hostilibus spoliis naves dimittit.
6 inde omissis expeditionibus parvis populationibusque ab oppugnandam Uticam omnes belli vires convertit, eam deinde, si cepisset, sedem ad cetera exsequenda
7 habiturus. simul et a classe navales socii, qua ex parte urbs mari adluitur, [simul] et terrestris exercitus ab imminente prope ipsis moenibus tumulo est
8 admotus. tormenta machinasque et advexerat secum et ex Sicilia missa cum commeatu erant et nova in armamentario, multis talium operum artificibus de in-
9 dustria inclusis, fiebant. Uticensibus tanta undique

mole circumsessis in Carthaginiensi populo, Carthaginiensibus in Hasdrubale ita, si is movisset Syphacem, spes omnis erat; sed desiderio indigentium auxilii tardius cuncta movebantur. Hasdrubal intentissima 10
conquisitione cum ad triginta milia peditum, tria equitum confecisset, non tamen ante adventum Syphacis castra propius hostem movere est ausus. Syphax cum 11
quinquaginta milibus peditum, decem equitum advenit, confestimque motis a Carthagine castris haud procul Utica munitionibusque Romanis consedit. quo- 12
rum adventus hoc tamen momenti fecit, ut Scipio, cum quadraginta ferme dies nequiquam omnia experiens obsedisset Uticam, abscederet inde inrito incepto. et — iam enim hiems instabat — castra hiberna in 13
promunturio, quod tenui iugo continenti adhaerens in aliquantum maris spatium extenditur, communit; uno vallo et navalia castra amplectitur. iugo medio 14
legionum castris inpositis latus ad septentrionem versum subductae naves navalesque socii tenebant, meridianam vallem ad alterum litus devexam equitatus. haec in Africa usque ad extremum autumni gesta. 15

XXXVI. Praeter convectum undique ex populatis 1
circa agris frumentum commeatusque ex Sicilia atque Italia advectos, Cn. Octavius propraetor ex Sardinia ab Ti. Claudio praetore, cuius ea provincia erat, ingentem vim frumenti advexit; horreaque non solum 2
ea, quae iam facta erant, repleta, sed nova aedificata. vestimenta exercitui deerant; id mandatum Octavio, ut cum praetore ageret, si quid ex ea provincia comparari ac mitti posset. ea quoque haud segniter curata res; mille ducentae togae brevi spatio et duo- 3
decim milia tunicarum missa.

Aestate ea, qua haec in Africa gesta sunt, P. 4
Sempronius consul, cui Bruttii provincia erat, in agro Crotoniensi cum Hannibale in ipso itinere tumultuario proelio conflixit. agminibus magis quam acie pugna- 5
tum est. Romani pulsi, et tumultu verius quam pugna

6 ad mille et ducenti de exercitu consulis interfecti; in castra trepide reditum, neque oppugnare tamen ea hostes ausi. ceterum silentio proximae noctis profectus inde consul, praemisso nuntio ad P. Licinium proconsulem, ut suas legiones admoveret, copias coniunxit. ita duo duces, duo exercitus ad Hannibalem redierunt; 7 nec mora dimicandi facta est, cum consuli duplicatae 8 vires, Poeno recens victoria animos faceret. in primam aciem suas legiones Sempronius induxit, in subsidiis locatae P. Licinii legiones. consul principio pugnae aedem Fortunae Primigeniae vovit, si eo die hostes 9 fudisset; composque eius voti fuit. fusi ac fugati Poeni, supra quattuor milia armatorum caesa, paulo minus trecenti vivi capti et equi quadraginta et undecim militaria signa. perculsus adverso proelio Hannibal Crotonem exercitum reduxit.

10 Eodem tempore M. Cornelius consul in altera parte Italiae non tam armis quam iudiciorum terrore Etruriam continuit, totam ferme ad Magonem ac per 11 eum ad spem novandi res versam. eas quaestiones ex senatus consulto minime ambitiose habuit; multique nobiles Etrusci, qui aut ipsi ierant aut miserant ad Magonem de populorum suorum defectione, primo 12 praesentes erant condemnati; postea conscientia sibimet ipsi exilium consciscentes, cum absentes damnati essent, corporibus subtractis bona tantum, quae publicari poterant, pigneranda poenae praebebant.

1 XXXVII. Dum haec consules diversis regionibus agunt, censores interim Romae M. Livius et C. Claudius senatum recitaverunt. princeps iterum lectus Q. Fabius Maximus; notati septem, nemo tamen, qui 2 sella curuli sedisset. sarta tecta acriter et cum summa fide exegerunt; viam e foro Bovario [et] ad Veneris circa foros publicos et aedem Matris Magnae in Palatio faciendam locaverunt. vectigal etiam novum ex 3 salaria annona statuerunt. sextante sal et Romae et per totam Italiam erat. Romae pretio eodem, pluris

in foris et conciliabulis, et alio alibi pretio praebendum locaverunt. id vectigal commentum alterum ex censoribus satis credebant, populo iratum, quod iniquo iudicio quondam damnatus esset; et in pretio salis maxime oneratas tribus, quarum opera damnatus erat, credebant. inde Salinatori Livio inditum cognomen. lustrum conditum serius, quia per provincias dimiserunt censores, ut civium Romanorum in exercitibus, quantus ubique esset, referretur numerus. censa cum iis ducenta decem quattuor milia hominum. condidit lustrum C. Claudius Nero. duodecim deinde coloniarum, quod numquam antea factum erat, deferentibus ipsarum coloniarum censoribus, censum acceperunt, ut, quantum numero militum, quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monumenta extarent. equitum deinde census agi coeptus est; et ambo forte censores equum publicum habebant. cum ad tribum Polliam ventum est, in qua M. Livi nomen erat, et praeco cunctaretur citare ipsum censorem, „cita“ inquit Nero „M. Livium“; et sive ex residua vetere simultate sive intempestiva iactatione severitatis inflatus M. Livium, quia populi iudicio esset damnatus, equum vendere iussit. item M. Livius, cum ad tribum Arniensem et nomen conlegae ventum est, vendere equum C. Claudium iussit duarum rerum causa, unius, quod falsum adversus se testimonium dixisset, alterius, quod non sincera fide secum in gratiam redisset. aeque foedum certamen inquinandi famam alterius cum suae famae damno factum est exitu censurae. cum in leges iurasset C. Claudius et in aerarium escendisset, inter nomina eorum, quos aerarios relinquebat, dedit conlegae nomen. deinde M. Livius in aerarium venit et praeter Maeciam tribum, quae se neque condemnasset neque condemnatum aut consulem aut censorem fecisset, populum Romanum omnem, quattuor et triginta tribus, aerarios reliquit, quod et innocentem se condemnassent et condemnatum con-

sulem et censorem fecissent, neque infitiari possent aut iudicio semel aut comitiis bis ab se peccatum esse: inter quattuor et triginta tribus et C. Claudium
15 aerarium fore; quod si exemplum haberet bis eundem aerarium relinquendi, C. Claudium nominatim se
16 inter aerarios fuisse relicturum. pravum certamen notarum inter censores; castigatio inconstantiae populi
17 censoria et gravitate temporum illorum digna. in invidia censores cum essent, crescendi ex iis ratus esse occasionem Cn. Baebius tribunus plebis diem ad populum utrisque dixit. ea res consensu patrum discussa est, ne postea obnoxia populari aurae censura esset.

1 XXXVIII. Eadem aestate in Bruttiis Clampetia a consule vi capta, Consentia et Pandosia et ignobiles
2 aliae civitates voluntate in dicionem venerunt. et cum comitiorum iam adpeteret tempus, Cornelium potius ex Etruria, ubi nihil belli erat, Romam acciri placuit.
3 is consules Cn. Servilium Caepionem et C. Servilium
4 Geminum creavit. inde praetoria comitia habita. creati P. Cornelius Lentulus, P. Quinctilius Varus, P. Aelius
5 Paetus, P. Villius Tappulus: hi duo cum aediles plebis essent, praetores creati sunt. consul comitiis perfectis ad exercitum in Etruriam redit.

6 Sacerdotes eo anno mortui atque in locum eorum suffecti: Ti. Veturius Philo flamen Martialis in locum M. Aemili Regilli, qui priore anno mortuus erat,
7 creatus inauguratusque; in M. Pomponi Mathonis auguris et decemviri locum creati decemvir M. Aurelius Cotta, augur Ti. Sempronius Gracchus admodum adulescens, quod tum perrarum in mandandis sacerdotiis
8 erat. quadrigae aureae eo anno in Capitolio positae ab aedilibus curulibus C. Livio et M. Servilio Gemino, et ludi Romani biduum instaurati, item per biduum plebei ab aedilibus P. Aelio, P. Villio. et Iovis epulum fuit ludorum causa.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER XXX.

PERIOCHA LIBRI XXX.

Scipio in Africa Carthaginienses et eundem Syphacem Numidiae regem Hasdrubalemque pluribus proeliis vicit adiuvante Masinissa; hostium castra expugnavit, in quibus quadraginta milia hominum ferro ignique consumpta sunt. Syphacem per C. Laelium et Masinissam cepit. Masinissa Sophonisbam, uxorem Syphacis, filiam Hasdrubalis, captam statim adamavit et nuptiis factis uxorem habuit. castigatus a Scipione venenum ei misit, quo illa hausto decessit. effectumque multis Scipionis victoriis, ut Carthaginienses in desperationem acti in auxilium publicae salutis Hannibalem revocarent. itaque anno sexto decimo Italia decedens in Africam traiecit temptavitque per conloquium pacem cum Scipione conponere, et cum de condicionibus pacis non convenisset, acie victus est. pax Carthaginiensibus petentibus data est. Hannibal Gisgonem pacem dissuadentem manu sua detraxit; excusata deinde temeritate facti ipse pacem suasit. Masinissae regnum restitutum est. reversus in urbem Scipio amplissimum nobilissimumque egit triumphum, quem Q. Terentius Culleo senator pilleatus secutus est. Scipio Africanus — incertum militari prius favore an populari aura ita cognominatus sit — primus certe hic imperator victae a se nomine gentis nobilitatus est. Mago, bello qui in agro Insubrium cum Romanis conflixerat, vulneratus, cum in Africam per legatos revocatus reverteretur, ex vulnere mortuus est.

I. Cn. Servilius et C. Servilius consules — sextus 1
decimus is annus belli Punici erat — cum de re publica belloque et provinciis ad senatum rettulissent, censuerunt patres, ut consules inter se compararent

sortirenturve, uter Bruttios adversus Hannibalem, uter
3 Etruriam ac Ligures provinciam haberet; cui Bruttii evenissent, exercitum a P. Sempronio acciperet; P. Sempronius — ei quoque enim pro consule imperium in
4 annum prorogabatur — P. Licinio succederet. is Romam reverteretur, bello quoque bonus habitus ad cetera, quibus nemo ea tempestate instructior civis habebatur, congestis omnibus humanis ab natura for-
5 tunaque bonis. nobilis idem ac dives erat; forma viribusque corporis excellebat; facundissimus habebatur seu causa oranda, seu in senatu et ad populum suadendi ac dissuadendi locus esset; iuris pontificii peri-
6 tissimus; super haec bellicae quoque laudis consulatus compotem fecerat. quod in Bruttiis provincia, idem in
7 Etruria ac Liguribus decretum: M. Cornelius novo consuli tradere exercitum iussus; ipse prorogato imperio Galliam provinciam obtineret cum legionibus
8 iis, quas L. Scribonius priore anno habuisset. sortiti deinde provincias: Caepioni Bruttii, Servilio Gemino Etruria evenit. tum praetorum provinciae in sortem
9 coniectae: iuris dictionem urbanam Paetus Aelius, Sardiniam P. Lentulus, Siciliam P. Villius, Ariminum cum duabus legionibus — sub Sp. Lucretio eae fuerant
10 — Quinctilius Varus est sortitus. et Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam oppidum a Magone Poeno dirutum exaedificaret. P. Scipioni non temporis, sed rei gerendae fine, donec debellatum in Africa
11 foret, prorogatum imperium est, decretumque, ut supplicatio fieret, quod is in Africam provinciam traiecisset, ut ea res salutaris populo Romano ipsique
1 duci atque exercitui esset. II. In Siciliam tria milia militum sunt scripta, et quia, quod roboris ea provincia habuerat, in Africam transvectum fuerat, et quia, ne qua classis ex Africa traiceret, quadraginta navibus
2 custodiri placuerat Siciliae maritumam oram. tredecim novas naves Villius secum in Siciliam duxit; ceterae
3 in Sicilia veteres refectae. huic classi M. Pomponius,

prioris anni praetor, prorogato imperio praepositus novos milites ex Italia advectos in naves imposuit. parem navium numerum Cn. Octavio, praetori item 4
prioris anni, cum pari iure imperii ad tuendam Sardiniae oram patres decreverunt; Lentulus praetor duo milia militum dare in naves iussus. et Italiae ora, 5
quia incertum erat, quo missuri classem Carthaginienses forent — videbantur autem, quidquid nudatum praesidiis esset, petituri — M. Marcio, praetori prioris anni, cum totidem navibus tuenda data est. tria milia 6
militum in eam classem ex decreto patrum consules scripserunt et duas legiones urbanas ad incerta belli. Hispaniae cum exercitibus imperioque veteribus im- 7
peratoribus, L. Lentulo et L. Manlio Acidino, decretae. viginti omnino legionibus et centum sexaginta navibus longis res Romana eo anno gesta.

Praetores in provincias ire iussi. consulibus im- 8
peratum, ut, priusquam ab urbe proficiscerentur, ludos magnos facerent, quos T. Manlius Torquatus dictator in quintum annum vovisset, si eodem statu res publica staret. et novas religiones excitabant in animis 9
hominum prodigia ex pluribus locis nuntiata. aurum in Capitolio corvi non lacerasse tantum rostris crediti sed etiam edisse; mures Antii coronam auream adrosere; circa Capuam omnem agrum locustarum vis 10
ingens, ita ut, unde advenissent, parum constaret, complevit. eculeus Reate cum quinque pedibus natus; 11
Anagniae sparsi primum ignes in caelo, dein fax ingens arsit; Frusinone arcus solem tenui linea am- 12
plexus est, circulum deinde ipsum maior solis orbis extrinsecus inclusit; Arpini terra campestri agro in ingentem sinum consedit. consulum alteri primam 13
hostiam immolanti caput iocineris defuit. ea prodigia maioribus hostiis procurata; editi a collegio pontificum dei, quibus sacrificaretur.

III. His transactis consules praetoresque in pro- 1
vincias profecti. omnibus tamen, velut eam sortitis,

Africae cura erat, seu quia ibi summam rerum belli-
que verti cernebant seu ut Scipioni gratificarentur, in
2 quem tum omnis versa civitas erat. itaque non ex
Sardinia tantum, sicut ante dictum est, sed ex Sicilia
quoque et Hispania vestimenta frumentumque, et ar-
ma etiam ex Sicilia et omne genus commeatus eo
3 portabantur. nec Scipio ullo tempore hiemis belli
opera remiserat, quae multa simul undique eum cir-
cumstabant: Uticam obsidebat; castra in conspectu
4 Hasdrubalis erant; Carthaginienses deduxerant naves,
classem paratam instructamque ad commeatus inter-
cipiendos habebant. Inter haec ne Syphacis quidem
reconciliandi curam ex animo miserat, si forte iam
satias amoris in uxore ex multa copia eum cepisset.
5 ab Syphace magis pacis cum Carthaginiensibus con-
diciones, ut Romani Africa, Poeni Italia excederent,
quam, si bellaretur, spes ulla desciturum adferebatur.
6 haec per nuntios acta magis equidem crediderim —
et ita pars maior auctores sunt — quam ipsum Sy-
phacem, ut Antias Valerius prodit, in castra Romana
7 ad conloquium venisse. primo eas condiciones impe-
rator Romanus vix auribus admisit; postea, ut causa
probabilis suis commeandi foret in castra hostium,
mollius eadem illa abnuere ac spem facere saepius
ultro citroque agitantibus rem conventuram.

8 Hibernacula Carthaginiensium, congesta temere
ex agris materia exaedificata, lignea ferme tota erant.
9 Numidae praecipue harundine textis storeaque pars
maxima tectis passim nullo ordine, quidam, ut sine
imperio occupatis locis, extra fossam etiam vallumque
10 habitabant. haec relata Scipioni spem fecerant castra
hostium per occasionem incendendi.

1 IV. Cum legatis, quos mitteret ad Syphacem, ca-
lonum loco primos ordines spectatae virtutis atque
2 prudentiae servili habitu mittebat, qui, dum in con-
loquio legati essent, vagi per castra, alius alia aditus
exitusque omnes, situm formamque et universorum

castrorum et partium, qua Poeni, qua Numidae haberent, quantum intervalli inter Hasdrubalis ac regia castra esset, specularentur moremque simul noscerent stationum vigiliarumque, nocte an interdiu opportuniores insidiantibus essent; et inter crebra conloquia alii atque alii de industria, quo pluribus omnia nota essent, mittebantur. cum saepius agitata res certiorem spem pacis in dies et Syphaci et Carthaginiensibus per eum faceret, legati Romani vetitos se reverti ad imperatorem aiunt, nisi certum responsum detur: proinde, seu ipsi staret iam sententia, *promeret*, seu consulendus Hasdrubal et Carthaginienses essent, consuleret; tempus esse aut pacem componi aut bellum naviter geri. dum consulitur Hasdrubal ab Syphace, ab Hasdrubale Carthaginienses, et speculatores omnia visendi et Scipio ad conparanda ea, quae in rem erant, tempus habuit. et ex mentione ac spe pacis neglegentia, ut fit, apud Poenos Numidamque orta cavendi, ne quid hostile interim paterentur. tandem relatum responsum quibusdam, quia nimis cupere Romanus pacem videbatur, iniquis per occasionem adiectis; quae peropportune cupienti tollere indutias Scipioni causam praebuere. ac nuntio regis, cum relaturum se ad consilium dixisset, postero die respondit se uno frustra tendente nulli alii pacem placuisse; renuntiaret igitur nullam aliam spem pacis quam relictis Carthaginiensibus Syphaci cum Romanis esse. ita tollit indutias, ut libera fide incepta exsequeretur; deductisque navibus — et iam veris principium erat — machinas tormentaque, velut a mari adgressurus Uticam, imponit, et duo milia militum ad capiendum quem antea tenuerat tumulum super Uticam mittit, simul ut ab eo, quod parabat, in alterius rei curam converteret hostium animos, simul ne qua, cum ipse ad Syphacem Hasdrubalemque profectus esset, eruptio ex urbe et impetus in castra sua relicta cum levi praesidio fieret.

V. His praeparatis advocatoque consilio et dicere

exploratoribus iussis, quae conperta adferrent, Masinissaque, cui omnia hostium nota erant, postremo ipse, quid pararet in proximam noctem, proponit;
2 tribunis edicit, ut, ubi praetorio dimisso signa con-
3 cinuissent, extemplo educerent castris legiones. ita ut imperaverat signa sub occasum solis efferri sunt coepta. ad primam ferme vigiliam agmen explicaverunt; media nocte — septem enim milia itineris erant — modico gradu ad castra hostium perventum est.
4 ibi Scipio partem copiarum Laelio Masinissamque ac Numidas adtribuit et castra Syphacis invadere ignes-
5 que conicere iubet. singulos deinde separatim Laelium ac Masinissam deductos obtestatur, ut, quantum nox providentiae adimat, tantum diligentia expleant curaque; se Hasdrubalem Punicaque castra adgressurum;
6 ceterum non ante coepturum, quam ignem in regiis
7 castris conspexisset. neque ea res morata diu est; nam ut proximis casis iniectus ignis haesit, extemplo proxima quaeque et deinceps continua amplexus totis
8 se passim dissipavit castris. et trepidatio quidem, quantam necesse erat in nocturno effuso tam late incendio, orta est; ceterum fortuitum, non hostilem ac bellicum ignem rati esse, sine armis ad restinguen-
9 dum incendium effusi in armatos incidere hostes, maxime Numidas ab Masinissa notitia regiorum castrorum ad exitus itinerum idoneis locis dispositos.
10 multos in ipsis cubilibus semisomnos hausit flamma; multi in praecipiti fuga ruentes super alios alii in
1 angustiis portarum obtriti sunt. VI. relucentem flammam primo vigiles Carthaginiensium, deinde excitati alii nocturno tumultu cum conspexissent, ab eodem
2 errore credere et ipsi sua sponte incendium ortum, et clamor inter caedem et vulnera sublatus, an ex trepidatione nocturna esset, confusis sensum veri adime-
3 bat. igitur pro se quisque inermes, ut quibus nihil hostile suspectum esset, omnibus portis, qua cuique proximum erat, ea modo, quae restinguendo igni fo-

rent, portantes, in agmen Romanum ruebant. quibus 4
caesis omnibus praeterquam hostili odio, etiam ne
quis nuntius refugeret, extemplo Scipio neglectas ut
in tali tumultu portas invadit; ignibusque in proxima 5
tecta coniectis effusa flamma primo velut sparsa plu-
ribus locis reluxit, dein per continua serpens uno re-
pente omnia incendio hausit. ambusti homines iumen- 6
taque foeda primum fuga, dein strage obstruebant
itinera portarum; quos non oppresserat ignis, ferro
absumpti; binaque castra clade una deleta. duces ta- 7
men ambo et ex tot milibus armatorum duo milia
peditum et quingenti equites semermes, magna pars
saucii adflatique incendio effugerunt. caesa aut hausta 8
flammis ad quadraginta milia hominum sunt, capta
supra quinque milia, multi Carthaginiensium nobiles,
undecim senatores; signa militaria centum septuaginta 9
quattuor, equi Numidici supra duo milia septingenti;
elephanti sex capti, octo ferro flammaque absumpti.
magna vis armorum capta; ea omnia imperator Vol-
cano sacrata incendit.

VII. Hasdrubal ex fuga cum paucis Afrorum ur- 1
bem proximam petierat, eoque omnes, qui supererant,
vestigia ducis sequentes se contulerant; metu deinde,
ne dederetur Scipioni, urbe excessit. mox eodem pa- 2
tentibus portis Romani accepti; nec quicquam hostile,
quia voluntate concesserant in dicionem, factum. duae
subinde urbes captae direptaeque; ea praeda et quae
castris incensis ex igne rapta erat militi concessa est.
Syphax octo milium ferme inde spatio loco munito 3
consedit; Hasdrubal Carthaginem contendit, ne quid
per metum ex recenti clade mollius consuleretur. quo 4
tantus primo terror est adlatus, ut omissa Utica Car-
thaginem crederent extemplo Scipionem obsessurum.
senatum itaque sufetes, quod velut consulare imperium 5
apud eos erat, vocaverunt. ibi tribus *sententiis certa-* 6
tum est; una de pace legatos ad Scipionem decerne-
bat, altera Hannibalem ad tuendam ab exitiabili bello

patriam revocabat, tertia Romanae in adversis rebus
7 constantiae erat: reparandum exercitum Syphacemque
hortandum, ne bello absisteret, censebat. haec sententia, quia Hasdrubal praesens Barcinaeque omnes fac-
8 tionis bellum malebant, vicit. inde dilectus in urbe agrisque haberi coeptus, et ad Syphacem legati missi, summa ope et ipsum reparantem bellum, cum uxor non iam ut ante blanditiis, satis potentibus ad animum amantis, sed precibus et misericordia valuisset,
9 plena lacrimarum obtestans, ne patrem suum patriamque proderet isdemque flammis Carthaginem, quibus
10 castra conflagrassent, absumi sineret. spem quoque opportune oblatam adferebant legati: quattuor milia Celtiberorum circa urbem nomine Obbam, ab conquisitoribus suis conducta in Hispania, egregiae iuventutis, sibi occurrisse, et Hasdrubalem prope diem ad-
11 fore cum manu haudquaquam contemnenda. igitur non benigne modo legatis respondit, sed ostendit etiam multitudinem agrestium Numidarum, quibus per eosdem dies arma equosque dedisset, et omnem iuven-
12 tutem adfirmat ex regno exciturum; scire incendio, non proelio cladem acceptam; eum bello inferiorem
13 esse, qui armis vincatur. haec legatis responsa; et post dies paucos rursus Hasdrubal et Syphax copias iunxerunt. is omnis exercitus fuit triginta ferme milium armatorum.

1 VIII. Scipionem, velut iam debellato, quod ad Syphacem Carthaginiensesque attineret, Uticae oppugnandae intentum, iamque machinas admoventem
2 muris avertit fama redintegrati belli; modicisque praesidiis ad speciem modo obsidionis terra marique relictis ipse cum robore exercitus ire ad hostes pergit.
3 primo in tumulo quattuor milia ferme distante ab castris regiis consedit; postero die cum equitatu in Magnos — ita vocant — campos subiectos ei tumulo degressus succedendo ad stationes hostium lacessendo-
4 que levibus proeliis diem absumpsit. et per insequens

biduum tumultuosis hinc atque illinc excursionibus in vicem nihil dictu satis dignum fecerunt; quarto die in aciem utrimque descensum est. Romanus principes post hastatorum prima signa, in subsidiis triarios constituit; equitatum Italicum ab dextro cornu, ab laevo Numidas Masinissamque opposuit. Syphax Hasdrubalque Numidis adversus Italicum equitatum, Carthaginiensibus contra Masinissam locatis Celtiberos in mediam aciem adversus signa legionum accepere. ita instructi concurrunt. primo impetu simul utraque cornua, et Numidae et Carthaginienses, pulsi; nam neque Numidae, maxima pars agrestes, Romanum equitatum neque Carthaginienses, et ipse novus miles, Masinissam recenti super cetera victoria terribilem sustinuere. nudata utrimque cornibus Celtiberum acies stabat, quod nec in fuga salus ulla ostendebatur locis ignotis, neque spes veniae ab Scipione erat, quem bene meritum de se et gente sua mercennariis armis oppugnatum in Africam venissent. igitur circumfusis undique hostibus alii super alios cadentes obstinate moriebantur; omnibusque in eos versis aliquantum ad fugam temporis Syphax et Hasdrubal praeceperunt. fatigatos caede diutius quam pugna victores nox oppressit.

IX. Postero die Scipio Laelium Masinissamque cum omni Romano et Numidico equitatu expeditisque militum ad persequendos Syphacem atque Hasdrubalem mittit; ipse cum robore exercitus urbes circa, quae omnes Carthaginiensium dicionis erant, partim spe, partim metu, partim vi subigit. Carthagini erat quidem ingens terror, et circumferentem arma Scipionem omnibus finitimis raptim perdomitis ipsam Carthaginem repente adgressurum credebant. itaque et muri reficiebantur propugnaculisque armabantur, et pro se quisque, quae diutinae obsidionis tolerandae sunt, ex agris convehebat. rara mentio est pacis, frequentior legatorum ad Hannibalem arcessendum mittendorum; pars maxima classem, quae ad

commeatus excipiendos parata erat, mittere iubent ad opprimendam stationem navium ad Uticam incaute agentem: forsitan etiam navalia castra, relicta cum
7 levi praesidio, oppressuros. in hoc consilium maxime inclinant; legatos tamen ad Hannibalem mittendos censent: quippe classi ut felicissime gerantur res,
8 parte aliqua levari Uticae obsidionem; Carthaginem ipsam qui tueatur, neque imperatorem alium quam Hannibalem neque exercitum alium quam Hannibalis
9 superesse. deductae ergo postero die naves simul et legati in Italiam profecti; raptimque omnia stimulante fortuna agebantur; et in quo quisque cessasset, prodi ab se salutem omnium rebatur.

10 Scipio gravem iam spoliis multarum urbium exercitum trahens, captivis aliaque praeda in vetera castra ad Uticam missis, iam in Carthaginem intentus occu-
11 pat relictum fuga custodum Tyneta. abest ab Carthagine quindecim milia ferme passuum locus cum operi-
12 bus tum suapte natura tutus et qui et ab Carthagine conspici et praebere ipse prospectum cum ad urbem
1 tum ad circumfusum mare urbi possit. X. Inde, cum maxime vallum Romani iacerent, conspecta classis
2 hostium est Uticam a Carthagine petens. igitur omisso opere pronuntiatum iter, signaque raptim ferri sunt coepta, ne naves in terram et obsidionem versae ac
3 minime navali proelio aptae opprimerentur. qui enim restitissent agili et nautico instrumento aptae et armatae classi naves tormenta machinasque portantes et aut in onerariarum usum versae aut ita adpulsae muris, ut pro aggere ac pontibus praebere ascensus
4 possent? itaque Scipio, postquam eo ventum est, contra quam in navali certamine solet, rostratis, quae praesidio aliis esse poterant, in postremam aciem receptis
5 prope terram, onerariarum quadruplicem ordinem pro muro adversus hostem opposuit, easque ipsas, ne in tumultu pugnae turbari ordines possent, malis antemnisque de nave in navem traiectis ac validis funibus

velut uno inter se vinculo inligatis conprendit tabulasque superinstravit, ut pervium in totum navium ordinem esset, et sub ipsis pontibus intervalla fecit, qua procurrere speculatoriae naves in hostem ac tuto recipi possent. his raptim pro tempore instructis mille ferme delecti propugnatores onerariis imponuntur, telorum maxime missilium, ut quamvis longo certamini sufficerent, vis ingens congeritur. ita parati atque intenti hostium adventum opperiebantur. Carthaginienses, qui, si maturassent, omnia permixta turba trepidantium primo impetu oppressissent, perculsi terrestribus cladibus atque inde ne mari quidem, ubi ipsi plus poterant, satis fidentes, die segni navigatione absumpto sub occasum solis in portum — Rusucmona Afri vocant — classem adpulere; postero die sub ortum solis instruxere ab alto naves velut ad iustum proelium navale et tamquam exituris contra Romanis. cum diu stetissent, postquam nihil moveri ab hostibus viderunt, tum demum onerarias adgrediuntur. erat res minime certamini navali similis, proxime speciem muros oppugnantium navium. altitudine aliquantum onerariae superabant; ex rostratis Poeni vana pleraque, utpote supino iactu, tela in locum superiorem mittebant; gravior ac pondere ipso libratior superne ex onerariis ictus erat. speculatoriae naves ac levia alia navigia, quae sub constratis pontium per intervalla excurrebant, primo ipsae tantum impetu ac magnitudine rostratarum obruebantur; deinde [et] propugnatoribus quoque incommodae erant, quod permixtae cum hostium navibus inhibere saepe tela cogebant metu, ne ambiguo ictu suis inciderent. postremo asseres ferreo unco praefixi — harpagones vocant — ex Punicis navibus inici in Romanas coepti. quos cum neque ipsos neque catenas, quibus suspensi iniciebantur, incidere possent, ut quaeque retro inhibita rostrata onerariam haerentem unco traheret, scindi videres vincula, quibus aliis innexa erat, seriem etiam

19 simul plurium navium trahi. hoc maxime modo lacerati *primi* quidem ordinis pontes, et vix transiliendi in secundum ordinem navium spatium propugnatori-
20 bus datum est. sexaginta ferme onerariae puppibus abstractae Carthaginem sunt: maior quam pro re laetitia, sed eo gratior, quod inter adsiduas clades ac lacrimas unum quantumcumque ex insperato gaudium
21 adfulserat cum eo, ut appareret haud procul exitio fuisse Romanam classem, ni cessatum a praefectis suarum navium foret et Scipio in tempore subvenisset.

1 XI. Per eosdem forte dies cum Laelius et Masinissa quinto decimo ferme die in Numidiam pervenissent, Maesulii, regnum paternum Masinissae, laeti
2 ut ad regem diu desideratum concessere. Syphax pulsis inde praefectis praesidiisque suis vetere se con-
3 tinebat regno, neutiquam quieturus. stimulabat aegrum amore uxor socerque, et ita viris equisque abundabat, ut subiectae oculis regni per multos florentis annos vires etiam minus barbaro atque inpotenti animo
4 spiritus possent facere. igitur omnibus, qui bello apti erant, in unum coactis equos, arma, tela dividit; equites in turmas, pedites in cohortes, sicut quondam
5 ab Romanis centurionibus didicerat, distribuit. exercitu haud minore, quam quem prius habuerat, ceterum omni prope novo atque incondito, ire ad hostes
6 pergit. et castris in propinquo positis primo pauci equites ex tuto speculantes ab stationibus progredi, dein iaculis summoti recurrere ad suos; inde excursiones in vicem fieri et, cum pulsos indignatio ac-
7 cenderet, plures subire, quod inritamentum certaminum equestrium est, cum aut vincentibus spes aut pulsis
8 ira adgregat suos. ita tum a paucis proelio accenso omnem utrimque postremo equitatum certaminis studium effudit. ac dum sincerum equestre proelium erat, multitudo Masaesuliorum, ingentia agmina Syphace
9 emittente, sustineri vix poterat; deinde, ut pedes Romanus repentino per turmas suas viam dantes inter-

cursu stabilem aciem fecit absterruitque effuse invehentem sese hostem, primo barbari segnius permittere equos, dein stare ac prope *stupere* turbati novo genere pugnae, postremo non peditи solum cedere, sed ne equitem quidem sustinere peditis praesidio audentem. iam signa quoque legionum adpropinquabant. tum vero Masaesulii non modo primum impetum sed ne conspectum quidem signorum atque armorum tulerunt: tantum seu memoria priorum cladium seu praesens terror valuit. XII. ibi Syphax, dum obequitat hostium turmis, si pudore, si periculo suo fugam sistere posset, equo graviter icto effusus opprimitur capiturque et vivus, laetum ante omnes Masinissae praebiturus spectaculum, ad Laelium pertrahitur.

Cirta caput regni Syphacis erat, eoque se ingens vis hominum ex fuga contulerat. caedes in eo proelio minor quam victoria fuit, quia equestri tantummodo proelio certatum fuerat. non plus quinque milia occisa, minus dimidium eius hominum captum est impetu in castro facto, quo perculsa rege amisso multitudo se contulerat. Masinissa sibi quidem dicere nihil esse in praesentia pulchrius quam victorem recuperatum tanto post intervallo patrium invisere regnum; sed tam secundis quam adversis rebus non dari spatium ad cessandum. si se Laelius cum equitatu vinctoque Syphace Cirtam praecedere sinat, trepida omnia metu se oppressurum; Laelium cum peditibus subsequi modicis itineribus posse. adsentiente Laelio praegressus Cirtam evocari ad conloquium principes Cirtensium iubet. sed apud ignaros regis casus nec, quae acta essent, promendo nec minis nec suadendo ante valuit, quam rex vinctus in conspectum datus est. tum ad spectaculum tam foedum comploratio orta, et partim pavore moenia sunt deserta, partim repentino consensu gratiam apud victorem quaerentium patefactae portae. et Masinissa praesidio circa portas opportunaque moenium dimisso, ne cui

fugae pateret exitus, ad regiam occupandam citato vadit equo.

11 Intranti vestibulum in ipso limine Sophoniba, uxor Syphacis, filia Hasdrubalis Poeni, occurrit; et cum in medio agmine armatorum Masinissam insignem cum armis tum cetero habitu conspexisset, regem esse, 12 id quod erat, rata, genibus advoluta eius: „omnia quidem ut posses“ inquit „in nobis, di dederunt virtusque et felicitas tua; sed si captivae apud dominum vitae necisque suae vocem supplicem mittere licet, si 13 genua, si victricem attingere dexteram, precor quaesoque per maiestatem regiam, in qua paulo ante nos quoque fuimus, per gentis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune fuit, per huiusce regiae 14 deos, qui te melioribus ominibus accipiant, quam Syphacem hinc miserunt, hanc veniam supplici des, ut ipse, quodcumque fert animus, de captiva tua statuas neque me in cuiusquam Romani superbum et crudele 15 arbitrium venire sinas. si nihil aliud quam Syphacis uxor fuissem, tamen Numidae atque in eadem mecum Africa geniti quam alienigenae et externi fidem ex- 16 periri mallem; quid Carthaginiensi ab Romano, quid filiae Hasdrubalis timendum sit, vides. si nulla re alia potes, morte me ut vindices ab Romanorum ar- 17 bitrio, oro obtestorque“. forma erat insignis et florentissima aetas; itaque cum modo *genua modo* dextram amplectens in id, ne cui Romano traderetur, fidem exposceret, propiusque blanditias iam oratio esset 18 quam preces, non in misericordiam modo prolapsus est animus victoris, sed, ut est genus Numidarum in Venerem praeceps, amore captivae victor captus. data dextra in id, quod petebatur, obligandae fidei in re- 19 giam concedit. institit deinde reputare secum ipse, quem ad modum promissi fidem praestaret. quod cum expedire non posset, ab amore temerarium atque im- 20 pudens mutuatur consilium: nuptias in eum ipsum diem parari repente iubet, ne quid relinqueret integri

aut Laelio aut ipsi Scipioni consulendi velut in captivam, quae Masinissae iam nupta foret. factis nuptiis supervenit Laelius, et adeo non dissimulavit improbare se factum, ut primo etiam cum Syphace et ceteris captivis detractam eam *lecto* geniali mittere ad Scipionem conatus sit. victus deinde precibus Masinissae orantis, ut arbitrium, utrius regum duorum fortunae accessio Sophoniba esset, ad Scipionem reiceret, misso Syphace et captivis ceteras urbes Numidiae, quae praesidiis regiis tenebantur, adiuvante Masinissa recipit. 21 22

XIII. Syphacem in castra adduci cum esset nuntiatum, omnis velut ad spectaculum triumphi multitudo effusa est. praecedebat ipse vinctus, sequebatur grex nobilium Numidarum. tum quantum quisque plurimum poterat, magnitudini Syphacis famaeque gentis victoriam suam augendo addebat: illum esse regem, cuius tantum maiestati duo potentissimi in terris tribuerint populi, Romanus Carthaginiensisque, ut Scipio imperator suus ad amicitiam eius petendam, relicta provincia Hispania exercituque, duabus quinqueremibus in Africam navigaverit, Hasdrubal Poenorum imperator non ipse modo ad eum in regnum venerit, sed etiam filiam ei nuptum dederit. habuisse eum uno tempore in potestate duos imperatores Poenum Romanumque. sicut ab dis immortalibus pars utraque hostiis mactandis pacem petisset, ita ab eo utrimque pariter amicitiam petitam. iam tantas habuisse opes, ut Masinissam regno pulsum eo redegerit, ut vita eius fama mortis et latebris, ferarum modo in silvis rapto viventis, tegeretur. his sermonibus circumstantium celebratus rex in praetorium ad Scipionem est perductus. movit et Scipionem cum fortuna pristina viri praesenti fortunae conlata, tum recordatio hospitii dextraeque datae et foederis publice ac privatim iuncti. eadem haec et Syphaci animum dederunt in adloquendo victore. nam cum Scipio, quid sibi vo- 1 2 3 4 5 6 7 8 9

luisset, quaereret, qui non societatem solum abnuisset
10 Romanam, sed ultro bellum intulisset, tum ille pec-
casse quidem sese atque insanisse fatebatur, sed non
tum demum, cum arma adversus populum Romanum
11 cepisset; exitum sui furoris eum fuisse, non princi-
pium; tum se insanisse, tum hospitia privata et pu-
blica foedera omnia ex animo eiecisse, cum Cartha-
12 giniensem matronam domum acceperit. illis nuptialibus
facibus regiam conflagrasse suam, illam furiam pe-
stemque omnibus delenimentis animum suum aver-
tisse atque alienasse nec conquiesse, donec ipsa mani-
bus suis nefaria sibi arma adversus hospitem atque
13 amicum induerit. perdito tamen atque adflicto sibi
hoc in miseriis solacii esse, quod in omnium hominum
inimicissimi sibi domum ac penates eandem pestem
14 ac furiam transisse videat. neque prudentiorem neque
constantiorem Masinissam quam Syphacem esse, etiam
iuventa incautiorem; certe stultius illum atque intem-
perantius eam quam se duxisse.

1 XIV. Haec non hostili modo odio, sed amoris
etiam stimulis, amatam apud aemulum cernens, cum
dixisset, non mediocri cura Scipionis animum pepulit.
2 et fidem criminibus raptae prope inter arma nuptiae
neque consulto neque expectato Laelio faciebant tam-
que praeceps festinatio, ut, quo die captam hostem
vidisset, eodem matrimonio iunctam acciperet et ad
3 penates hostis sui nuptiale sacrum conficeret. et eo
foediora haec videbantur Scipioni, quod ipsum in His-
pania iuvenem nullius forma pepulerat captivae. haec
secum volutanti Laelius ac Masinissa supervenerunt.
quos cum pariter ambo et benigno vultu excepisset
et egregiis laudibus frequenti praetorio celebrasset,
4 abductum in secretum Masinissam sic adloquitur:
„aliqua te, Masinissa, existimo intuentem in me bona
et principio in Hispania ad iungendam mecum ami-
citiam venisse et postea in Africa te ipsum spesque
5 omnes tuas in fidem meam commisisse. atqui nulla

earum virtus est, propter quas tibi adpetendus visus sim, qua ego aeque ac temperantia et continentia libidinum gloriatus fuerim. hanc te quoque ad ceteras 6
tuas eximias virtutes, Masinissa, adiecisse velim. non est, non — mihi crede — tantum ab hostibus armatis aetati nostrae periculi, quantum ab circumfusis undique voluptatibus. qui eas temperantia sua frena- 7
vit ac domuit, multo maius decus maioremque victoriam sibi peperit, quam nos Syphace victo habemus. quae me absente strenue ac fortiter fecisti, libenter 8
et commemoravi et memini; cetera te ipsum tecum reputare quam me dicente erubescere malo. Syphax populi Romani auspiciis victus captusque est. itaque 9
ipse, coniunx, regnum, ager, oppida, homines, qui incolunt, quidquid denique Syphacis fuit praeda populi Romani est, et regem coniugemque eius, etiamsi non 10
civis Carthaginiensis esset, etiamsi non patrem eius imperatorem hostium videremus, Romam oporteret mitti, ac senatus populique Romani de ea iudicium atque arbitrium esse, quae regem socium nobis alienasse atque in arma egisse praecipitem dicatur. vince 11
animum; cave deformes multa bona uno vitio et tot meritorum gratiam maiore culpa, quam causa culpae est, conrumpas."

XV. Masinissae haec audienti non rubor solum 1
suffusus, sed lacrimae etiam obortae; et cum se quidem in potestate futurum imperatoris dixisset orassetque eum, ut, quantum res sineret, fidei suae temere obstrictae consuleret — promisisse enim se in nullius 2
potestatem eam traditurum —, ex praetorio in tabernaculum suum confusus concessit. ibi arbitris re- 3
motis cum crebro suspiritu et gemitu, quod facile ab circumstantibus tabernaculum exaudiri posset, aliquantum temporis consumpsisset, ingenti ad postremum 4
edito gemitu fidum e servis vocat, sub cuius custodia regio more ad incerta fortunae venenum erat, et mixtum in poculo ferre ad Sophonibam iubet ac simul 5

nuntiare Masinissam libenter primam ei fidem praestaturum fuisse, quam vir uxori debuerit; quoniam eius arbitrium, qui possint, adimant, secundam fidem praestare, ne viva in potestatem Romanorum veniat. 6 memor patris imperatoris patriaeque et duorum regum, quibus nupta fuisset, sibi ipsa consuleret. hunc nuntium ac simul venenum ferens minister cum ad So- 7 phonibam venisset, „accipio“ inquit „nuptiale munus, nec ingratum, si nihil maius vir uxori praestare potuit. hoc tamen nuntia, melius me morituram fuisse, 8 si non in funere meo nupsissem.“ non locuta est ferocius quam acceptum poculum nullo trepidationis signo 9 dato inpavide hausit. quod ubi nuntiatum est Scipioni, ne quid aeger animi ferox iuvenis gravius consuleret, accitum eum extemplo nunc solatur nunc, 10 quod temeritatem temeritate alia luerit tristioremque rem, quam necesse fuerit, fecerit, leniter castigat. 11 postero die, ut a praesenti motu averteret animum eius, in tribunal escendit et contionem advocari iussit. ibi Masinissam, primum regem appellatum eximiisque ornatum laudibus, aurea corona, aurea patera, sella curuli et scipione eburneo, toga picta et palmata 12 tunica donat. addit verbis honorem: neque magnificentius quicquam triumpho apud Romanos neque triumphantibus ampliorem eo ornatum esse, quo unum omnium externorum dignum Masinissam populus Ro- 13 manus ducat. Laelium deinde et ipsum conlaudatum aurea corona donat; et alii militares viri, prout a 14 quoque navata opera erat, donati. his honoribus mollitus regis animus erectusque in spem propinquam sublato Syphace omnis Numidiae potiundae.

1 XVI. Scipio C. Laelio cum Syphace aliisque captivis Romam misso, cum quibus et Masinissae legati profecti sunt, ipse ad Tyneta rursus castra refert et 2 quae munimenta inchoaverat permunit. Carthaginienses non brevi solum, sed prope vano gaudio ab satis prospera in praesens oppugnatione classis perfusi,

post famam capti Syphacis, in quo plus prope quam
in Hasdrubale atque exercitu suo spei reposuerant,
perculsi, iam nullo auctore belli ultra audito oratores 3
ad pacem petendam mittunt triginta seniorum prin-
cipes; id erat sanctius apud illos consilium maxima-
que ad ipsum senatum regendum vis. qui ubi in castra 4
Romana et in praetorium pervenerunt, more adulan-
tium — accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua
oriundi erant — procubuerunt. conveniens oratio tam 5
humili adulationi fuit, non culpam purgantium, sed
transferentium initium culpae in Hannibalem poten-
tiaeque eius fautores. veniam civitati petebant civium 6
temeritate bis iam eversae, incolumi futurae iterum
hostium beneficio; imperium ex victis hostibus popu- 7
lum Romanum, non perniciem petere; paratis oboe-
dienter servire imperaret, quae vellet. Scipio et ve- 8
nisse ea spe in Africam se ait et spem suam prospero
belli eventu auctam, victoriam se, non pacem domum
reportaturum esse; tamen, cum victoriam prope in 9
manibus habeat, pacem non abnuere, ut omnes gentes
sciant populum Romanum et suscipere iuste bella et
finire. leges pacis se has dicere: captivos et perfugas 10
et fugitivos restituant; exercitus ex Italia et Gallia
deducant; Hispania abstineant; insulis omnibus, quae
inter Italiam atque Africam sint, decedant; naves lon- 11
gas praeter viginti omnes tradant, tritici quingenta,
hordei trecenta milia modium. pecuniae summam 12
quantam imperaverit, parum convenit; alibi quinque
milia talentum, alibi quinque milia pondo argenti,
alibi duplex stipendium militibus imperatum invenio.
„his condicionibus“ inquit „placeatne pax, triduum ad 13
consultandum dabitur. si placuerit, mecum indutias
facite, Romam ad senatum mittite legatos“. ita dimissi 14
Carthaginienses nullas recusandas condiciones pacis
cum censuissent, quippe qui moram temporis quaere-
rent, dum Hannibal in Africam traiceret, legatos alios 15
ad Scipionem, ut indutias facerent, alios Romam ad

pacem petendam mittunt, ducentes paucos in speciem captivos perfugasque et fugitivos, quo impetrabilior pax esset.

1 XVII. Multis ante diebus Laelius cum Syphace primoribusque Numidarum captivis Romam venit, quaeque in Africa gesta essent, omnia ordine exposuit patribus, ingenti hominum et in praesens laetitia et 2 in futurum spe. consulti inde patres regem in custodiam Albam mittendum censuerunt, Laelium retinen- 3 dum, donec legati Carthaginienses venirent. supplicatio in quadriduum decreta est. P. Aelius praetor senatu misso et contione inde advocata cum C. Laelio 4 in rostra escendit. ibi vero audientes fusos Carthaginiensium exercitus, devictum et captum ingentis nominis regem, Numidiam omnem egregia victoria 5 peragratam, tacitum continere gaudium non poterant, quin clamoribus quibusque aliis multitudo solet laetitiam inmodicam significarent. itaque praetor extemplo edixit, uti aeditui aedes sacras omnes tota urbe aperirent, circumeundi salutandique deos agendique 7 grates per totum diem populo potestas fieret. postero die legatos Masinissae in senatum introduxit. gratulati primum senatui sunt, quod P. Scipio prospere res in 8 Africa gessisset; deinde gratias egerunt, quod Masinissam non appellasset modo regem, sed fecisset restituendo in paternum regnum, in quo post Syphacem sublatum, si ita patribus visum esset, sine metu et 9 certamine esset regnaturus, dein conlaudatum pro contione amplissimis decorasset donis, quibus ne indignus esset, et dedisse operam Masinissam et porro daturum 10 esse. petere, ut regium nomen ceteraque Scipionis 11 beneficia et munera senatus decreto confirmaret; et, nisi molestum esset, illud quoque petere Masinissam, ut Numidas captivos, qui Romae in custodia essent, remitterent; id sibi amplum apud populares futurum 12 esse. ad ea responsum legatis: rerum gestarum prospere in Africa communem sibi cum rege gratulationem

esse; Scipionem recte atque ordine videri fecisse, quod eum regem appellaverit, et quidquid aliud fecerit, quod cordi foret Masinissae, ea patres comprobare ac laudare. munera, quae legati ferrent regi, 13
decreverunt sagula purpurea duo cum fibulis aureis singulis et lato clavo tunicis, equos duo phaleratos, bina equestria arma cum loricis, et tabernacula militaremque supellectilem, qualem praeberi consuli mos esset. haec regi praetor mittere iussus. legatis in sin- 14
gulos dona ne minus quinum milium, comitibus eorum milium aeris, et vestimenta bina legatis, singula comitibus Numidisque, qui ex custodia emissi redderentur regi; ad hoc aedes liberae, loca, lautia legatis decreta.

XVIII. Eadem aestate, qua haec decreta Romae 1
et in Africa gesta sunt, P. Quinctilius Varus praetor et M. Cornelius proconsul in agro Insubrum Gallorum cum Magone Poeno signis conlatis pugnarunt. praetoris legiones in prima acie fuerunt; Cornelius 2
suas in subsidiis tenuit, ipse ad prima signa equo advectus; proque duobus cornibus praetor ac proconsul milites ad inferenda in hostes signa summa vi hortabantur. postquam nihil commovebant, tum Quinc- 3
tilius Cornelio: „lentior, ut vides, fit pugna, et induratur praeter spem resistendo hostium timor, ac, ne vertat in audaciam, periculum est. equestrem pro- 4
cellam excitemus oportet, si turbare ac statu movere volumus. itaque vel tu ad prima signa proelium sustine, ego inducam in pugnam equites; vel ego hic in prima acie rem geram, tu quattuor legionum equites in hostem emitte“. utram vellet praetor muneris par- 5
tem proconsule accipiente, Quinctilius praetor cum filio, cui Marco praenomen erat, inpigro iuvene ad equites pergit iussosque escendere in equos repente in hostem emittit. tumultum equestrem auxit clamor 6
ab legionibus additus. nec stetisset hostium acies, ni Mago ad primum equitum motum paratos elephantos

7 extemplo in proelium induxisset. ad quorum stridorem odoremque et aspectum territi equi vanum equestre auxilium fecerunt. et ut turbae permixtus, ubi cuspide uti et comminus gladio posset, roboris maioris Romanus eques erat, ita in ablatum paventibus procul 8 equis melius ex intervallo Numidae iaculabantur. simul et peditum legio duodecima, magna ex parte caesa, 9 pudore magis quam viribus tenebat locum; nec diutius tenuisset, ni ex subsidiis tertia decuma legio in primam aciem inducta proelium dubium excepisset. Mago quoque ex subsidiis Gallos integrae legioni op- 10 posuit. quibus haud magno certamine fusis hastati legionis undecimae conglobant sese atque elephantos 11 iam etiam peditum aciem turbantes invadunt. in quos cum pila confertos coniecissent, nullo ferme frustra emisso omnes retro in aciem suorum averterunt; quat- 12 tuor gravati vulneribus conruerunt. tum primum commota hostium acies, simul omnibus equitibus, ut aversos videre elephantos, ad augendum pavorem ac tumultum effusis. sed donec stetit ante signa Mago, gradum sensim referentes ordines et tenorem pugnae 13 servabant; postquam femine transfixo cadentem auferrique proelio prope exsanguem videre, extemplo in fugam omnes versi. ad quinque milia hostium eo die 14 caesa et signa militaria duo et viginti capta. nec Romanis incruenta victoria fuit: duo milia et trecenti de exercitu praetoris, pars multo maxima ex legione 15 duodecima amissi; inde et tribuni militum duo, M. Cosconius et M. Maevius; tertiae decimae quoque legionis, quae postremo proelio adfuerat, C. Helvius tribunus militum in restituenda pugna cecidit, et duo et viginti ferme inlustres equites obtriti ab elephantis cum centurionibus aliquot perierunt. et longius certamen fuisset, ni vulnere ducis concessa victoria esset.

1 XIX. Mago proximae silentio noctis profectus, quantum pati viae per vulnus poterat itineribus ex- 2 tentis, ad mare in Ligures Ingaunos pervenit. ibi eum

legati ab Carthagine paucis ante diebus in sinum Gallicum adpulsis navibus adierunt iubentes primo quoque tempore in Africam traicere; id et fratrem 3
eius Hannibalem — nam ad eum quoque isse legatos eadem iubentes — facturum; non in eo esse Carthaginiensium res, ut Galliam atque Italiam armis obtineant. Mago non imperio modo senatus periculoque 4
patriae motus, sed metuens etiam, ne victor hostis moranti instaret, Liguresque ipsi, relinqui Italiam a Poenis cernentes, ad eos, quorum mox in potestate futuri essent, deficerent, simul sperans leniorem in 5
navigatione quam in via iactationem vulneris fore et curationi omnia commodiora, impositis copiis in naves profectus, vixdum superata Sardinia ex vulnere moritur. naves quoque aliquot Poenorum disiectae in alto a classe Romana, quae circa Sardiniam erat, capiuntur. haec terra marique in parte Italiae, qua iacet ad 6
Alpes, gesta.

Consul C. Servilius nulla memorabili re in provincia Etruria Galliaque — nam eo quoque processerat — gesta, patre C. Servilio et C. Lutatio ex ser- 7
vitute post sextum decimum annum receptis, qui ad vicum Tannetum a Bois capti fuerant, hinc patre, 8
hinc Catulo lateri circumdatis privato magis quam publico decore insignis Romam rediit. latum ad po- 9
pulum est, ne C. Servilio fraudi esset, quod patre, qui sella curuli sedisset, vivo, cum id ignoraret, tribunus plebis atque aedilis plebis fuisset, contra quam sanctum legibus erat. hac rogatione perlata in provinciam rediit.

Ad Cn. Servilium consulem, qui in Bruttiis erat, 10
Consentia, Aufugum, Bergae, Besidiae, Ocriculum, Lymphaeum, Argentanum, Clampetia multique ignobiles populi, senescere Punicum bellum cernentes, defecere. idem consul cum Hannibale in agro Crotoniensi acie 11
conflixit. obscura eius pugnae fama est. Valerius Antias quinque milia hostium caesa ait; quae tanta res

est, ut aut impudenter ficta sit aut neglegenter prae-
12 termissa. nihil certe ultra rei in Italia ab Hannibale
gestum; nam ad eum quoque legati ab Carthagine
vocantes in Africam iis forte diebus, quibus ad Ma-
1 gonem, venerunt. XX. frendens gemensque ac vix la-
crimis temperans dicitur legatorum verba audisse.
2 postquam edita sunt mandata, „iam non perplexe“
inquit, „sed palam revocant, qui vetando supplemen-
3 tum et pecuniam mitti iam pridem retrahebant. vicit
ergo Hannibalem non populus Romanus, totiens cae-
sus fugatusque, sed senatus Carthaginiensis obtrecta-
4 tione atque invidia. neque hac deformitate reditus
mei tam P. Scipio exultabit atque efferet sese quam
Hanno, qui domum nostram, quando alia re non po-
5 tuit, ruina Carthaginis oppressit“. iam hoc ipsum
praesagiens animo praeparaverat ante naves. itaque
inutili militum turba praesidii specie in oppida Bruttii
agri, quae pauca metu magis quam fide continebantur,
6 dimissa, quod roboris in exercitu erat in Africam
transvexit, multis Italici generis, qui in Africam se-
cuturos abnuentes concesserant in Iunonis Laciniae
delubrum inviolatum ad eam diem, in templo ipso
7 foede interfectis. raro quemquam alium patriam exilii
causa relinquentem tam maestum abisse ferunt quam
Hannibalem hostium terra excedentem. respexisse
saepe Italiae litora, et deos hominesque accusantem
8 in se quoque ac suum ipsius caput execratum, quod
non cruentum ab Cannensi victoria militem Romam
duxisset. Scipionem ire ad Carthaginem ausum, qui
9 consul hostem Poenum in Italia non vidisset; se cen-
tum milibus armatorum ad Trasumennum, ad Cannas
caesis circa Casilinum Cumasque et Nolam consenuisse. haec accusans querensque ex diutina possessione Italiae est detractus.

1 XXI. Romam per eosdem dies et Magonem et Hannibalem profectos adlatum est. cuius duplicis gratulationis minuit laetitiam, et quod parum duces in

retinendis iis, cum id mandatum ab senatu esset, aut animi aut virium habuisse videbantur, et quod solli- 2
citi erant, omni belli mole in unum exercitum ducem-
que inclinata quo evasura esset res.

Per eosdem dies legati Saguntini venerunt con- 3
prensos cum pecunia adducentes Carthaginienses, qui
ad conducenda auxilia in Hispaniam traiecissent. du- 4
centa et quinquaginta auri, octingenta pondo argenti
in vestibulo curiae posuerunt. hominibus acceptis et 5
in carcerem conditis, auro argentoque reddito gratiae
legatis actae atque insuper munera data ac naves,
quibus in Hispaniam reverterentur.

Mentio deinde ab senioribus facta est segnius 6
homines bona quam mala sentire; transitu in Italiam
Hannibalis quantum terroris pavorisque esse memi-
nisse! quas deinde clades, quos luctus incidisse! visa 7
castra hostium e muris urbis; quae vota singulorum
universorumque fuisse! quotiens in conciliis voces
manus ad caelum porgentium auditas, en umquam 8
ille dies futurus esset, quo vacuam hostibus Italiam
bona pace florentem visuri essent! dedisse tandem id 9
deos sexto decimo demum anno, nec esse, qui deis
grates agendas censeat; adeo ne advenientem quidem
gratiam homines benigne accipere, nedum ut prae-
teritae satis memores sint. conclamatum deinde ex 10
omni parte curiae est, uti referret P. Aelius praetor;
decretumque, ut quinque dies circa omnia pulvinaria
supplicaretur, victumaeque maiores immolarentur cen-
tum viginti.

Iam dimisso Laelio legatisque Masinissae cum 11
Carthaginiensium legatos de pace ad senatum ve-
nientes Puteolis visos, inde terra venturos adlatum
esset, revocari C. Laelium placuit, ut coram eo de
pace ageretur. Q. Fulvius Gillo, legatus Scipionis, 12
Carthaginienses Romam adduxit. quibus vetitis in-
gredi urbem hospitium in villa publica, senatus ad
aedem Bellonae datus est.

1 XXII. Orationem eandem ferme quam apud Scipionem habuerunt, culpam omnem belli a publico
2 consilio in Hannibalem vertentes: eum iniussu senatus non Alpes modo sed Hiberum quoque transgressum, nec Romanis solum sed ante etiam Saguntinis privato consilio bellum intulisse; senatui ac populo Carthagi-
3 giniensi, si quis vere aestimet, foedus ad eam diem
4 inviolatum esse cum Romanis. itaque nihil aliud sibi mandatum esse uti peterent, quam ut in ea pace, quae postremo cum C. Lutatio facta esset, manere liceret.
5 cum more tradito [a] patribus potestatem interrogandi, si quis quid vellet, legatos praetor fecisset, seniores-que, qui foederibus interfuerant, alii alia interrogarent, nec meminisse se per aetatem — etenim omnes ferme
6 iuvenes erant — dicerent legati, conclamatum ex omni parte curiae est Punica fraude electos, qui veterem pacem repeterent, cuius ipsi non meminissent.

1 XXIII. Emotis deinde curia legatis sententiae interrogari coeptae. M. Livius C. Servilium consulem, qui propior esset, arcessendum, ut coram eo de pace
2 ageretur, censebat; cum de re maiore, quam quanta ea esset, consultatio incidere non posset, non videri sibi absente consulum altero ambobusve eam rem agi
3 satis ex dignitate populi Romani esse. Q. Metellus, qui triennio ante consul dictatorque fuerat: cum P. Scipio caedendo exercitus, agros populando in eam necessitatem hostes compulisset, ut supplices pacem peterent, et nemo omnium verius existumare posset,
4 qua mente ea pax peteretur, quam qui ante portas Carthaginis bellum gereret, nullius alterius consilio quam Scipionis accipiendam abnuendamve pacem esse.
5 M. Valerius Laevinus, qui bis consul fuerat, speculatores, non legatos venisse arguebat iubendosque Italia excedere et custodes cum iis usque ad naves mittendos Scipionique scribendum, ne bellum remitteret.
6 Laelius Fulviusque adiecerunt, et Scipionem in eo positam habuisse spem pacis, si Hannibal et Mago ex

Italia non revocarentur. ceterum omnia simulaturos 7
Carthaginienses duces eos exercitusque expectantes;
deinde quamvis recentium foederum et deorum omnium
oblitos bellum gesturos. eo magis in Laevini senten- 8
tiam discessum. legati pace infecta ac prope sine re-
sponso dimissi.

XXIV. Per eos dies Cn. Servilius consul, haud 1
dubius, quin pacatae Italiae penes se gloria esset,
velut pulsum ab se Hannibalem persequens in Sici-
liam, inde in Africam transiturus, traiecit. quod ubi 2
Romae vulgatum est, primo censuerant patres, ut
praetor scriberet consuli senatum aequum censere in
Italiam reverti eum; dein cum praetor spreturum eum 3
litteras suas diceret, dictator ad id ipsum creatus P.
Sulpicius pro iure maioris imperii consulem in Italiam
revocavit. reliquum anni cum M. Servilio magistro 4
equitum circumeundis Italiae urbibus, quae bello
alienatae fuerant, noscendisque singularum causis con-
sumpsit.

Per indutiarum tempus [et] ex Sardinia a P. Len- 5
tulo praetore centum onerariae naves cum commeatu
viginti rostratarum praesidio et ab hoste et ab tem-
pestatibus mari tuto in Africam transmiserunt. Cn. 6
Octavio ducentis onerariis, triginta longis navibus ex
Sicilia traicienti non eadem fortuna fuit. in conspectum 7
ferme Africae prospero cursu evectum primo destituit
ventus, dein versus in Africum turbavit ac passim
naves disiecit. ipse cum rostratis per adversos fluctus 8
ingenti remigum labore enisus Apollinis promuntu-
rium tenuit; onerariae pars maxima ad Aegimurum 9
— insula ea sinum ab alto claudit, in quo sita Cartha-
go est, triginta ferme milia ab urbe —, aliae adver-
sus urbem ipsam ad Calidas Aquas delatae sunt. om-
nia in conspectu Carthaginis erant. itaque ex tota 10
urbe in forum concursum est; magistratus senatum
vocare; populus in curiae vestibulo fremere, ne tanta
ex oculis manibusque amitteretur praeda. cum quidam 11

pacis petitae, alii indutiarum — necdum enim dies exierat — fidem opponerent, permixto paene senatus populique concilio consensum est, ut classem quinquaginta navium Hasdrubal Aegimurum traiceret, inde per litora portusque dispersas Romanas naves colli-
12 geret. desertae fuga nautarum primum ab Aegimuro, deinde ab Aquis onerariae Carthaginem puppibus tractae sunt.

1 XXV. Nondum ab Roma reverterant legati, neque sciebatur, quae senatus Romani de bello aut pace
2 sententia esset, necdum indutiarum dies exierat; eo indigniorem iniuriam ratus Scipio, ab iis, qui petissent pacem et indutias, et spem pacis et fidem indutiarum violatam esse, legatos Carthaginem L. Baebium,
3 L. Sergium, L. Fabium extemplo misit. qui cum multitudinis concursu prope violati essent nec reditum tutiorem futurum cernerent, petierunt a magistratibus, quorum auxilio vis prohibita erat, ut naves mitterent,
4 quae se prosequerentur. datae triremes duae cum ad Bagradam flumen pervenissent, unde castra Romana conspiciebantur, Carthaginem rediere. classis Punica
5 ad Uticam stationem habebat. ex ea tres quadriremes — seu clam misso a Carthagine nuntio, ut id fieret, seu Hasdrubale, qui classi praeerat, sine publica fraude
6 auso facinus — quinqueremem Romanam superantem promunturium ex alto repente adgressae sunt. sed neque rostro ferire celeritate sua praeterlabentem
7 poterant, neque transilire armati ex humilioribus in altiorem navem, et defendebatur egregie, quoad tela suppeditarunt. quis deficientibus iam nulla alia res eam quam propinquitas terrae multitudoque a castris
8 in litus effusa tueri potuit. concitatam enim remis, quanto maximo impetu poterant, in terram cum immisissent, navis tantum iactura facta, incolumes ipsi
9 evaserunt. ita alio super aliud scelere cum haud dubie indutiae ruptae essent, Laelius Fulviusque ab Roma
10 cum legatis Carthaginiensibus supervenerunt. quibus

Scipio, etsi non indutiarum modo fides a Carthaginiensibus sed ius etiam gentium in legatis violatum esset, tamen se nihil nec institutis populi Romani nec suis moribus indignum in iis facturum esse cum dixisset, dimissis legatis bellum parabat.

Hannibali iam terrae adpropinquanti iussus e 11
nauticis unus escendere in malum, ut specularetur, quam tenerent regionem, cum dixisset sepulchrum dirutum proram spectare, abominatus praetervehi iusso gubernatore ad Leptim adpulit classem atque ibi copias exposuit.

XXVI. Haec eo anno in Africa gesta; insequen- 1
tia excedunt in eum annum, quo M. Servilius Geminus, qui tum magister equitum erat, et Ti. Claudius Nero consules facti sunt. ceterum exitu superioris 2
anni cum legati sociarum urbium ex Graecia questi essent vastatos agros ab regiis praesidiis profectosque in Macedoniam legatos ad res repetendas non admissos ad Philippum regem, simul nuntiassent quat- 3
tuor milia militum cum Sopatro duce traiecta in Africam dici, ut essent Carthaginiensibus praesidio, et pecuniae aliquantum una missum, legatos ad regem, 4
qui haec adversus foedus facta videri patribus nuntiarent, mittendos censuit senatus. missi C. Terentius Varro, C. Mamilius, M. Aurelius. iis tres quinqueremes datae.

Annus insignis incendio ingenti, quo clivus Pu- 5
blicius ad solum exustus est, et aquarum magnitudine et annonae vilitate fuit, praeterquam quod pace omnis Italia erat aperta, etiam quod magnam vim frumenti 6
ex Hispania missam M. Valerius Falto et M. Fabius Buteo aediles curules quaternis aeris vicatim populo discripserunt.

Eodem anno Q. Fabius Maximus moritur exactae 7
aetatis, si quidem verum est augurem duos et sexaginta annos fuisse, quod quidam auctores sunt. vir 8
certe fuit dignus tanto cognomine, vel si novum ab

eo inciperet. superavit paternos honores, avitos aequavit. pluribus victoriis et maioribus proeliis avus insignis Rullus; sed omnia aequare unus hostis Hanni-
9 bal potest. cautior tamen quam promptior hic habitus; et sicut dubites, utrum ingenio cunctator fuerit an quia ita bello proprie, quod tum gerebatur, aptum erat, sic nihil certius est quam unum hominem nobis
10 cunctando rem restituisse, sicut Ennius ait. augur in locum eius inauguratus Q. Fabius Maximus filius; in eiusdem locum pontifex — nam duo sacerdotia habuit — Ser. Sulpicius Galba.

11 Ludi Romani diem unum, plebei ter toti instaurati ab aedilibus M. Sextio Sabino et Cn. Tremellio Flacco. ii ambo praetores facti et cum iis C. Livius
12 Salinator et C. Aurelius Cotta. comitia eius anni utrum C. Servilius consul habuerit an, quia eum res in Etruria tenuerint quaestiones ex senatus consulto de coniurationibus principum habentem, dictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum ut sit, diversi auctores faciunt.

1 XXVII. Principio insequentis anni M. Servilius et Ti. Claudius senatu in Capitolium vocato de pro-
2 vinciis rettulerunt. Italiam atque Africam in sortem coici, Africam ambo cupientes, volebant. ceterum Q. Metello maxime adnitente neque negata neque data
3 est Africa; consules iussi cum tribunis plebis agere, ut, si iis videretur, populum rogarent, quem vellent in Africa bellum gerere. omnes tribus P. Scipionem
4 iusserunt. nihilo minus consules provinciam Africam — ita enim senatus decreverat — in sortem coniece-
5 runt. Ti. Claudio Africa evenit, ut quinquaginta navium classem, omnes quinqueremes, in Africam traiceret parique imperio cum P. Scipione [imperator]
6 esset; M. Servilius Etruriam sortitus. in eadem provincia et C. Servilio prorogatum imperium, si consu-
7 lem manere ad urbem senatu placuisset. praetores M. Sextius Galliam est sortitus, ut duas legiones pro-

vinciamque traderet ei P. Quinctilius Varus; C. Livius Bruttios cum duabus legionibus, quibus P. Sempronius proconsul priore anno praefuerat; Cn. Tremellius Siciliam, ut a P. Villio Tappulo praetore prioris anni provinciam et duas legiones acciperet; Villius pro praetore viginti navibus longis et militibus mille oram Siciliae tutaretur; M. Pomponius viginti navibus reliquis mille et quingentos milites Romam deportaret; C. Aurelio Cottae urbana evenit. ceteris ita, uti quisque obtinebant provincias exercitusque, prorogata imperia. sedecim non amplius eo anno legionibus defensum imperium est. et ut placatis dis omnia inciperent agerentque, ludos, quos M. Claudio Marcello, T. Quinctio consulibus T. Manlius dictator, quasque hostias maiores voverat, si per quinquennium res publica eodem statu fuisset, ut eos ludos consules, priusquam ad bellum proficiscerentur, facerent. ludi in circo per quadriduum facti, hostiaeque quibus votae erant dis caesae.

XXVIII. Inter haec simul spes simul cura in dies crescebat, nec satis certum constare apud animos poterat, utrum gaudio dignius esset Hannibalem post sextum decimum annum ex Italia decedentem vacuam possessionem eius reliquisse populo Romano, an magis metuendum, quod incolumi exercitu in Africam transisset: locum nimirum, non periculum mutatum; cuius tantae dimicationis vatem, qui nuper decessisset. Q. Fabium haud frustra canere solitum graviorem in sua terra futurum hostem Hannibalem, quam in aliena fuisset. nec Scipioni aut cum Syphace, inconditae barbariae rege, cui Statorius semilixa docere exercitus solitus sit, aut cum socero eius Hasdrubale, fugacissimo duce, rem futuram aut tumultuariis exercitibus ex agrestium semermi turba subito conlectis, sed cum Hannibale, prope nato in praetorio patris, fortissimi ducis, alito atque educato inter arma, puero quondam milite, vixdum iuvene imperatore, qui senex vincendo

factus Hispanias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum monumentis ingentium rerum complesset. ducere exercitum aequalem stipendiis suis, duratum omnium rerum patientia, quas vix fides fiat homines passos, perfusum miliens cruore Romano, exuvias non militum
6 tantum sed etiam imperatorum portantem. multos occursuros Scipioni in acie, qui praetores, qui imperatores, qui consules Romanos manu sua occidissent, muralibus vallaribusque insignes coronis, pervagatos
7 capta castra, captas urbes Romanas. non esse hodie tot fasces magistratibus populi Romani, quot captos ex caede imperatorum prae se ferre posset Hannibal. has formidines agitando animis ipsi curas et metus
8 augebant, etiam quod, cum adsuessent per aliquot annos bellum ante oculos aliis atque aliis in Italiae partibus lenta spe in nullum propinquum debellandi finem gerere, erexerant omnium animos Scipio et Hannibal, velut ad supremum certamen comparati
9 duces. eis quoque, quibus erat ingens in Scipione fiducia et victoriae spes, quo magis in propinquam eam imminebant animis, eo curae intentiores erant.
10 haud dispar habitus animorum Carthaginiensibus erat, quos modo petisse pacem, intuentes Hannibalem ac rerum gestarum eius magnitudinem, paenitebat, modo,
11 cum respicerent bis sese acie victos, Syphacem captum, pulsos se Hispania, pulsos Italia, atque ea omnia unius virtute et consilio Scipionis facta, velut fatalem eum ducem in exitium suum natum horrebant.

1 XXIX. Iam Hadrumetum pervenerat Hannibal, unde, ad reficiendum ex iactatione maritima militem paucis diebus sumptis, excitus pavidis nuntiis omnia circa Carthaginem obtineri armis adferentium, magnis
2 itineribus Zamam contendit. Zama quinque dierum iter ab Carthagine abest. inde praemissi speculatores cum excepti ab custodibus Romanis deducti ad Scipionem essent, traditos eos tribunos militum iussosque omisso metu visere omnia per castra, qua vellent,

circumduci iussit; percunctatusque, satin' per commo- 3
dum omnia explorassent, datis, qui prosequerentur,
retro ad Hannibalem dimisit. Hannibal nihil quidem 4
eorum, quae nuntiabantur — nam et Masinissam cum
sex milibus peditum, quattuor equitum venisse eo ipso
forte die adferebant —, laeto animo audivit, maxime
hostis fiducia *audacia*que, non de nihilo profecto con-
cepta, perculsus est. itaque quamquam et ipse causa 5
belli erat et adventu sua turbaverat et pactas indutias
et spem foederum, tamen, si integer quam si victus
peteret pacem, aequiora impetrari posse ratus, nun-
tium ad Scipionem misit, ut conloquendi secum pote-
statem faceret. id utrum sua sponte fecerit an pu- 6
blico consilio, neutrum cur adfirmem habeo. Valerius 7
Antias primo proelio victum eum ab Scipione, quo
duodecim milia armatorum in acie sint caesa, mille
et septingenti capti, legatum cum aliis decem legatis
tradit in castra ad Scipionem venisse. ceterum Scipio 8
cum conloquium haud abnuisset, ambo ex composito
duces castra protulerunt, ut coire ex propinquo pos-
sent. Scipio haud procul Naraggara urbe, cum ad 9
cetera loco opportuno tum quod aquatio intra teli
coniectum erat, consedit. Hannibal tumulum a quat- 10
tuor milibus inde, tutum commodumque alioqui, nisi
quod longinquae aquationis erat, cepit. ibi in medio
locus conspectus undique, ne quid insidiarum esset,
delectus.

XXX. Summotis pari spatio armatis cum singulis 1
interpretibus congressi sunt, non suae modo aetatis
maximi duces, sed omnis ante se memoriae, omnium
gentium cuilibet regum imperatorumve pares. pau- 2
lisper alter alterius conspectu, admiratione mutua
prope attoniti, conticuere. tum Hannibal prior: „si 3
hoc ita fato datum erat, ut qui primus bellum intuli
populo Romano quique totiens prope in manibus
victoriam habui, is ultro ad pacem petendam venirem,
laetor te mihi sorte potissimum datum, a quo pete-

4 rem. tibi quoque inter multa egregia non in ultimis laudum hoc fuerit, Hannibalem, cui tot de Romanis ducibus victoriam di dedissent, tibi cessisse, teque huic bello, vestris prius quam nostris cladibus insigni, 5 finem imposuisse. hoc quoque ludibrium casus ediderit fortuna, ut, cum patre tuo consule ceperim arma, cum eodem primum Romano imperatore signa contulerim, ad filium eius inermis ad pacem petendam veniam. 6 optimum quidem fuerat eam patribus nostris mentem datam ab dis esse, ut et vos Italiae et nos Africae 7 imperio contenti essemus; neque enim ne vobis quidem Sicilia ac Sardinia satis digna pretia sunt pro tot classibus, tot exercitibus, tot tam egregiis amissis ducibus. sed praeterita magis reprehendi possunt quam 8 corrigi. ita aliena adpetivimus, ut de nostris dimicaremus, nec in Italia solum nobis bellum, vobis in Africa esset, sed et vos in portis vestris prope ac moenibus signa armaque hostium vidistis et nos ab Carthagine fremitum castrorum Romanorum exaudi- 9 mus. quod igitur nos maxime abominaremur, vos ante omnia optaretis, in meliore vestra fortuna de pace agitur. agimus ei, quorum et maxime interest pacem esse, et qui quodcumque egerimus, ratum civitates nostrae habiturae sunt. animo tantum nobis opus est 10 non abhorrente a quietis consiliis. quod ad me attinet, iam aetas senem in patriam revertentem, unde puer profectus sum, iam secundae, iam adversae res ita erudie- 11 runt, ut rationem sequi quam fortunam malim; tuam et adulescentiam et perpetuam felicitatem, ferociora utraque quam quietis opus est consiliis, metuo. non temere incerta casuum reputat, quem fortuna num- 12 quam decepit. quod ego fui ad Trasumennum, ad Cannas, id tu hodie es. vixdum militari aetate imperio accepto omnia audacissime incipientem nusquam fe- 13 fellit fortuna. patris et patrui persecutus mortem ex calamitate vestrae domus decus insigne virtutis pietatisque eximiae cepisti; amissas Hispanias reciperasti

quattuor inde Punicis exercitibus pulsis; consul creatus, cum ceteris ad tutandam Italiam parum animi esset, transgressus in Africam, duobus hic exercitibus caesis, binis eadem hora captis simul incensisque castris, Syphace potentissimo rege capto, tot urbibus regni eius, tot nostri imperii ereptis, me sextum decimum iam annum haerentem in possessione Italiae detraxisti. potest victoriam malle quam pacem animus. novi spiritus magnos magis quam utiles; et mihi talis aliquando fortuna adfulsit. quodsi in secundis rebus bonam quoque mentem darent dei, non ea solum, quae evenissent, sed etiam ea, quae evenire possent, reputaremus. ut omnium obliviscaris aliorum, satis ego documenti in omnes casus sum, quem, modo castris inter Anienem atque urbem vestram positis signa inferentem ac iam prope scandentem moenia Romana, hic cernas duobus fratribus, fortissimis viris, clarissimis imperatoribus orbatum ante moenia prope obsessae patriae, quibus terrui vestram urbem, ea pro mea deprecantem. maximae cuique fortunae minime credendum est. in bonis tuis rebus, nostris dubiis, tibi ampla ac speciosa danti est pax, nobis petentibus magis necessaria quam honesta. melior tutiorque est certa pax quam sperata victoria; haec in tua, illa in deorum manu est. ne tot annorum felicitatem in unius horae dederis discrimen; cum tuas vires, tum vim fortunae Martemque belli communem propone animo. utrimque ferrum, utrimque corpora humana erunt; nusquam minus quam in bello eventus respondent. non tantum ad id, quod data pace iam habere potes, si proelio vincas, gloriae adieceris, quantum *dempseris*, si quid adversi eveniat. simul parta ac sperata decora unius horae fortuna evertere potest. omnia in pace iungenda tuae potestatis sunt, P. Corneli; tunc ea habenda fortuna erit, quam di dederint. inter pauca felicitatis virtutisque exempla M. Atilius quondam in hac eadem terra fuisset, si victor pacem petentibus

dedisset patribus nostris; sed non statuendo felicitati modum nec cohibendo efferentem se fortunam, quanto
24 altius elatus erat, eo foedius conruit. est quidem eius, qui dat, non qui petit, condiciones dicere pacis; sed forsitan non indigni simus, qui nobismet ipsi multam
25 inrogemus. non recusamus, quin omnia, propter quae ad bellum itum est, vestra sint, Sicilia, Sardinia, Hispania, quidquid insularum toto inter Africam Italiamque
26 continetur mari. Carthaginienses inclusi Africae litoribus vos, quando ita dis placuit, externa etiam
27 terra marique videamus regentes imperio. haud negaverim propter non nimis sincere petitam aut expectatam nuper pacem suspectam esse vobis Punicam fidem. multum, per quos petita sit, ad fidem tuendae pacis
28 pertinet, Scipio. vestri quoque, ut audio, patres non nihil etiam ob hoc, quia parum dignitatis in legatione
29 erat, negaverunt pacem: Hannibal peto pacem, qui neque peterem, nisi utilem crederem, et propter ean-
30 dem utilitatem tuebor eam, propter quam petii. et quem ad modum, quia a me bellum coeptum est, ne quem eius paeniteret, quoad ipsi invidere dei, praestiti, ita adnitar, ne quem pacis per me partae paeniteat".

1 XXXI. Adversus haec imperator Romanus in hanc fere sententiam respondit: „non me fallebat, Hannibal, adventus tui spe Carthaginienses et prae-
2 sentem indutiarum fidem et spem pacis turbasse; neque tu id sane dissimulas, qui de condicionibus superioribus pacis omnia subtrahas praeter ea, quae iam
3 pridem in nostra potestate sunt. ceterum ut tibi curae est sentire cives tuos, quanto per te onere leventur, sic mihi laborandum est, ne, [si] quae tunc pepigerunt, hodie subtracta ex condicionibus pacis praemia per-
4 fidiae habeant. indigni, quibus eadem pateat condicio, etiam ut prosit vobis fraus petitis. neque patres nostri priores de Sicilia, neque nos de Hispania fecimus bellum; et tunc Mamertinorum sociorum periculum et nunc Sagunti excidium nobis pia ac iusta indue-

runt arma: vos lacessisse et tu ipse fateris et dei testes sunt, qui et illius belli exitum secundum ius fasque dederunt et huius dant et dabunt. quod ad me attinet, et humanae infirmitatis memini et vim fortunae reputo et omnia, quaecumque agimus, subiecta esse mille casibus scio; ceterum, quem ad modum superbe et violenter me faterer facere, si, priusquam in Africam traiecissem, te tua voluntate cedentem Italia et inposito in naves exercitu ipsum venientem ad pacem petendam aspernarer, sic nunc, cum prope manu consertum restitantem ac tergiversantem in Africam adtraxerim, nulla sum tibi verecundia obstrictus. proinde si quid ad ea, in quae tum pax conventura videbatur, quasi multa navium cum commeatu per indutias expugnatarum legatorumque violatorum, adicitur, est quod referam ad consilium; sin illa quoque gravia videntur, bellum parate, quoniam pacem pati non potuistis".

Ita infecta pace ex conloquio ad suos cum se recepissent, frustra verba praelata renuntiant: armis decernendum esse habendamque eam fortunam, quam dei dedissent. XXXII. In castra ut est ventum, pronuntiant ambo, arma expedirent milites animosque ad supremum certamen, non in unum diem sed in perpetuum, si felicitas adesset, victores. Roma an Carthago iura gentibus daret, ante crastinam noctem scituros; neque enim Africam aut Italiam, sed orbem terrarum victoriae praemium fore; par periculum praemio, quibus adversa pugnae fortuna fuisset. nam neque Romanis effugium ullum patebat in aliena ignotaque terra et Carthagini supremo auxilio effuso adesse videbatur praesens excidium.

Ad hoc discrimen procedunt postero die duorum opulentissimorum populorum duo longe clarissimi duces, duo fortissimi exercitus, multa ante parta decora aut cumulaturi eo die aut eversuri. anceps igitur spes et metus miscebant animos; contemplantibusque modo

suam modo hostium aciem, cum *non* oculis magis quam ratione pensarent vires, simul laeta simul tristia obversabantur. quae ipsis sua sponte non succurrebant,
6 ea duces admonendo atque hortando subiciebant. Poenus sedecim annorum in terra Italia res gestas, tot duces Romanos, tot exercitus occidione occisos et sua cuique decora, ubi ad insignem alicuius pugnae me-
7 moria militem venerat, referebat; Scipio Hispanias et recentia in Africa proelia et confessionem hostium, quod neque non petere pacem propter metum neque manere in ea prae insita animis perfidia potuissent.
8 ad hoc conloquium Hannibalis, in secreto habitum ac
9 liberum fingenti, qua vult, flectit; ominatur, quibus quondam auspiciis patres eorum ad Aegates pugnaverint insulas, ea illis exeuntibus in aciem portendisse
10 deos. adesse finem belli ac laboris. in manibus esse praedam Carthaginis, reditum domum in patriam ad
11 parentes, liberos, coniuges penatesque deos. celsus haec corpore vultuque ita laeto, ut vicisse iam crederes, dicebat. instruit deinde primos hastatos, post eos principes, triariis postremam aciem clausit.
1 XXXIII. non confertas autem cohortes ante sua quamque signa instruebat, sed manipulos aliquantum inter se distantes, ut esset spatium, qua elephanti hostium
2 acti nihil ordines turbarent. Laelium, cuius ante legati, eo anno quaestoris extra sortem ex senatus consulto opera utebatur, cum Italico equitatu ab sinistro cornu,
3 Masinissam Numidasque ab dextro opposuit. vias patentes inter manipulos antesignanorum velitibus — ea tunc levis armatura erat — complevit, dato praecepto, ut ad impetum elephantorum aut post directos refugerent ordines aut in dextram laevamque discursu applicantes se antesignanis viam, qua inruerent in
4 ancipitia tela, beluis darent. Hannibal ad terrorem primos elephantos — octoginta autem erant, quot nulla umquam in acie ante habuerat — instruxit,
5 deinde auxilia Ligurum Gallorumque Baliaribus Mau-

risque admixtis; in secunda acie Carthaginienses Afrosque et Macedonum legionem; modico deinde 6
intervallo relicto subsidiariam aciem Italicorum militum — Bruttii plerique erant, vi ac necessitate plures quam sua voluntate decedentem ex Italia secuti — instruxit. equitatum et ipse circumdedit cornibus; dextrum Carthaginienses, sinistrum Numidae tenuerunt. 7
Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines, 8
quibus non lingua, non mos, non lex, non arma, non vestitus habitusque, non causa militandi eadem esset. auxiliaribus et praesens et multiplicata ex praeda 9
merces ostentatur; Galli proprio atque insito in Romanos odio accenduntur; Liguribus campi uberes Italiae deductis ex asperrimis montibus in spem victoriae ostentantur; Mauros Numidasque Masinissae inpotenti 10
futuro dominatu terret; aliis aliae spes ac metus iactantur. Carthaginiensibus moenia patriae, di penates, 11
sepulcra maiorum, liberi cum parentibus coniugesque pavidae, aut excidium servitiumque aut imperium orbis terrarum, nihil aut in metum aut in spem medium, ostentatur.

Cum maxime haec imperator apud Carthaginienses, 12
duces suarum gentium inter populares, pleraque per interpretes inter immixtos alienigenas agerent, tubae cornuaque ab Romanis cecinerunt, tantusque clamor ortus, ut elephanti in suos, sinistrum maxime cornu, 13
verterentur, Mauros ac Numidas. addidit facile Masinissa perculsis terrorem nudavitque ab ea parte aciem equestri auxilio. paucae tamen bestiarum intrepidae 14
in hostem actae inter velitum ordines cum multis suis vulneribus ingentem stragem edebant. resilientes enim 15
ad manipulos velites, cum viam elephantis, ne obtererentur, fecissent, in ancipites ad ictum utrimque coniciebant hastas, nec pila ab antesignanis cessa- 16
bant, donec undique incidentibus telis exacti ex Romana acie hi quoque in suos dextrum cornu, ipsos Carthaginienses equites, in fugam verterunt.

Laelius ut turbatos vidit hostes, addidit perculsis terrorem.

1 XXXIV. Utrimque nudata equite erat Punica acies, cum pedes concurrit, nec spe nec viribus iam par. ad hoc dictu parva, sed magna eadem in re gerenda momenta: congruens clamor ab Romanis eoque maior et terribilior, dissonae illis, ut gentium multa-
2 rum discrepantibus linguis, voces; pugna Romana stabilis et suo et armorum pondere incumbentium in hostem, concursatio et velocitas illinc maior quam
3 vis. igitur primo impetu extemplo movere loco hostium aciem Romani. ala deinde et umbonibus pulsantes, in summotos gradu inlato, aliquantum spatii velut nullo
4 resistente incessere, urgentibus et novissimis primos, ut semel motam aciem sensere, quod ipsum vim ma-
5 gnam ad pellendum hostem addebat. apud hostes auxiliares cedentes secunda acies, Afri et Carthaginienses, adeo non sustinebant, ut contra etiam, ne resistentes pertinaciter primos caedendo ad se perveniret hostis,
6 pedem referrent. igitur auxiliares terga dant repente, et in suos versi partim refugere in secundam aciem, partim non recipientes caedere, ut et paulo ante non
7 adiuti et tunc exclusi. et prope duo iam permixta proelia erant, cum Carthaginienses simul cum hostibus, simul cum suis cogerentur manus conserere. non
8 tamen ita perculsos iratosque in aciem accepere, sed densatis ordinibus in cornua vacuumque circa campum extra proelium eiecere, ne pavido fuga et vulneribus
9 milite sinceram et integram aciem miscerent. ceterum tanta strages hominum armorumque locum, in quo steterant paulo ante auxiliares, compleverat, ut prope difficilior transitus esset, quam per confertos hostes
10 fuerat. itaque, qui primi erant, hastati per cumulos corporum armorumque et tabem sanguinis, qua quisque poterat, sequentes hostem et signa et ordines confuderunt. principum quoque signa fluctuari coe-
11 perant vagam ante se cernendo aciem. quod Scipio

ubi vidit, receptui propere canere hastatis iussit et sauciis in postremam aciem subductis principes triariosque in cornua inducit, quo tutior firmiorque media hastatorum acies esset. ita novum de integro proelium ortum est; quippe ad veros hostes perventum erat, et armorum genere et usu militiae et fama rerum gestarum et magnitudine vel spei vel periculi pares. sed et numero superior Romanus erat et animo, quod iam equites, iam elephantos fuderat, iam prima acie pulsa in secundam pugnabat. XXXV. in tempore Laelius ac Masinissa, pulsos per aliquantum spatii secuti equites, revertentes in aversam hostium aciem incurrere. is demum equitum impetus perculit hostem. multi circumventi in acie caesi; multi per patentem circa campum fuga sparsi tenente omnia equitatu passim interierunt. Carthaginiensium sociorumque caesa eo die supra viginti milia; par ferme numerus captus cum signis militaribus centum triginta duobus, elephantis undecim. victores ad mille et quingentos cecidere.

Hannibal cum paucis equitibus inter tumultum elapsus Hadrumetum perfugit, omnia et *integro* proelio et *inclina*nte acie, priusquam excederet pugna, expertus et confessione etiam Scipionis omniumque peritorum militiae illam laudem adeptus, singulari arte aciem eo die instruxisse: elephantos in prima fronte, quorum fortuitus impetus atque intolerabilis vis signa sequi et servare ordines, in quo plurimum spei ponerent, Romanos prohiberent; deinde auxiliares ante Carthaginiensium aciem, ne homines mixti ex conluvione omnium gentium, quos non fides teneret, sed merces, liberum receptum fugae haberent, simul primum ardorem atque impetum hostium excipientes fatigarent ac, si nihil aliud, vulneribus suis ferrum hostile hebetarent; tum, ubi omnis spes esset, milites Carthaginienses Afrosque, ut, omnibus rebus aliis pares, eo, quod integri cum fessis ac sauciis pugna-

rent, superiores essent; Italicos intervallo quoque diremptos, incertos, socii an hostes essent, in postremam aciem summotos. hoc edito velut ultimo virtutis opere Hannibal cum Hadrumetum refugisset, accitusque inde Carthaginem sexto ac tricesimo post anno, quam puer inde profectus erat, redisset, fassus in curia est non proelio modo se sed bello victum, nec spem salutis alibi quam in pace impetranda esse.

XXXVI. Scipio confestim a proelio expugnatis hostium castris direptisque cum ingenti praeda ad mare ac naves rediit nuntio allato P. Lentulum cum quinquaginta rostratis, centum onerariis, cum omni genere commeatus ad Uticam accessisse. admovendum igitur undique terrorem perculsae Carthagini ratus, misso Laelio Romam cum victoriae nuntio Cn. Octavium terrestri itinere ducere legiones Carthaginem iubet; ipse ad suam veterem nova Lentuli classe adiuncta profectus ab Utica portum Carthaginis petit. haud procul aberat, cum velata infulis ramisque oleae Carthaginiensium occurrit navis. decem legati erant, principes civitatis, auctore Hannibale missi ad petendam pacem. qui cum ad puppim praetoriae navis accessissent velamenta supplicum porrigentes, orantes implorantesque fidem ac misericordiam Scipionis, nullum iis aliud responsum datum, quam ut Tynetem venirent; eo se moturum castra. ipse ad contemplandum Carthaginis situm non tam noscendi in praesentia quam terrendi hostis causa *provectus* Uticam, eodem et Octavio revocato, rediit. inde procedentibus ad Tynetem nuntius allatus Verminam Syphacis filium cum equitibus pluribus quam peditibus venire Carthaginiensibus auxilio. pars exercitus cum omni equitatu † Saturnalibus primis agmen adgressa Numidarum levi certamine fudit. exitu quoque fugae intercluso ab omni parte circumdatis equitibus quindecim milia hominum caesa, mille et ducenti vivi capti, et equi Numidici mille et quingenti, signa militaria duo et septuaginta.

regulus ipse inter tumultum cum paucis effugit. tum 9
ad Tynetem eodem quo antea loco castra posita, lega-
tique triginta ab Carthagine ad Scipionem venerunt.
et illi quidem multo miserabilius quam antea, quo
magis cogebat fortuna, egerunt; sed aliquanto minore
cum misericordia ab recenti memoria perfidiae auditi
sunt. in consilio quamquam iusta ira omnes ad delen- 10
dam stimulabat Carthaginem, tamen cum et quanta
res esset et quam longi temporis obsidio tam munitae
et tam validae urbis reputarent, et ipsum Scipionem
expectatio successoris venturi ad paratam alterius la-
bore ac periculo finiti belli famam sollicitaret, ad pa-
cem omnium animi versi sunt. XXXVII. postero die 1
revocatis legatis et cum multa castigatione perfidiae
monitis, ut tot cladibus edocti tandem deos et ius
iurandum esse crederent, condiciones pacis dictae, ut
liberi legibus suis viverent; quas urbes quosque agros 2
quibusque finibus ante bellum tenuissent, tenerent,
populandique finem eo die Romanus faceret; perfugas 3
fugitivosque et captivos omnes redderent Romanis et
naves rostratas praeter decem triremes traderent ele-
phantosque, quos haberent, domitos, neque domarent
alios; bellum neve in Africa neve extra Africam in- 4
iussu populi Romani gererent; Masinissae res redde-
rent foedusque cum eo facerent; frumentum stipen- 5
diumque auxiliis, donec ab Roma legati redissent,
praestarent. decem milia talentum argenti, discripta
pensionibus aequis in annos quinquaginta, solverent;
obsides centum arbitratu Scipionis darent, ne minores 6
quattuordecim annis neu triginta maiores. indutias ita
se daturum, si per priores indutias naves onerariae
captae, quaeque fuissent in navibus, restituerentur;
aliter nec indutias nec spem pacis ullam esse.

Has condiciones legati cum domum referre iussi 7
in contione ederent, et Gisgo ad dissuadendam pacem
processisset audireturque a multitudine inquieta eadem
et inbelli, indignatus Hannibal dici ea in tali tempore 8

audirique, arreptum Gisgonem manu sua ex superiore loco detraxit. quae insueta liberae civitati species cum fremitum populi movisset, perturbatus militaris vir ur-
9 bana libertate „novem“ inquit „annorum a vobis profectus post sextum et tricesimum annum redii. militares artes, quas me a puero fortuna nunc privata
10 nunc publica docuit, probe videor scire; urbis ac fori iura, leges, mores vos me oportet doceatis“. excusata inprudentia de pace multis verbis disseruit, quam nec
11 iniqua et necessaria esset. id omnium maxime difficile erat, quod ex navibus per indutias captis nihil praeter ipsas comparebat naves; nec inquisitio erat facilis,
12 adversantibus paci qui arguerentur. placuit naves reddi et homines utique inquiri; cetera, quae abessent, aestimanda Scipioni permitti, atque ita pecunia luere
13 Carthaginienses. Sunt, qui Hannibalem ex acie ad mare pervenisse, inde praeparata nave ad regem Antiochum extemplo profectum tradant, postulantique ante omnia Scipioni, ut Hannibal sibi traderetur, responsum esse Hannibalem in Africa non esse.

1 XXXVIII. Postquam redierunt ad Scipionem legati, quae publica in navibus fuerant, ex publicis descripta rationibus quaestores, quae privata profiteri
2 domini iussi; pro ea summa pecuniae viginti quinque milia pondo argenti praesentia exacta; indutiaeque
3 Carthaginiensibus datae in tres menses. additum, ne per indutiarum tempus alio usquam quam Romam mitterent legatos, et quicumque legati Carthaginem venissent, ne ante dimitterent eos, quam Romanum imperatorem, qui et quae petentes venissent, certiorem
4 facerent. cum legatis Carthaginiensibus Romam missi L. Veturius Philo et M. Marcius Ralla et L. Scipio
5 imperatoris frater. per eos dies commeatus ex Sicilia Sardiniaque tantam vilitatem annonae effecerunt, ut pro vectura frumentum nautis mercator relinqueret.
6 Romae ad nuntium primum rebellionis Carthaginiensium trepidatum fuerat, iussusque erat Ti. Clau-

dius mature classem in Siciliam ducere atque inde in Africam traicere, et alter consul M. Servilius ad urbem morari, donec, quo statu res in Africa essent, sciretur. segniter omnia in comparanda deducendaque 7
classe ab Ti. Claudio consule facta erant, quod patres de pace P. Scipionis potius arbitrium esse, quibus legibus daretur, quam consulis censuerant. prodigia 8
quoque nuntiata sub ipsam famam rebellionis terrorem adtulerant: Cumis solis orbis minui visus et pluit lapideo imbri, et in Veliterno agro terra ingentibus cavernis consedit, arboresque in profundum haustae; Ariciae forum et circa tabernae, Frusinone murus ali- 9
quot locis et porta de caelo tacta; et in Palatio lapidibus pluit. id prodigium more patrio novemdiali sacro, cetera hostiis maioribus expiata. inter quae etiam 10
aquarum insolita magnitudo in religionem versa; nam ita abundavit Tiberis, ut ludi Apollinares circo inundato extra portam Collinam ad aedem Erycinae Veneris parati sint. ceterum ludorum ipso die subita 11
serenitate orta pompa duci coepta ad portam Collinam revocata deductaque in circum est, cum decessisse inde aquam nuntiatum esset; laetitiamque populo et 12
ludis celebritatem addidit sedes sua sollemni spectaculo reddita.

XXXIX. Claudium consulem, profectum tandem 1
ab urbe, inter portus Cosanum Loretanumque atrox vis tempestatis adorta in metum ingentem adduxit. Populonium inde cum pervenisset stetissetque ibi, dum 2
reliquum tempestatis exsaeviret, Ilvam insulam et ab Ilva Corsicam, a Corsica in Sardiniam traiecit. ibi superantem Insanos montes multo et saevior et infestioribus locis tempestas adorta disiecit classem. mul- 3
tae quassatae armamentisque spoliatae naves, quaedam fractae. ita vexata ac lacerata classis Carales tenuit. ubi dum subductae reficiuntur naves, hiems oppressit, circumactumque anni tempus, et nullo prorogante imperium privatus Ti. Claudius classem Romam reduxit.

4 M. Servilius, ne comitiorum causa ad urbem revocaretur, dictatore dicto C. Servilio Gemino in provinciam est profectus. dictator magistrum equitum P.
5 Aelium Paetum dixit. saepe comitia indicta perfici tempestates prohibuerunt; itaque cum pridie idus Martias veteres magistratus abissent, novi suffecti non essent, res publica sine curulibus magistratibus erat.
6 T. Manlius Torquatus pontifex eo anno mortuus; in locum eius suffectus C. Sulpicius Galba. ab L. Licinio Lucullo et Q. Fulvio aedilibus curulibus ludi Ro-
7 mani ter toti instaurati. pecuniam ex aerario scribae viatoresque aedilicii clam egessisse per indicem *comperti* damnati sunt, non sine infamia Luculli aedilis.
8 P. Aelius Tubero et L. Laetorius aediles plebis vitio creati magistratu se abdicaverunt, cum ludos ludorumque causa epulum Iovi fecissent et signa tria ex multaticio argento facta in Capitolio posuissent. Cerialia ludos dictator et magister equitum ex senatus consulto fecerunt.

1 XL. Legati ex Africa Romani simul Carthaginiensesque cum venissent Romam, senatus ad aedem
2 Bellonae habitus est. ubi cum L. Veturius Philo pugnatum cum Hannibale esse suprema Carthaginiensibus pugna finemque tandem lugubri bello inpositum
3 ingenti laetitia patrum exposuisset, adiecit Verminam etiam Syphacis filium, quae parva bene gestae rei accessio erat, devictum. in contionem inde prodire
4 iussus gaudiumque id populo inpertire. tum patefacta gratulationi omnia in urbe templa, supplicationesque in triduum decretae. legatis Carthaginiensium et Philippi regis — nam ii quoque venerant — petentibus, ut senatus sibi daretur, responsum iussu patrum ab dictatore est consules novos iis senatum daturos esse.
5 comitia inde habita. creati consules Cn. Cornelius Lentulus, P. Aelius Paetus; praetores M. Iunius Pennus, cui sors urbana evenit, M. Valerius Falto Bruttios, M. Fabius Buteo Sardiniam, P. Aelius Tubero

Siciliam est sortitus. de provinciis consulum nihil ante 6
placebat agi, quam legati Philippi regis et Carthaginiensium auditi essent; belli finem alterius, alterius principium prospiciebant animis. Cn. Lentulus consul 7
cupiditate flagrabat provinciae Africae, seu bellum foret, facilem victoriam, seu iam finiretur, finiti tanti belli *a* se consule gloriam petens. negare itaque prius 8
quicquam agi passurum, quam sibi provincia Africa decreta esset, concedente conlega, moderato viro et prudenti, qui gloriae eius certamen cum Scipione, praeterquam quod iniquum esset, etiam inpar futurum cernebat. Q. Minucius Thermus et M'. Acilius Glabrio 9
tribuni plebis rem priore anno nequiquam temptatam ab Ti. Claudio consule Cn. Cornelium temptare aiebant; ex auctoritate patrum latum ad populum esse, 10
cuius vellent imperium in Africa esse; omnes quinque et triginta tribus P. Scipioni id imperium decresse. multis contentionibus et in senatu et ad populum acta 11
res postremo eo deducta est, ut senatui permitterent. patres igitur iurati — ita enim convenerat — censue- 12
erunt, uti consules provincias inter se conpararent sortirenturve, uter Italiam, uter classem navium quinquaginta haberet; cui classis obvenisset, in Siciliam navigaret; si pax cum Carthaginiensibus componi ne- 13
quisset, in Africam traiceret; consul mari, Scipio eodem quo adhuc iure imperii terra rem gereret; si 14
condiciones convenirent pacis, tribuni plebis populum rogarent, utrum consulem an P. Scipionem iuberent pacem dare, et quem, si deportandus exercitus victor ex Africa esset, deportare; si pacem per P. Scipionem 15
dari atque ab eodem exercitum deportari iussissent, ne consul ex Sicilia in Africam traiceret. alter con- 16
sul, cui Italia evenisset, duas legiones a M. Sextio praetore acciperet. XLI. P. Scipioni cum exercitibus, 1
quos haberet, in provincia Africa prorogatum imperium. praetoribus M. Valerio Faltoni duae legiones in Bruttiis, quibus C. Livius priore anno praefuerat, de-

cretae; P. Aelius praetor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acciperet; legio una M. Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus pro praetore habuisset, decernitur. M. Servilio prioris anni consuli cum suis duabus item legionibus in Etruria prorogatum imperium est. quod ad Hispanias attineret, aliquot annos iam ibi L. Cornelium Lentulum et L. Manlium Acidinum esse; uti consules cum tribunis agerent, ut, si iis videretur, plebem rogarent, cui iuberent in Hispania imperium esse; is ex duobus exercitibus in unam legionem conscriberet Romanos milites et in quindecim cohortes socios Latini nominis, quibus provinciam obtineret; veteres milites L. Cornelius et L. Manlius in Italiam deportarent. Consuli quinquaginta navium classis ex duabus classibus, Cn. Octavi, quae in Africa esset, et P. Villi, quae Siciliae oram tuebatur, decreta, ut quas vellet naves deligeret. P. Scipio quadraginta naves longas, quas habuisset, haberet; quibus si Cn. Octavium, sicut praefuisset, praeesse vellet, Octavio pro praetore in eum annum imperium esset; si Laelium praeficeret, Octavius Romam decederet reduceretque naves, quibus consuli usus non esset. et M. Fabio in Sardiniam decem longae naves decretae. et consules duas urbanas legiones scribere iussi, ut quattuordecim legionibus eo anno, centum navibus longis res publica administraretur.

XLII. Tum de legatis Philippi et Carthaginiensium actum. priores Macedonas introduci placuit; quorum varia oratio fuit, partim purgantium, quae questi erant missi ad regem ab Roma legati de populatione sociorum, partim ultro accusantium quidem et socios populi Romani, sed multo infestius M. Aurelium, quem ex tribus ad se missis legatis dilectu habito substitisse et se bello lacessisse contra foedus et saepe cum praefectis suis signis conlatis pugnasse, *partim* postulantium, ut Macedones duxque eorum Sopater, qui apud Hannibalem mercede militassent, tum

capti in vinclis essent, sibi restituerentur. adversus 5
ea M. Furius, missus ad id ipsum ab Aurelio ex Macedonia, disseruit Aurelium relictum, ne socii populi Romani fessi populationibus vi atque iniuria ad regem deficerent; finibus sociorum non excessisse, dedisse 6
operam, ne impune in agros eorum populatores transcenderent. Sopatrum ex purpuratis et propinquis regis esse; eum cum quattuor milibus Macedonum et pecunia missum nuper in Africam esse Hannibali et Carthaginiensibus auxilio. de his rebus interrogati Macedones 7
cum perplexe responderent, nequ*aquam* ipsi *si*mile responsum tulerunt: bellum quaerere regem et, si pergat, propediem inventurum. dupliciter ab eo foedus 8
violatum, et quod sociis populi Romani iniurias fecerit ac bello armisque lacessiverit, et quod hostes auxiliis et pecunia iuverit. et P. Scipionem recte atque 9
ordine fecisse videri et facere, quod eos, qui arma contra populum Romanum ferentes capti sint, hostium numero in vinclis habeat, et M. Aurelium e re pu- 10
blica facere, gratumque id senatui esse, quod socios populi Romani, quando iure foederis non possit, armis tueatur.

Cum hoc tam tristi responso dimissis Macedoni- 11
bus legati Carthaginienses vocati; quorum aetatibus dignitatibusque conspectis — nam longe primi civitatis erant — tum pro se quisque dicere vere de pace agi. insignis tamen inter ceteros Hasdrubal erat 12
— Haedum populares cognomine appellabant — pacis semper auctor adversusque factioni Barcinae. eo tum 13
plus illi auctoritatis fuit belli culpam in paucorum cupiditatem ab re publica transferenti. qui cum varia 14
oratione usus esset, nunc purgando crimina nunc quaedam fatendo, ne impudenter certa negantibus difficilior venia esset, nunc monendo etiam patres conscriptos, ut rebus secundis modeste ac moderate uterentur; si 15
se atque Hannonem audissent Carthaginienses et tempore uti voluissent, daturos fuisse pacis condiciones,

quas tunc peterent. raro simul hominibus bonam for-
16 tunam bonamque mentem dari; populum Romanum
eo invictum esse, quod in secundis rebus sapere et
consulere meminerit. et hercule mirandum fuisse, si
17 aliter faceret. ex insolentia, quibus nova bona fortuna
sit, inpotentes laetitiae insanire; populo Romano usi-
tata ac prope iam obsoleta ex victoria gaudia esse,
ac plus paene parcendo victis quam vincendo impe-
18 rium auxisse, — ceterorum miserabilior oratio fuit
commemorantium, ex quantis opibus quo reccidissent
Carthaginiensium res: nihil iis, qui modo orbem prope
terrarum obtinuerint armis, superesse praeter Cartha-
19 ginis moenia; his inclusos non terra, non mari quic-
quam sui iuris cernere; urbem quoque ipsam ac pe-
nates ita habituros, si non in ea quoque, quo nihil
20 ulterius sit, saevire populus Romanus velit. cum flecti
misericordia patres appareret, senatorem unum in-
festum perfidiae Carthaginiensium succlamasse ferunt,
per quos deos foedus icturi essent, cum eos, per quos
21 ante ictum esset, fefellissent; „per eosdem“ inquit
Hasdrubal, „quoniam tam infesti sunt foedera vio-
lantibus“.

1 XLIII. Inclinatis omnium ad pacem animis Cn.
Lentulus consul, cui classis provincia erat, senatus
2 consulto intercessit. tum M'. Acilius et Q. Minucius
tribuni plebis ad populum tulerunt, vellent iuberentne
senatum decernere, ut cum Carthaginiensibus pax fieret;
et quem eam pacem dare, quemque ex Africa exer-
3 citum deportare iuberent. de pace 'uti rogas' omnes
tribus iusserunt; pacem dare P. Scipionem, eundem
4 exercitum deportare. ex hac rogatione senatus decre-
vit, ut P. Scipio ex decem legatorum sententia pacem
cum populo Carthaginiensi, quibus legibus ei videre-
5 tur, faceret. gratias deinde patribus egere Carthagi-
nienses et petierunt, ut sibi in urbem introire et col-
loqui cum civibus suis liceret, qui capti in publica
6 custodia essent; esse in iis partim propinquos ami-

cosque suos, nobiles homines, partim ad quos mandata
a propinquis haberent. quibus conventis cum rursus 7
peterent, ut sibi quos vellent ex iis redimendi pote-
stas fieret, iussi nomina edere; et cum ducentos ferme
ederent, senatus consultum factum est, ut legati Ro- 8
mani ducentos ex captivis, quos Carthaginienses vellent,
ad P. Cornelium in Africam deportarent nuntiarent-
que ei, ut, si pax convenisset, sine pretio eos Cartha-
giniensibus redderet. fetiales cum in Africam ad foe- 9
dus feriundum ire iuberentur, ipsis postulantibus
senatus consultum in haec verba factum est, ut pri-
vos lapides silices privasque verbenas secum ferrent;
ut ubi praetor Romanus iis imperaret, ut foedus feri-
rent, illi praetorem sagmina poscerent. herbae id genus
ex arce sumptum fetialibus dari solet.

Ita dimissi ab Roma Carthaginienses cum in 10
Africam venissent ad Scipionem, quibus ante dictum
est legibus pacem fecerunt. naves longas, elephantos, 11
perfugas, fugitivos, captivorum quattuor milia tradi-
derunt, inter quos Q. Terentius Culleo senator fuit.
naves provectas in altum incendi iussit. quingentas 12
fuisse omnis generis, quae remis agerentur, quidam
tradunt; quarum conspectum repente incendium tam
lugubre fuisse Poenis, quam si ipsa Carthago arderet.
de perfugis gravius quam de fugitivis consultum; no- 13
minis Latini qui erant, securi percussi, Romani in
crucem sublati.

XLIV. Annis ante quadraginta pax cum Cartha- 1
giniensibus postremo facta erat Q. Lutatio, A. Man-
lio consulibus. bellum initum annis post tribus et vi- 2
ginti P. Cornelio, Ti. Sempronio consulibus, finitum
est septimo decimo anno Cn. Cornelio, P. Aelio Paeto
consulibus. saepe postea ferunt Scipionem dixisse Ti. 3
Claudi primum cupiditatem, deinde Cn. Corneli fuisse
in mora, quo minus id bellum exitio Carthaginis finiret.

Carthagini cum prima conlatio pecuniae diutino 4
bello exhaustis difficilis videretur, maestitiaque et fle-

tus in curia esset, ridentem Hannibalem ferunt con-
5 spectum. cuius cum Hasdrubal Haedus risum increparet in publico fletu, cum ipse lacrimarum causa
6 esset, „si quem ad modum oris habitus cernitur oculis“ inquit, „sic et animus intus cerni posset, facile vobis appareret non laeti, sed prope amentis malis cordis hunc, quem increpatis, risum esse; qui tamen nequaquam adeo est intempestivus, quam vestrae
7 istae absurdae atque abhorrentes lacrimae sunt. tunc flesse decuit, cum adempta sunt nobis arma, incensae naves, interdictum externis bellis; illo enim vulnere concidimus. nec est, cur vos otio vestro consultum ab
8 Romanis credatis. nulla magna civitas diu quiescere potest; si foris hostem non habet, domi invenit, ut praevalida corpora ab externis causis tuta videntur,
9 sed suis ipsa viribus onerantur. tantum nimirum ex publicis malis sentimus, quantum ad privatas res pertinet; nec in iis quicquam acrius quam pecuniae dam-
10 num stimulat. itaque cum spolia victae Carthagini detrahebantur, cum inermem iam ac nudam destitui inter tot armatas gentes Africae cerneretis, nemo in-
11 gemuit; nunc, quia tributum ex privato conferendum est, tamquam in publico funere comploratis. quam vereor, ne propediem sentiatis levissimo in malo
12 vos hodie lacrimasse.“ haec Hannibal apud Carthaginienses.

Scipio contione advocata Masinissam ad regnum paternum Cirta oppido et ceteris urbibus agrisque, quae ex regno Syphacis in populi Romani potestatem
13 venissent, adiectis donavit. Cn. Octavium classem in Siciliam ductam Cn. Cornelio consuli tradere iussit, legatos Carthaginiensium Romam proficisci, ut, quae ab se ex decem legatorum sententia acta essent, ea patrum auctoritate populique iussu confirmarentur.
1 XLV. Pace terra marique parta, exercitu in naves in-
2 posito, in Siciliam Lilybaeum traiecit. inde magna parte militum navibus missa ipse per laetam pace

non minus quam victoria Italiam, effusis non urbibus modo ad habendos honores, sed agrestium etiam turba obsidente vias, Romam pervenit triumphoque omnium clarissimo urbem est invectus. argenti tulit in aerarium 3
pondo centum triginta tria milia. militibus ex praeda quadringenos aeris divisit. morte subtractus spectaculo 4
magis hominum quam triumphantis gloriae Syphax est, Tiburi haud ita multo ante mortuus, quo ab Alba traductus fuerat. conspecta tamen mors eius fuit, quia publico funere est elatus. hunc regem in triumpho 5
ductum Polybius, haudquaquam spernendus auctor, tradit. secutus Scipionem triumphantem est pilleo capiti inposito Q. Terentius Culleo, omnique deinde vita, ut dignum erat, libertatis auctorem coluit. Africani 6
cognomen militaris prius favor an popularis aura celebraverit an, sicuti Felicis Syllae Magnique Pompei patrum memoria, coeptum ab adsentatione familiari sit, parum compertum habeo. primus certe hic im- 7
perator nomine victae ab se gentis est nobilitatus; exemplo deinde huius nequaquam victoria pares insignes imaginum titulos claraque cognomina familiarum asciverunt.

G5-AKA-132